

John M Somerville

Marx-Engels samhällsvetenskapliga metod

Originalalets titel: *Methology in Social Science: A critique of Marx and Engels* (utg 1938)

Översättning: Monica Andersson. Efterskrift: Bo Gustafsson

1:a svenska upplagan 1971

Innehåll

Förord	1
I. Marx' målsättning och teoretiska metod	2
1. Biografi och bibliografi	2
2. Praktiska och teoretiska mål	5
3. Teoretisk metod. Naturvetenskap och politisk ekonomi	8
II. Historisk materialism: Grundsatser och metod	16
1. Vad är historisk materialism?	16
2. Element från Bacon och Hegel i dialektisk och historisk materialism	17
3. Tillämpningar av den historiska materialismen	19
III. Metoden i Kapitalet	26
1. Grundläggande problem och begrepp	26
2. Värdebegreppen	27
3. Empiriska element	29
4. Historiska metoder	32
5. Deduktiva metoder	34
6. Marx' materialistiska dialektik	35
7. Marx' lagar	37
Appendix till kapitel III	39
IV. Praktisk metod	41
1. Metod för att överta makten	41
2. Problemet om den historiska nödvändigheten	46
3. Metoder för maktutövningen	50
Efterskrift	53

Förord

Avsikten med detta arbete är att undersöka Marx' och Engels' metodologi, särskilt med avseende på några av de grundläggande problemen inom samhällsvetenskapen. Det är en liten bok om ett mycket stort ämne, men den är skriven ur en relativt noggrant utvald synvinkel.

Denna synvinkel bestäms av tre intentioner, som fanns då arbetet påbörjades. Den första var att utgå från originalen, inte från andrahandskällor och från Marx' hela verk snarare än valda delar av hans skrifter. (Hans intellektuella samarbete med Engels var så intimt att även större delen av den senares verk ingår häri). Min förhoppning var att den därav följande utredningen skulle, trots att den inte var så omfattande, ändå vara mångsidig i så motto att det som framkom hade sin utgångspunkt i Marx' hela tryckta verk.¹ Den andra intentionen var att Marx' metod skulle analyseras *på ett konkret sätt*, dvs. en analys av hur han använder den i utformandet av sin lära. Det föreföll mig som om en hel del av det som tidigare skrivits om Marx' metod var av abstrakt natur, varför det fanns utrymme för en mera noggrann och ingående behandling av ämnet som, på det sätt som här gjorts, ställde Marx' faktiska arbeten i centrum. Den tredje intentionen var att klargöra och förklara snarare än att prisa eller klandra.

I vilken utsträckning dessa intentioner fullföljts (naturligtvis har de inte helt och hållet kunnat fullföljas) och framför allt, vilket värde de har, överlåter jag åt läsarens bedömning.

Detta arbete skrevs för åtskilliga år sedan och ingick i ett större verk om vetenskaplig metodologi, vilket även inkluderade Francis Bacon och Auguste Comte. De följande kapitlen utgör dock ett självständigt helt, vars publicering fördröjdes på grund av forskning utomlands på ett närliggande område.

Jag är väl medveten om att ett par ord inte till fullo kan uttrycka den tacksamhet jag känner gentemot de människor, nämnda eller ej, som bistått mig i min vetenskapliga strävan. Jag vill bara helt enkelt säga att jag står i skuld till professor J. E. Woodbridge i en omfattning som knappast kan beräknas. Utan råd och stöd från professor Herbert W. Schneider och hela den filosofiska institutionen vid Columbiauniversitetet skulle detta arbete aldrig ens blivit vad det idag är. De första åren av min forskarutbildning blev en oförglömlig upplevelse tack vare professor John Dewey. Professor John H. Randall har tålmodigt och noggrant granskat hela manuskriptet. Värdefulla förslag rörande vissa delar av arbetet har givits av professor Horace Friess och professor Horace Taylor. Charles Biederman har lagt ner ett omfattande arbete på kontroll av citaten. Från början till slut, under varje skede av arbetet, har Rose Somerville varit min intellektuelle medarbetare.

---

¹ Dvs hans hittills publicerade arbeten. Det kan tyckas förvånande, men Marx' skrivna produktion var av allt att döma så stor att omfattningen av hans opublicerade verk idag (dvs 1938, övers. anm.) är av samma storleksordning som det publicerade. Bland det opublicerade materialet finns vissa arbeten av exceptionell filosofisk och sociologisk betydelse, enligt Marx-Engels-Lenin-institutet (Moskva) som har hand om utgivningen av dessa verk. Det finns också en hel del arbeten av Engels som hittills inte publicerats, även om dessa inte på långt när är så omfattande som Marx'.

I. Marx' målsättning och teoretiska metod

1. Biografi och bibliografi

Marx var radikal, om än inte kommunist, så tidigt som under sin universitetstid i Bonn och Berlin. Men det dröjer inte länge förrän han börjar kalla sig kommunist och börjar utarbeta denna ståndpunkt i sina arbeten. Om man räknar början av hans intellektuella karriär från fullbordandet av avhandlingen för doktorsgraden i filosofi¹ vid Berlins universitet 1841, var det endast under den period på tre till fyra år då han arbetade vid "Rheinische Zeitung",² en dagstidning i Köln med radikal tendens, som han ännu inte var vad han kallar "kommunist".

1844 hade Marx, 26 år gammal, i Paris i full utsträckning slagit in på den väg han skulle komma att följa under resten av sitt liv. Han hade redan blivit den ledande bland sina kommunistvänner och ingått i ett nära vänskapsförhållande med Friedrich Engels.

Under hela sitt liv hade Marx inget annat vanligt yrke eller sysselsättning än "arbetarrörelsen". Han var en av de första i historien som hade ett sådant yrke. Han hade sju barn och förutom ett mindre arv, som hans fru erhöll och som inte räckte särskilt länge, hade han inga andra inkomstkällor än sin penna. Men han hade Friedrich Engels, vilket var nästan det samma som en egen inkomst. Innan man kan börja förstå Marx, måste man förstå den ovanliga roll som Engels spelade i hans liv.

När man talar om Marx, vare sig med utgångspunkt från teori eller praktik, talar man egentligen om två personer — Marx och Engels. Mellan dem fanns en vänskap vars motstycke man sällan ser. Deras litterära och vetenskapliga samarbete började 1844 och varade i femtio år, dvs. i egentlig mening till 1895, då Engels dog, tolv år efter Marx. Det var Engels som efter Marx' död redigerade och publicerade andra och tredje volymen av "Kapitalet" från det material som Marx efterlämnat i manuskript. Eftersom Engels roll är så intimt förbunden med Marx' främsta litterära livsverk, bör man noggrant granska arten och omfattningen av hans bidrag. Engels skriver följande om det arbete, som måste läggas ner på Marx' kvarlämnade manuskript för att åstadkomma volym II av "Kapitalet":

"Det stora antalet av förefintliga, mestadels fragmentariska bearbetningar försvårade uppgiften. Högst en enda (manuskript IV) var, så långt den räckte, genomgående redigerad för tryck; men största delen var istället föråldrad genom senare tillkomna redaktioner. Huvudmassan av materialet var, om också till största delen i sak, dock ej språkligt färdigutarbetad; avfattad i det språk, vari Marx plögade utföra sina förarbeten; nonchalant stil, familjära, ofta tekniska uttryck och vändningar, engelska och franska tekniska uttryck, ofta hela satser och t.o.m. sidor på engelska; de äro nedskrifter av tankarna i den form, vari de vid vart tillfälle utvecklats i författarens huvud. Vid sidan av enskilda, utförligt framställda partier (finns) andra och lika viktiga blott skisserade ...".³

Engels fortsätter med en redogörelse för sina egna direkta tillägg till manuskriptet:

"Jag har nöjt mig med att återge manuskripten så ordagrant som möjligt, att ändra stilen blott i sådana stycken, där Marx själv skulle ha ändrat den, och att inskjuta förklarande mellansatser och övergångar blott där detta var absolut nödvändigt och meningen dessutom var alldeles otvivelaktig. Satser, vilkas tydning tillät det ringaste tvivel, ha hellre avtryckts alldeles efter orden. De från mig härrörande inskjutningarna och omarbetningarna belöpa sig i det hela icke

¹ Hans ämne var "Differenz der demokratischen und epikureischen Naturphilosophie". Trots att detta ämnesval kan peka på ett tidigt intresse för den materialistiska filosofin, behandlas det dock huvudsakligen ur hegeliansk synvinkel.

² Bland de artiklar han skrev fanns sådana ämnen som lagarna om vedstölderna, pressdebatten om den rhenländska lantdagen och åtskiljandet av teologi och politik. Se "Marx-Engels Gesamtausgabe", red. av Adoratskij.

³ "Kapitalet", volym II (R. Sändlers övers., Tidens Förlag, Sthlm 1930), s. VII.

till tio trycksidor och äro blott av formell natur”.⁴

Men man kan av arten av Engels' uppgift sluta sig till att hans intellektuella bidrag till detta arbete inte var begränsat till dessa tio sidor. Det fanns vissa redaktionella problem, i vissa avsnitt måste ett val göras mellan olika manuskriptversioner och det fanns hela tiden ett visst moment av tolkning i ”dechiffringen”, såväl som i det allmänna problemet med utelämnningar.⁵

Publiceringen av den tredje volymen ställde Engels inför en ännu mer omfattande uppgift.

”För den tredje (volymen) förelåg nämligen blott ett första utkast, därtill med ytterst många luckor. I regel voro begynnelserna av varje enskilt avsnitt tämligen sorgfälligt utarbetade, också för det mesta stilistiskt avrundade. Men ju längre man kom, desto mera fylld av skisser och luckor blev bearbetningen, desto mer exkurser innehöll den av under undersökningens lopp uppdykande bisaker, för vilka den slutliga placeringen överläts åt senare bearbetning, desto längre och mer invecklade blevo perioderna, vari de in statu nascendi nedskrivna tankarna uttrycktes. ... Jag ... har i möjligaste mån bibehållit det första utkastets karaktär överallt där tydligheten så medgav ... Där mina ändringar eller tillsatser icke äro blott av redaktionell natur, eller där jag måste förarbeta det av Marx levererade faktiska materialet till egna, om ock i möjligaste mån i Marx' anda hållna slutsatser, är hela stället satt inom klammer och betecknat med mina initialer”.⁶

Dessa avsnitt inom klammer är ganska få till antalet, men man kan snart konstatera att Engels' bidrag, liksom i fråga om andra volymen, inte kan ses som begränsat till sådana avsnitt. Dessutom var han så välbekant med Marx' tänkesätt, stil och arbetsvanor att det finns föga tvivel om en i det närmaste perfekt trohet mot Marx' intentioner i det publicerade verket. Det skulle också ha blivit en fjärde volym som behandlade mervärdesteorins historia, om vilken Engels skrev att ”jag förbehåller mig att offentliggöra den kritiska delen av detta manuskript”.⁷ Men hans egen död 1895 förhindrade fullföljandet av denna plan. Materialet publicerades senare av Kautsky.⁸

Marx och Engels stod i ständig förbindelse med varandra. Knappast något projekt eller förslag från någondera, varken av teoretiskt eller praktiskt slag, fullbordades utan att den andre hade godkänt eller omarbetat dem. Följaktligen uppvisar deras publicerade arbeten en sällsynt grad av åsiktsöverensstämmelse. Förutom deras gemensamma författarskap till sådana verk som ”Die heilige Familie”, ”Die deutsche Ideologie” och ”Kommunistiska manifestet”, finns material där delar av Marx' arbeten, som i fråga om artiklarna för ”New York Tribune”,⁹ skrevs av Engels och delar av Engels' arbeten, som i fråga om hans ”Anti-Dühring”,¹⁰ skrevs av Marx.

Det slags intellektuella samarbete som Marx och Engels idkade, föreföll inte att ha varit av den typ, i vilken de berörda parterna hade olika intressen som kompletterade varandra. I allmänhet var båda intresserade av samma problemställningar och hade samma utgångs-

⁴ *ibid.*, s. VII.

⁵ Jfr *ibid.*, s. VIII—XI angående Engels' redogörelse för de många tillgängliga manuskripten.

⁶ ”Kapitalet”, volym III (R. Sändlers övers., Tidens Förlag, Sthlm 1930), s. VIII—IX.

⁷ *ibid.*, volym 2, s. VIII.

⁸ ”Theorien über den Mehrwert” (3 volymer) Stuttgart 1905-10.

⁹ Se nedan i detta avsnitt

¹⁰ Detta arbete var en polemik mot ett verk av Dühring. Dess ursprungliga titel var ”Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft” och utkom först som en rad artiklar i ”Vorwärts”, en socialistisk tidskrift, under 1877-78. Den föreliggande svenska upplagan (Arbetarkultur, Sthlm 1970) har den fullständiga titeln ”Herr Eugen Dührings omvälvning av vetenskapen (Anti-Dühring)”. Översättningen är gjord från den tredje tyska, av Engels genomsedda och utvidgande upplagan från 1894. I texten har infogats de kompletteringar som Engels gjorde då tre kapitel av ”Anti-Dühring” utgavs separat under titeln ”Socialismens utveckling från utopi till vetenskap”. (Se vidare förlagets förord till ovannämnda upplaga av ”Anti-Dühring”).

punkter. Båda var i stånd att på ett ingående sätt tränga in i den andres arbeten. De såg inte på sig själva som kompletterande specialister. Engels blev förvisso känd som expert på militära frågor. Hans vänner gav honom titeln ”general” och han hjälpte Marx speciellt i militära frågor, då denne skrev de ovannämnda artiklarna till ”New York Tribune”. Men även om denna specialitet är viktig, spelade den inte någon huvudroll i deras samarbete.

Samma slags förenade ansträngningar tycks ha karaktäriserat deras praktiska verksamhet inom arbetarrörelsen.

Engels var ytterst blygsam i fråga om sin andel i arbetet och strävade alltid att ge Marx hela äran. Till exempel kunde någon annan mycket väl ha hävdad gemensamt författarskap till ”Kapitalet”, åtminstone till två av de tre volymerna, med hänsyn till det arbete som Engels, som ovan beskrivits, lade ner på dem. Marx å sin sida visade ingen benägenhet att undanhålla Engels' förtjänster. Då ”Die heilige Familie” publicerades, placerade han Engels' namn på titelsidan som medförfattare (före sitt eget), trots att Engels protesterade att han gjort så lite att han i själva verket inte förtjänade titeln medförfattare.

Förutom den intellektuella hjälpen tog denne oförliknelige vän, som arbetade hårt för sitt uppehälle i Ermen och Engels' fabrik i Manchester (i vilken hans far och senare han själv var delägare), glatt på sig rollen som försörjare — helt eller delvis — av Marx' familj i närmare tjugo år.

Marx levde i en besvärlig, vad man kan kalla exiltillvaro. Tjugofem år gammal utvisades han från sitt hemland Tyskland (han föddes i Trier 1818) och med undantag för ett flertal korta besök, tilläts han aldrig återvända. Han fann sig också utvisad från Frankrike och från Belgien, delvis på grund av den preussiska regeringens ansträngningar.¹¹ Endast i London fick han en varaktig fristad. Han bodde där i omkring trettiofem år, hela senare delen av sitt liv.

Trots förvisningarna och ekonomiska svårigheter lyckades Marx fortsätta sitt författarskap och utgav en ständig ström av tryckt material av alla slag.

1844 skrev han artiklar för ”Deutsch-Französische Jahrbücher”.¹² 1845 formulerade Marx ”Teser om Feuerbach” och publicerade även, tillsammans med Engels, ”Die heilige Familie”.¹³ Ett annat gemensamt arbete, tillsammans med Engels och Moses Hess, ”Die deutsche Ideologie”, fullbordades 1846 men publicerades inte.¹⁴ Från 1845 till 1847 skrev han för flera olika tidningar, bland andra ”Deutsche Brüsseler Zeitung”, ”Westphälisches Dampfboot”, ”Gesellschaftsspiegel” (Elberfeld), och ”La Reforme” (Paris).

1847 skrev Marx ”Misère de la Philosophie” (”Filosofins elände”) som var ett svar på ett arbete av Proudhon, vars undertitel var ”Philosophie de la Misère” (”Eländets filosofi”).¹⁵

¹¹ Marx blev en man utan hemland. För att undgå förföljelse under sin tid i Belgien 1845, ansökte han hos de preussiska myndigheterna om befrielse från sitt medborgarskap på grund av att han övervägde att emigrera till Amerika. Befrielsen erhöles, men Marx reste aldrig till Amerika. 1848 ansökte han om att återfå sitt medborgarskap. Hans ansökan avslogs med motiveringen att han som redaktör för ”Neue Deutsche Zeitung” hade propagerat för ett störtande av regeringen. 1861 ansökte Marx hos polisen i Berlin om tillstånd att bosätta sig där, i hopp om att den amnesti, som beviljats av Villhelm I vid dennes trontillträde kunde tillämpas i hans fall. Men myndigheterna vidhöll att amnestin inte gällde honom. Därpå ansökte Marx åter om att återfå sitt medborgarskap. Även detta avslogs. Se ”Marx, Engels, Lassalle”, R. L. Prager, Berlin 1924, uppsatsen av Gustav Mayer, ”Karl Marx's letzter Aufenthalt in Berlin”.

¹² Bland dem finns ”Kritik der hegelischen Rechtsphilosophie” och ”Die Judenfrage”.

¹³ Typografiska brister skämmer förstaupplagan, Frankfurt am Main, 1845. Delar av den står att finna i ”Karl Marx: Der historische Materialismus, Die Frühschriften”, I, s. 376-99, herausgegeben von S. Landshut und J. P. Mayer, Leipzig, 1932.

¹⁴ Detta arbete publicerades inte förrän 1932. Det förekommer i den Landshut och Mayer-utgåva som nämns i föregående fotnot.

¹⁵ Den fullständiga titeln på Proudhons arbete var: ”Systeme des Contradictions économiques, ou Philosophie de la Misère”. Marx skrev sin bok på franska. Senare skrev han tidningsartiklar på engelska. Han lärde sig bland

1848 skrev han tillsammans med Engels "Kommunistiska manifestet", höll sitt "Tal om frihandeln" i Bryssel och började arbetet med "Neue Rheinische Zeitung"¹⁶, som denna gång var månatlig. Men liksom sin namne blev den indragen. Den lät sig dock inte utplånas, och i dess anda startades 1850 "Neue Rheinische Revue". Till denna tidskrift skrev Marx de essayer som senare publicerades i bokform under titeln "Klasstriderna i Frankrike". Även "Revue" blev i likhet med sina föregångare kortlivad.

1851 fick Marx, genom vänligt bistånd från sin vän Freiligrath, ett erbjudande från C. A. Dana, verkställande direktör för "New York Tribune", att verka som kommentator till den europeiska politiken. Han skulle skriva en artikel i veckan för fem dollar per styck. I själva verket skrev Engels många av dessa, särskilt av de tidigare. Samma år skrev Marx en historisk broschyr med titeln "Louis Bonapartes 18. Brumaire" och publicerade även broschyren "Enthüllung über den Kommunistenprozess in Köln".

1859 gav Marx ut ett verk med titeln "Zur Kritik der politischen Ökonomie" som utgör grundstrukturen för "Kapitalet". 1860 utkom "Herr Vogt", ett polemiskt stycke. 1867 trycktes första delen av "Kapitalet". 1871 skrev Marx sitt berömda "Manifesto of the General Council of the International Workingmen's Association on the Paris Commune", senare publicerad i form av en pamflett med titeln "Der Bürgerkrieg in Frankreich" eller "Pariskommunen". 1873 kom en broschyr mot Bakunin och 1875 de berömda kritiska kommentarerna till Gotha-programmet.

Andra volymen av "Kapitalet" utkom 1885, två år efter Marx död och den tredje volymen 1894. Den viktiga uppsatsen "Lön, pris och profit" utgavs också postumt, redigerad av hans dotter, Eleanor Marx Aveling.

Marx' litterära produktion var stor¹⁷ med tanke på de svårigheter som följde av det slags liv han levde. Verklig nöd av svåraste slag var inte okänd för honom.¹⁸

Då de var små fick två av Marx' döttrar, Laura och Jenny, sin far att delta i en då populär sällskapslek som kallades "bekännelser". Den bestod av en rad frågor som skulle besvaras och en av dessa var "din uppfattning om lycka". Marx svarade "Att kämpa".¹⁹

Hans svar förefaller komma sanningen nära. Han tog ständigt aktivt del i striden och visade sig vara utan fruktan, utan nåd och ytterst duglig. Ingen kunde tillintetgöra en motståndare med samma grundlighet som Marx. Trots sin relativa ordriktedom, och förutom alla andra talanger, är han en av litteraturens skickligaste polemiker.

2. Praktiska och teoretiska mål

Metoderna bestäms av målen. I sakens natur ligger att metoden är ett instrument, ett medel, som syftar till ett avsett mål. Därigenom står det klart att metoder i allmänhet, och "vetenskapliga" metoder i synnerhet, inte på ett förnuftigt sätt kan diskuteras eller förstås annat än i relation till målen.

Men man måste skilja mellan två slags mål, vilka båda är viktiga för varje samhällsforskare:

flera andra språk ryska. Under hela sitt liv fortsatte han att vårda sin språkkunnighet och han uppmanade alla andra att göra detsamma.

¹⁶ Lenin skrev 1914 att denna tidning "än i dag förblir det bästa och det oöverträffade organet för det revolutionära proletariatet ..." "Collected Works of V. I. Lenin", vol. XVIII, s. 48, i uppsatsen "Karl Marx". (Engelsk översättning, International Publishers, New York).

¹⁷ Den uppräknning som görs här är, trots att den innehåller de främsta arbetena, långt ifrån komplett. Jfr "Marx-Engels Gesamtausgabe", och "Marx-Engels, Werke". Brevväxlingen, särskilt med Engels, är omfattande och betydelsefull. Dessa volymer innehåller också Marx' doktorsavhandling, liksom tidigare material från studenttiden och andra arbeten.

¹⁸ Se Wilhelm Liebknecht: "Karl Marx, Biographical Memoirs", Chicago: Kerr, 1910.

¹⁹ "Karl Marx — A Symposium", red. av D. Ryazanoff, London: Lawrence, 1927, artikeln med titeln "Karl Marx's Confessions".

de teoretiska och de praktiska målen. Även om de är nära förbundna, bör de inte förblandas. De teoretiska målen är de lärosatser man söker. En forskare söker aldrig efter sanning i allmänhet. Det är alltid någon speciell sanning han söker. För det första är det en sanning inom ett visst område, såsom matematik, astronomi eller etik. För det andra är det en viss form av sanning inom detta område, sanningar om lagar, orsaker, statistiska genomsnitt, tendenser, verkan-motverkan, kulturmönster, normer osv. Eller det kanske är så att forskaren har för avsikt att skapa en helt ny vetenskap eller en ny syntes av existerande vetenskaper. Dessa olika mål kräver naturligtvis vissa viktiga olikheter vad gäller metoden.

De praktiska målen representerar de konkreta effekter på människor och ting som tänkaren vill att hans tankar skall leda till. Frågan gäller vilka erfarenhetsmässiga förändringar han önskar åstadkomma med hjälp av sin tanke. Därför är de förbundna med hans grundläggande värderingar. Sådana mål föreligger alltid i viss mån och kan variera alltifrån publicitet eller pengar till mänsklighetens frälsning. För samhällstänkaren tar sig de praktiska målen vanligen formen av en förändring eller omarbetning av redan existerande samhälleliga institutioner och funktioner. En sådan tänkare kan också ha en praktisk metod, dvs. ett taktik- och handlingsprogram för att överbygga klyftan mellan lärosats och praktisk tillämpning. Med andra ord, att uppnå de teoretiska målen genom de teoretiska (eller "vetenskapliga") metoderna är ett steg på vägen mot att uppnå de praktiska målen. Ett andra steg är den praktiska metoden. Sålunda finns ett mycket tätt sammanflätat släktskap mellan dessa olika typer av metoder och mål. I den utsträckning de kan åtskiljas kommer de emellertid att klargöra många av våra frågeställningar. Marx' arbeten är sådana, att båda dessa typer av mål och metoder spelar en viktig roll.

Vilka var Marx praktiska mål? Främst bland dem måste man sätta den ekonomiska förändringen av samhället. Den ekonomiska förändring som han kände var på väg, och till vars genomförande han ville att allt hans arbete skulle vara ett bidrag, var ett system under vilket alla som var villiga att arbeta skulle åtnjuta ekonomisk trygghet. Det skulle inte finnas någon liten klass i vars händer en stor del av "kapitalet" låg och en annan mycket större klass som var "lejda" av den mindre klassen till att arbeta med detta kapital, för att producera "förnödigheter". En sådan ordning skapar motsättningar mellan klasserna och en fruktansvärd osäkerhet för den större klassen. I den förändring, som han förutspådde och som han ville ägna allt sitt arbete, skulle produktionsinstrumenten kontrolleras av alla men "ägas" av ingen. Alla skulle arbeta, men ingen skulle vara lönearbetare. Produktionen skulle planeras med hänsyn till behov snarare än till vinster. Kort sagt samhället i stället för individen skulle vara utgångspunkten, så att ekonomiska kriser som härrörde från "överproduktion" och liknande företeelser skulle bli lika otänkbara som den periodiska arbetslöshet som följer på dem.

Det måste understrykas att han såg en sådan ekonomisk förändring av samhället inte endast som ett grundläggande praktiskt mål — han förutsåg den som en kommande historisk realitet. Det var ett stadium mot vilket samhället var på väg. Förhållandena i det "kapitalistiska" samhället var enligt hans mening sådana, att de inte kunde och inte skulle kunna undgå att framkalla de betingelser och krafter, som var nödvändiga för att åstadkomma de ekonomiska förändringar som nämnts. Dessa uppfattningar leder fram till ett annat av Marx' mycket betydelsefulla praktiska mål, dvs. hans försök att samla sin tids arbetarrörelse kring dessa idéer. Han försökte få dess medlemmar att inse att det viktigaste var inte deras impulsiva idéer utan händelsernas egen, nödvändiga utveckling. Det är inte främst idéerna som skapar skeendet, utan det är främst skeendet som skapar idéerna.²⁰ De skulle, ansåg han, sluta upp med att betrakta den sociala revolutionen som en "statskupp" och börja se den som den oundvikliga ansamlingen av historiska krafter, för vilka de och deras revolutionära idéer var ett instrument. En sådan förändring av arbetarrörelsen såg Marx som en förändring av dess grundval

²⁰ Samtidigt som bådadera övar inflytande på varandra, anses skeendet vara den främsta orsakskällan.

från ”utopisk” till ”vetenskaplig”. Marx såg i synnerhet till att fackföreningar, arbetarorganisationer av alla slag och framför allt Internationella Arbetarassociationen växte fram i denna anda och atmosfär — de skulle naturligtvis vara militanta och revolutionära, men ”vetenskapliga” snarare än ”utopiska”.

Det var huvudsakligen de ekonomiska aspekterna på det nya samhället som sysselsatte Marx. Detta är fullt naturligt för en tänkare som anser övriga delar av samhället beroende av den ekonomiska strukturen. Han ansåg att, då samhällets ekonomiska grundvalar förändrades till det bättre, skulle även dess övriga delar förändras till det bättre. Men man får inte veta något i detalj, man får ingen konkret redogörelse för vilka av samhällets hävdvunna företeelser och sedvänjor i fråga om moral, utbildning, styrelseskick, konst, fritid, familjebildning och annat som kommer att bestå i det nya samhället. Marx vägrade, som han sa, ”att skriva recept för framtidens soppkök”.

Om Marx hade tillfrågats om vad han ville skulle åstadkommas med hans lära, hur han önskade att den användes efter att han utarbetat den, skulle han antagligen ha svarat att han ville att den användes av arbetarklassen som ett vapen i klasskampen, ett vapen som gav vetenskapligt stöd åt denna kamp och gav hopp om slutlig framgång. Marx ansåg att vad proletariet fr.a. behövde var just en sådan kärna av vetenskapliga lärosatser.

Vilka var Marx' teoretiska mål och vilket slags teori sökte han? Hans grundläggande mål kan sägas vara att rekonstruera den vetenskapliga politiska ekonomin genom att närma sig dess frågeställningar ur historisk eller utvecklingssynpunkt. Från denna utgångspunkt avsåg han att behandla samhällsproblem i allmänhet och ekonomiska problem i synnerhet. Medveten om dessa sammanhang och utgångspunkter, kan man formulera Marx' omfattande teoretiska mål sålunda: att utforska det kapitalistiska samhället, dess ekonomiska och sociala utveckling och dess slutliga nedgång och fall.

Marx behandlade sålunda för det första den allmänna frågeställningen om historisk kausalitet eller samhällelig utveckling. Man bör noga lägga märke till att dessa två faktorer, som han såg det, i det närmaste var identiska. Frågan om den samhälleliga utvecklingen sammanföll med frågan om den historiska kausaliteten: nämligen att få fram den främsta orsaksfaktorn till varje socialt eller ”medborgerligt” system, dvs. utformningen av dess politiska, juridiska, moraliska, filosofiska och religiösa seder av olika slag, och som även bestämmer förändringarna i de samhällssystem som avlöst varandra under loppet av människans historia. Om och när detta problem lösts, har människan i sin ägo det ljus som leder henne till kunskap om de allmänna sociala företeelserna i det moderna samhället eller rent av i alla samhällen. Detta innebär att vi för att förstå dessa allmänna samhällsföreteelser måste fastställa deras förhållande till den ovannämnda orsaksfaktorn. Det innebär att man visar hur samhällets övriga delar utgår från, beror av, återspeglar och i allmänhet avgörs av denna främsta eller grundläggande faktor. Dessutom kommer upptäckten av denna faktor att ge oss nyckeln till det moderna samhällets historiska öde. Vi skall då analysera denna faktor och avläsa dess kurs och rörelser, ty då den förändras, måste samhället som helhet förändras.

Marx kom mycket tidigt i sin lära om den historiska materialismen, till slutsatsen att den avgörande faktorn var samhällets ekonomiska och tekniska struktur.²¹ Med denna utgångspunkt hade han därför den vidare målsättningen att klarlägga det moderna ”kapitalistiska” samhällets ekonomiska uppbyggnad, funktionssätt och förändringar. I denna fråga var Marx' egen utgångspunkt de vanliga frågorna och problemen inom det som kallades ”politisk ekonomi”. Dessa frågor rörde sådana företeelser som bytesvärde, kapital, ränta, jordränta,

²¹ Som vi senare kommer att finna, skiljer Marx mellan den ”ekonomiska strukturen” och de ”materiella produktivkrafterna” eller tekniska metoderna. ”Till kritiken av den politiska ekonomin”, s. 9, Arbetarkultur, Sthlm 1970). Hans åsikt är, att medan den allmänna samhälleliga överbyggnaden bestäms av det ekonomiska systemet ”produktionsförhållandena” — avgörs det ekonomiska systemet i sin tur av den tekniska utvecklingen.

pengar, produktion, fördelning, "cirkulation", varutillgång, efterfrågan, konkurrens. Problemet var att "redogöra för" eller "förklara" dessa saker och att fastställa deras inbördes relationer och det sätt på vilket de påverkade varandra. Exakt vad det innebar att förklara, redogöra för eller fastställa dessa saker kommer att bli föremål för senare diskussion.

Man bör lägga märke till att Marx på detta område inte framstår som en reformator som förespråkar en förändring av det kapitalistiska produktionssystemet, utan som en ekonom som försöker förstå dess funktionssätt.

Naturligtvis avsåg Marx att skilja sig från andra politiska ekonomer i sin behandling av dessa problem. I synnerhet strävade han efter att se både problemen och företeelserna i ett historiskt perspektiv. Han ville inte behandla dem från utgångspunkten att de ekonomiska företeelsernas nuvarande uppbyggnad och funktion var eviga och oföränderliga, utan utgick istället från det faktum att de hade, fortfarande har och alltid kommer att ha en historia.

Då Marx behandlade dessa problem hade han ytterligare ett mål som de flesta andra national-ekonomer inte hade. Det var att undersöka och betona alla dessa företeelsers faktiska verkningar, särskilt för arbetarklassen. Han sökte här efter ett svar som, på grundval av det ekonomiska systemets sätt att fungera, skulle klargöra varför det under detta ekonomiska system måste finnas en "arbetarklass", en klass av "lönearbetare", som levde under de ekonomiska förhållanden de faktiskt gjorde. Han distanserade sig från den naiva och ytliga tendensen att förklara den fattiga, större klassens förhållanden genom att se dem som en följd av kapitalisternas penningbegär, omänsklighet eller andra moraliska brister. Han ansåg det vara naivt att försöka att på ett riktigt sätt behandla ekonomiska företeelser genom att reducera dem till enskilda individers vilja och avsikter. Marx ville visa att ekonomiska förhållanden inte var vad de var på grund av att individer och klasser hade vissa avsikter av bra eller dålig art, utan snarare att de hade dessa avsikter på grund av de ekonomiska förhållandena.

3. Teoretisk metod. Naturvetenskap och politisk ekonomi

Då man behandlar Marx' bidrag till de samhällsvetenskapliga metoderna, bör man dela upp undersökningen så att man först tar upp hans teoretiska eller abstrakta metoddiskussion och därefter de konkreta metoder man finner och hur dessa tillämpas i hans undersökningar. Om dessa två uppsättningar av metoder skiljer sig från varandra, bör en analys avslöja var och hur. Låt oss först betrakta hans syn på metoder i abstrakt mening.

Det finns många olika typer av metoder, som kunde tas med i diskussionen: vetenskapliga metoder i allmänhet, nationalekonomins metod begränsad till ett enda produktionssystem, som exempelvis det kapitalistiska, och den mera omfattande metoden för historisk forskning om hur sådana system omvandlas och förändras.

I fråga om den första typen av diskussion finner man att Marx knappast har något att säga. Han var inte lagd för att diskutera vetenskapliga metoder i allmänhet eller inom naturvetenskaperna. Men han var inte helt tyst och av det lilla han säger i denna fråga kan man förstå att vetenskapliga metoder i allmänhet för honom var liktydigt med metoder för att tränga bakom tingens yttre och upptäcka de konkreta beståndsdelarna och rörelserna. Vetenskapen avslöjar för oss den hittills gömda verkligheten, som är det enda som kan förklara ytföreteelserna. Det är från dessa utgångspunkter som frågan presenteras då den överhuvudtaget berörs. Till exempel talar Marx i "Kapitalet" om att "alla yttre former ... framkallar alltid direkt de sedvanliga föreställningsformerna, medan de underliggande orsakerna medvetet måste uppdragas av vetenskapen".²²

I samma bok får man åter veta att "om det är ett verk av vetenskapen att reducera den synbara, blott som företeelse framträdande rörelsen till den inre, verkliga rörelsen, så är det alldeles

²² "Kapitalet", volym I (I. Bohmans övers., Cavefors, 1969), s. 473.

självljart, att i de kapitalistiska cirkulations- och produktionsagenternas huvud måste bilda sig föreställningar angående produktionslagarna, som helt avvika från dessa lagar och blott äro det medvetna uttrycket för den skenbara rörelsen”.²³

Sådana anmärkningar kan betraktas som kommentarer till både det vetenskapliga målet och till metoden. Den mest belysande finns i en fotnot, i vilken Marx betonar den historiska metoden vid behandling av sociala förhållanden — detta kommer senare att tas upp i denna framställning. Det som är relevant i detta sammanhang är det faktum att Marx fortsätter med att säga att den metod han avser ”är den enda materialistiska och därmed vetenskapliga metoden. Bristerna i den abstrakt naturvetenskapliga materialismen, som ignorerar den historiska utvecklingsprocessen, märker man redan av dess förespråkares abstrakta och ideologiska föreställningar, så snart de vågar sig utanför sitt specialområde”.²⁴

Med andra ord tycks Marx ha ansett att även om naturvetenskaperna var välgrundade i det avseendet att de utgick från en materialistisk grundval, tjänade trots det den sorts materialism, som de ofta använde sig av till att reducera deras förklaringsvärde. Den var ”abstrakt”, och uteslöt ”den historiska utvecklingsprocessen”. Om Marx hade rätt eller fel i detta, är inte vår uppgift att klargöra nu. Vi är här framför allt intresserade av hans inställning och övertygelse. Han var i viss utsträckning klart missnöjd med den naturvetenskap som var analytisk och a-historisk. Han ansåg att metoderna inom detta slags vetenskap var till föga nytta för samhällsvetenskapen, dvs. den politiska ekonomin. Tydligt ansåg han inte att den hade någon större betydelse för hans egen uppgift.

Följaktligen hälsade han med stor tillfredsställelse Darwins insatser inom biologin (särskilt på metodområdet). Även om vissa av Darwins slutsatser till en början var motbjudande för Engels och för senare efterföljare, var Marx entusiastisk över hans verk som helhet, då det betydde att vetenskapen närmade sig naturen från en historisk synvinkel. Till en skribent som jämförde Marx' arbeten med Darwins, svarade Marx:

”Ingenting bereder mig större glädje än att på detta sätt få mitt namn sammankopplat med Darwins. Hans underbara arbete får mitt eget arbete att bli helt oangripbart. Darwin vet det kanske inte, men han tillhör den sociala revolutionen”.²⁵

Då man granskar Marx' behandling av den politiska ekonomins metod, finner man uppfattningen om en enda grundläggande metod av ”historisk” eller ”dialektisk” art, som kan tillämpas både på ett visst bestämt produktionssystem som kapitalismen, som kanske endast existerar i ett par århundraden, och på övergången från ett sådant system till ett annat genom människans hela historia. Marx ansåg här uppenbarligen inte att två metoder förelåg, utan att samma grundmetod kunde tillämpas på två olika tidsskalor.

I ett avsnitt av efterskriften till andra upplagan av första volymen av ”Kapitalet”, ägnar sig Marx direkt åt metodfrågan inom den politiska ekonomin, så som den exemplifierats i ”Kapitalet”. Detta avsnitt, som är anmärkningsvärt ur många synpunkter, kommer senare att behandlas i detalj. Men vissa delar av det har särskilt intresse för ögonblicket. Marx citerar en skribent i 'Europa-kuriren' i St Petersburg som i en artikel uteslutande behandlar metoden i 'Das Kapital' (Majnumret, 1872, s. 427-436) och som bland annat säger:

”Med ett ord: det ekonomiska livet uppvisar fenomen, analoga med utvecklingshistorien på andra biologiska områden. ... En djupare analys av företeelserna har visat, att sociala organismer skiljer sig från varandra lika grundligt som växt- och djurorganismer.... Ja, en och samma företeelse kan komma att lyda alldeles olika lagar, emedan den sociala organismens total-

²³ *ibid.*, volym III, s. 280.

²⁴ *ibid.*, volym I, s. 323. not 89.

²⁵ Citerat s. 200 i ”Karl Marx: His Life and Work”, av John Spargo (Huebsch, New York, 1910). Spargo hänför yttrandet till ”slutet av sextioåret”.

byggnad är olika, de enskilda organen varierar och fungerar under olika betingelser etc.... Då Marx uppställer som sitt mål att från denna utgångspunkt utforska och förklara den kapitalistiska hushållningen, så formulerar han helt enkelt strängt vetenskapligt det mål, som varje noggrann undersökning av det ekonomiska livet måste ha. ... Det vetenskapliga värdet av sådan forskning består i att utreda de särskilda lagar, som reglerar ett visst samhällssystemets uppkomst, existens, utveckling och död samt dess ersättande med ett annat och högre".²⁶

I sin kommentar till detta avsnitt beskriver Marx denna metod som den "dialektiska metoden" som han erkänner som sin egen. Detta tenderar uppenbarligen att göra den politiska ekonomin till en i huvudsak historisk vetenskap. Man finner uttryckliga uttalanden om detta i ett arbete av Engels som godkänts av Marx. I detta arbete²⁷ definierar Engels politisk ekonomi så här:

"Den politiska ekonomin i vidare mening är vetenskapen om de lagar, som reglerar produktionen och utbytet av materiella livsförnödenheter i det mänskliga samhället".²⁸

Engels säger vidare:

"Den politiska ekonomin är till sitt väsen en *historisk* vetenskap. Den behandlar ett historiskt stoff, dvs. ett stoff som ständigt förändras. Den undersöker i första hand de speciella lagar som gäller för varje enskilt utvecklingsstadium av produktionen och utbytet över huvud. Därvid är det emellertid självklart att de för vissa bestämda produktionssätt och utbytesformer gällande lagarna också måste äga giltighet för alla historiska perioder, som har samma produktionssätt och utbytesformer".²⁹

Men även om det är av yttersta vikt att känna till att en viss metod är historisk, så för denna upplysning i sig oss inte särskilt långt. Låt oss se om vi inte kan finna en mera detaljerad analys av denna metod, som är så grundläggande för genomförandet av Marx' teoretiska syften. För att göra detta blir det nödvändigt att urskilja fyra problemnivåer som denna metod uppenbarligen avses att tillämpas på:

1. Det kapitalistiska samhällets ekonomi.
2. Hela den ekonomiska utvecklingen genom mänsklighetens historia.
3. Det kapitalistiska samhällets icke-ekonomiska företeelser.
4. Hela den icke-ekonomiska utvecklingen genom mänsklighetens historia.

Det framgår klart att i punkt 3 och 4 innebär metoden en förklaring av de samhällsföreteelser som inte tillhör det ekonomiska området, genom att man påvisar deras förhållande till de ekonomiska företeelserna och genom att man förklarar denna icke-ekonomiska samhällsutveckling med hjälp av dess förhållande till den ekonomiska utvecklingen. Det slags förklaring som metoden avser är uppenbarligen en orsaksförklaring. Metoden medför sålunda en mycket omfattande granskning av empiriska fakta. Marx insåg detta och varnar därför dess utövare:

"Verkliga iakttagelser måste i varje enskilt fall empiriskt visa sambandet, helt skilt från all mystifikation och spekulering, mellan den sociala och politiska strukturen och produk-

²⁶ "Kapitalet", volym 1, s. 12-13. Den "skribent" som Marx citerar har signerat sin artikel med initialen för sitt förnamn och första och sista bokstaven i sitt efternamn, I. K-N. I innehållsförteckningen till tidskriften ("Vestnik Evropy"), där han skriver, lägger han till initialen för sitt andra förnamn och står som I. I. K-N. Det är ytterst troligt att författaren i fråga är Ilarion Ignatevich Kaufman, (1848-1916). Jfr det ryska encyklopediska uppslagsverket, Tovarischestvo Bratev A i I. Granat i Ko., volym 24, s. 3.

²⁷ "Anti-Dühring". Engels berättar: "Jag vill i förbigående anmärka: Då det här utvecklade åskådningssättet till ojämförligt största delen utarbetats och utvecklats av Marx och endast till en ringa del av mig, så var det oss emellan självfallet att denna min framställning inte skulle publiceras utan hans kännedom. Jag läste före tryckningen upp hela manuskriptet för honom, och tionde kapitlet i avsnittet om ekonomin . . . är skrivet av Marx, fast jag tyvärr av hänsyn till yttre omständigheter var tvungen att något förkorta det", s. 12-13.

²⁸ *ibid.*, s. 201.

²⁹ *ibid.*, s. 202. Kursiveringen återfinns i originalet.

tionen”.³⁰

I fråga om de två första grupperna på listan innebär den historiska eller dialektiska metoden att man förklarar det kapitalistiska samhällets system av ekonomiska förhållanden genom att man påvisar förbindelsen mellan detta system och kapitalismens materiella produktivkrafter eller teknologiska faktorer. På liknande sätt söker denna metod förklara människans totala ekonomiska utveckling genom att påvisa dess relationer till den totala utvecklingen av produktionsinstrumenten, tekniken.

Marx belyser i viss mån detta förlopp då han påpekar att Wyatts uppfinning av spinnmaskinen ”inledde 18:e århundradets industriella revolution”. Till denna anmärkning lägger han i en fotnot: ”Redan före Wyatt blev maskiner, om också mycket primitiva, använda för spinning, troligen först i Italien. En kritisk teknologins historia skulle överhuvud visa, hur sällan någon uppfinning i det 18:e århundradet kan tillskrivas en enskild individ. Hittills existerar inget sådant verk. Darwin har riktat uppmärksamheten på naturens teknologi, dvs. på hur växt- och djurorgan utvecklas till produktionsinstrument för växternas och djurens liv. Förtjänar inte historien om samhällsmänniskans produktiva organ, den materiella basen för varje särskild samhällsorganisation, samma uppmärksamhet? ... Teknologin avslöjar människans aktiva förhållande till naturen, hennes livs omedelbara produktionsprocess och därmed också hennes samhällseliga levnadsförhållanden och de ur dessa emanerande (entquellend) andliga föreställningarna. Även religionshistorien är okritisk, när den bortser från denna materiella grundval.”³¹

Kort sagt går den allmänna metoden ut på att sätta den teknologiska utvecklingen i samband med den ekonomiska och därpå att förbinda den ekonomiska utvecklingen med den samhällseliga.

Marx har ett par ord att säga om ”förutsättningarna” för denna metod:

”Detta sätt att tänka saknar inte givna förutsättningar. Det har sin utgångspunkt i välgrundade förutsättningar som inte för ett ögonblick uppges. Dess förutsättning är människan, som inte betraktas i skenbar avskildhet och orörlighet utan i ljuset av sin verkliga, följdriktiga, iakttagbara utveckling under bestämda förhållanden. Så snart denna dynamiska livsprocess frammanas, upphör historien att vara en samling döda fakta ... .”³²

Följaktligen hade läran om den historiska materialismen under de tidigare stadierna samma metodologiska ställning som en hypotes. Den används som utgångspunkt för att inrikta och organisera forskningen och för att bekräfta sin egen giltighet genom de fakta som härigenom framkommer.

På detta sätt finner man den beskriven av Engels i ”Anti-Dühring”. I fråga om naturvetenskapens utveckling säger han:

”Att uppdelna naturen i dess enkla beståndsdelar, att särskilja de olika naturförloppen och naturföreteelserna i dess givna arter, att analysera de organiska kropparna i deras mångskiftande anatomiska former — allt detta var nödvändiga förutsättningar för de ofantliga framsteg i kännedom om naturen som vi gjort under de senaste fyra århundradena. Men med denna metod har också följt vanan att studera naturföreteelserna och naturförloppen isolerade och lösslitna från det stora totalsammanhanget. Vi har vant oss att betrakta föremålen inte i deras rörelse utan i deras vila, inte i första hand som föränderliga utan som konstanta, inte som levande utan som döda. Och i och med att detta betraktelsesätt genom Bacon och Locke överfördes från naturvetenskapen till filosofin skapade det den specifika trånghet i uppfatt-

³⁰ ”Karl Marx: Der historische Materialismus”, zweiter Band: ”Die deutsche Ideologie”, s. 12. Vår översättning.

³¹ ”Kapitalet”, volym 1, s. 323, not 89

³² ”Die deutsche Ideologie” från ”Der historische Materialismus”, vol. 2, s. 14. Vår översättning.

ningen som utmärkt de senaste århundradena: det metafysiska tänkesättet”.³³

Engels fortsätter med att i detalj karaktärisera detta metafysiska sätt att närma sig tingen, mot vilket det dialektiska eller historiska skall ställas.

”För metafysikern är tingen och deras tankeavbilder, begreppen, isolerade och avsedda att betraktas ett efter ett utan inbördes sammanhang, de är fasta, oföränderliga, en gång för alla givna undersökningsobjekt. Metafysikern tänker i idel oförmedlade motsatser. ... För honom existerar antingen ett ting eller också existerar det inte: ett ting kan inte på en gång vara sig självt och något annat. Positivt och negativt utesluter varandra absolut. Orsak och verkan står likaså i oförsonlig motsats till varandra. ... Och hur berättigat och till och med nödvändigt det metafysiska betraktelsesättet än är på många områden — områden som varierar alltefter undersökningens natur — stöter det inte desto mindre förr eller senare på en gräns, där det, om det drives längre, blir ensidigt, inskränkt, abstrakt och förlorar sig i olösliga motsägelser. Det uppfattar tingen i deras isolering men inte i deras sammanhang, i deras existens men inte i deras uppkomst och försvinnande, i deras vila men inte i deras rörelse; det ser inte skogen för bara träd”.³⁴

Sålunda kan inte den metafysiska metoden i sig direkt förkastas. Tydlig är en icke-historisk metod ”berättigad” och till och med ”nödvändig” i rätt sammanhang, men man får inte här veta vilket detta sammanhang är. Man får endast veta att det beror på ”undersökningens natur”.

Engels fortsätter därpå med att framlägga de förhållanden som nödvändiggör användandet av den dialektiska metoden.

”... varje organiskt väsen (är) på en gång sig självt och inte sig självt, ty i varje ögonblick uppstår det utifrån nya ämnen och avsondrar andra; i varje ögonblick dör celler i dess kropp och bildas nya. Efter en längre eller kortare tid är kroppens beståndsdelar helt förnyade, ersatta med andra atomer, så att varje organiskt väsen ständigt är detsamma och dock ett annat. Vi finner även vid närmare påseende att en motsättnings båda poler, den positiva och den negativa, lika väl är oskiljbara från varandra som de är varandra motsatta och att de trots sitt motsatsförhållande ömsesidigt genomtränger varandra. Likaså är orsak och verkan föreställningar som endast har giltighet då de tillämpas på det enskilda fallet som sådant; så snart vi betraktar det enskilda fallet i dess allmänna sammanhang med den omgivande världen smälter de samman och uppgår i en universell växelverkan, där orsak och verkan oupphörligt byter plats så att det som i ett visst sammanhang uppträder som verkan i ett annat sammanhang framstår som orsak och omvänt.

Alla dessa processer och tankeoperationer passar inte in i det metafysiska tänkandets ram. För dialektiken däremot, som uppfattar tingen och deras begreppsavbilder i deras sammanhang, deras förbindelse, deras rörelse, deras uppkomst och försvinnande, framstår de nämnda företeelserna som en bekräftelse på riktigheten av dess eget tillvägagångssätt.³⁵ Naturen är det bästa beviset på dialektikens riktighet, och vi måste ge den moderna naturvetenskapen det erkännandet att den stött detta bevis med ett ytterst rikhaltigt och för varje dag alltmer växande material. Den har därmed ådagalagt att naturen i själva verket går dialektiskt och inte metafysiskt tillväga ....”³⁶

³³ ”Anti-Dühring”, s. 31.

³⁴ *ibid.*, s. 31-32.

³⁵ Med logikens terminologi kan man säga att den materialistiska dialektiken omarbetar de tre ”tankelagarna”, identitet, skillnad, det uteslutna tredje, som hör till den formella logiken och ersätter dem med sina egna lagar om motsatsernas enhet, förvandling av kvantitet till kvalitet, och negationens negation.

³⁶ *ibid.*, s. 32-33. I den tidigare engelska översättningen av tre kapitel ur ”Anti-Dühring” (”Socialism Utopian and Scientific”) som gjordes av Marx' svärson Aveling och till vilken Engels själv skrev förordet, fortsätter ovan citerade avsnitt, enligt följande: ”att den inte rör sig i ett evigt enahanda, en ständigt upprepad kretsgång, utan

Det är viktigt att betona innebörden av denna förändring eller utveckling som står i förgrunden för dialektiken. Det är inte helt enkelt varje slags förändring eller historia. Till och med den metafysiska metoden inom filosofin eller naturvetenskapens abstrakt mekaniska materialism skulle erkänna många förändringar i tingens funktionssätt. Och man har alltid särskilt studerat människans "historia", åtminstone sedan Herodotos' tid. Men problemet med dessa uppfattningar om förändring eller historia var att de inte gick tillräckligt långt, inte var tillräckligt radikala. De såg på förändringar eller historia som något som ägde rum inom förhållanden eller kategorier som i sig själva var orubbliga och permanenta. Sålunda ansåg de äldre biologerna arterna vara fast bestämda. Varje förändring av djuren måste ske inom dessa fastslagna gränser. De ansåg inte att arterna själva förändrades, dog ut eller att nya utvecklades genom att de gamla förändrades. På samma sätt upptecknade de äldre astronomerna, fysikerna och kemisterna många förändringar och rörelser inom sina respektive områden, men ansåg materiens grundläggande former och naturlagarna vara permanenta. Naturhistorien var historia inom vissa fasta och permanenta gränser. Tanken på en utveckling av människan, planeterna, solsystemen, materien och energin beaktades inte. Nu får man veta att man måste inse att allting har en historia, vilket innebär en tidsmässigt bestämd födelse, mognadsutveckling och död och ur denna död föds en ny form. Detta är den verkliga, den radikala historiska eller dialektiska rörelsen.³⁷ Mycket viktigt ur metodisk synvinkel är att Marx inte gör anspråk på att känna till vilka rörelserna för ett visst föremål måste vara genom att helt enkelt logiskt granska de dialektiska kategorierna, utan att det tvärtom först är en empirisk undersökning av företeelsen ifråga som visar att naturprocessen är dialektisk och därpå vilket innehåll och särskild inriktning denna dialektiska process har.

Man får en något vidare inblick i Marx' teoretiska uppfattning om sin metod då han kritiserar Proudhons användning av den.³⁸ Han påpekar att de ytterligheter eller motsatser mellan vilka företeelsernas rörelser skall spåras i inget fall bör uppfattas som motsatser i moralisk mening. Han hävdar att Proudhon begår detta fel. I stället för att behandla företeelserna med utgångspunkt från deras egna genetiska villkor och spåra den verkliga utveckling de genomgått, sätter han (Proudhon) upp vissa moraliska kategorier och antar att företeelserna rör sig mellan dem. Sådana moraliska kategorier, säger Marx, representerar inte företeelsernas verklighet utan endast människans känslomässiga inställning till dem.

I en avhandling³⁹, som han aldrig avslutade, hade Marx en avdelning med titeln "Den politiska ekonomins metod". I den gör han en av sina mycket sällsynta anmärkningar om metodens praktiska detaljer och begreppsbyggnad.

"1600-talets ekonomer exempelvis börjar ständigt med den levande helheten, befolkningen,

---

genomlever en verklig historia. Här bör framför allt nämnas Darwin, som har gett den metafysiska naturuppfattningen en våldsam stöt genom att påvisa att hela den organiska naturen med dess växter och djur — och därmed även människan — är produkten av en utvecklingsprocess som pågått under miljoner år". (Detta stycke återfinns i den svenska uppl. s. 33—M. Jfr även kap I, fotnot 10 ovan). Dessa ord återfinns inte i det tyska kompletta originalet av "Anti-Dühring", och inte heller i den franska originalöversättningen från tyskan av de tre kapitlen under titeln "Socialisme utopique et socialisme scientifique" (1880) som gjordes av Lafargue, en annan av Marx' svärsöner. Men den engelska versionen i vilken de finns med och till vilken Engels skrev förordet (1892) är naturligtvis senare än någon av dessa. Varken redaktören eller översättaren av den engelska versionen från 1935 förklarar varför detta betydelsefulla omnämnande av Darwin utelämnats ur denna upplaga. Från metodisk synvinkel är det särskilt viktigt att veta vilket konkret arbete inom naturvetenskaperna som Marx och Engels utpekar som verkligt dialektiskt.

³⁷ Dess grundläggande ontologiska mönster uttrycks i tre lagar: (1) enhet, ömsesidigt genomträngande och motsatsernas kamp, (2) förvandling av kvantitet till kvalitet, (3) negationens negation. En kort granskning av dessa lagar på ontologisk nivå finns i Sommerville: "Ontological Problems of Contemporary Materialism", "Journal of Philosophy", 28 april, 1938.

³⁸ Se "Filosofins elände" (Arbetarkultur, Sthlm 1949), kap II, § 1, s. 108-134.

³⁹ Se "Till kritiken av den politiska ekonomin" (Arbetarkultur, Sthlm 1970). Avhandlingen ingår som bilaga och tar titeln "Inledning till kritiken av den politiska ekonomin."

nationen, staten, flera stater, etc., men de slutar alltid med att de genom analys finner ut några bestämmande, abstrakta, allmänna förhållanden, såsom arbetsdelning, pengar, värde, etc. Så snart dessa enskilda element mer eller mindre abstraherats och fixerats började de ekonomiska system uppstå, vilka från det enkla, såsom arbete, arbetsdelning, behov, bytesvärde, stiger till stat, utbyte nationerna emellan och världsmarknad. Den sistnämnda metoden är tydligen den vetenskapligt riktiga. Det konkreta är konkret, emedan det är sammanfattningen av många bestämmningar, alltså mångfaldens enhet. I tänkandet uppträder det därför som sammanfattningsprocess, som resultat, inte som utgångspunkt, ehuru det är den verkliga utgångspunkten och därför också utgångspunkten för åskådningen och föreställningen”.⁴⁰

Tydlig kommer analysen först, i vilken de odifferentierade sociala aggregaten upplöses i sina respektive ekonomiska faktorer såsom värde och arbetsdelning och därefter syntesen i vilken man försöker visa att de ursprungliga företeelsernas funktion kan spåras till dessa faktorerers verkningar. Detta innebär att man gör ett försök att återuppbygga helheten i ursprungligt skick genom att sammanfoga de principer som abstraherades genom analysen. Men återigen förs den teoretiska diskussionen inte tillräckligt långt för att ge oss ett verkligt uttömmande svar på de metodiska frågorna om begrepp och tillvägagångssätt.

Vilka kriterier framlägger denna metod för metodens egen prövning och för bedömningen av dess praktiska resultat? Det bästa svaret på denna fråga är, i ljuset av Marx' och Engels faktiska arbeten, att sådana kriterier som förutsägelse och kontroll av förutsägelser samt praktiken överhuvudtaget, är grundläggande. Sålunda talar Engels i en kommentar till Marx' arbeten om klasskampen i Frankrike om det dubbla prov som ”Marx själv sedan ställde den på”.⁴¹ Båda dessa prövningar rörde frågan om senare händelser bekräftade eller motsade de uttalanden som gjorts i texten. Han bryr sig inte så mycket om direkta förutsägelser som om händelsernas vidare utveckling ger oss sådana nya fakta om den tidigare situationen att de nödvändiggör en förändring av det sätt på vilket den tidigare situationen framställdes.

På ett annat ställe talar Engels om den kontroll över samhället som människan naturligt nog väntar sig få i det nya samhället, som antagligen (åtminstone delvis) skulle komma att grundas på den marxistiska läran.

”Människornas sammanslutning i ett samhälle som dittills sett sig som någonting av naturen och historien påtvingat blir ett uttryck för deras fria verksamhet. De objektiva, främmande makter som tidigare behärskat historien kommer under människornas egen kontroll. Först från denna stund kommer människorna fullt medvetet att själv göra sin historia, först nu kommer de samhällseliga krafter som de satt i rörelse att till övervägande delen och i ständigt större utsträckning få de av människorna önskade verkningarna.”⁴²

Slutligen är det återigen Engels som uttalar sig angående några av metodens inneboende svårigheter, särskilt i fråga om tillämpningen på samtida händelser. Han säger:

”En klar överblick över en given periods ekonomiska historia uppnår man inte förrän i efterhand, sedan materialet insamlats och sorterats. Härvid är statistiken ett nödvändigt hjälpmedel, och den släpar alltid efter. När man skall bedöma dagens historiska skeenden, blir man därför ofta tvungen att behandla den viktigaste faktorn som konstant, att behandla det ekonomiska läget i periodens början såsom givet för hela perioden och oföränderligt, eller att endast ta hänsyn till sådana förändringar, som har sin upprinnelse i det åskådliga händelseförloppet och som därför också ligger i öppen dag. Den materialistiska metoden måste därför endast alltför ofta nöja sig med att återföra de politiska konflikterna till intressekonflikter mellan de av den ekonomiska utvecklingen skapade samhällsklasserna och klassfraktionerna och att

⁴⁰ *ibid.*, s. 250-51.

⁴¹ ”Klasstriderna i Frankrike 1848-50” (Gidlunds, Sthlm 1971) s. 38.

⁴² ”Anti-Dühring”, s. 391.

presentera de enskilda politiska partierna som mer eller mindre adekvata uttryck för dessa klasser och klassfraktioner”.⁴³

---

⁴³ ”Klasstriderna i Frankrike 1848-50”, Engels' ”Inledning”, s. 37.

II. Historisk materialism: Grundsatser och metod

1. Vad är historisk materialism?

Vi ska nu söka analysera Marx' metoder så som de används i utformningen av hans lära. Därigenom kommer vi att utveckla och klargöra hans teoretiska metoddiskussion och samtidigt bli i stånd att avgöra om han i sitt verkliga arbete följer sina egna metodiska regler och når de mål, åtminstone de teoretiska mål han från början uppställde.

I föregående kapitel urskildes de fyra problemnivåer på vilka Marx' metoder skulle tillämpas. De två första rörde direkt de ekonomiska problemen: mänsklighetens allmänna ekonomiska utveckling och det kapitalistiska systemets ekonomiska funktion. De två senare rörde problem utan direkt ekonomisk innebörd men med anknytning till ekonomiska företeelser, dvs. den icke-ekonomiska delen av mänsklighetens samhällsutveckling och de icke-ekonomiska samhällsföreteelserna i det kapitalistiska samhället. Dessa två senare problemnivåer gällde företeelser som kunde karaktäriseras som politiska, juridiska, religiösa, moraliska, filosofiska och estetiska, eller liknande. Låt oss först undersöka Marx' metoder i de lärosatser som behandlar dessa sistnämnda problem och behandla de två förra problemtyperna senare.

Behandlingen av dessa problemnivåer kommer nödvändigtvis att i viss mån sammanfalla, eftersom Marx hävdar att ett organiskt samband finns mellan de båda.

Marx' sätt att belysa de allmänna samhällsproblem, som behandlas här brukar i hans lära kallas historisk materialism.¹ Härvidlag finns det flera frågor som är av intresse. För det första, vad förfäktar han i denna lära? Vidare, vilken metod använder Marx för att verifiera den? Ytterligare, vilka andra metoder används i de arbeten som bygger på den?

Vad är historisk materialism? Marx klargör sin inställning så här:

”I sitt livs samhälleliga produktion träder människorna i bestämda, nödvändiga, av deras vilja oberoende förhållanden, produktionsförhållanden, som motsvarar en bestämd utvecklingsgrad av deras materiella produktivkrafter. Summan av dessa produktionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska struktur, den reella bas, på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former av det samhälleliga medvetandet. Det materiella livets produktionssätt är bestämmande för den sociala, politiska och andliga livsprocessen överhuvudtaget”.²

Detta korta stycke innehåller en hel del. Man möter här begreppet ”produktionsförhållanden”. Det innefattar ägandeförhållanden, förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare, mellan den som lånar och den som lånar ut, mellan jordägare och arrendator och liknande. Dessa förhållanden sägs motsvara en viss typ eller ett visst stadium av de materiella produktivkrafterna. Dessa krafter är teknologiska: det hela gäller vilka instrument, maskiner etc. som är tillgängliga för produktionsverksamheten. Mänskligheten genomgår bevisligen en viss teknologisk utveckling och även produktionsförhållandena förändras genom århundradena. Den inställning han här har är att produktionsförhållandena alltid motsvarar teknologin och att då den senare förändras, förändras även de förra. Vidare anser han att ”de sociala, politiska och andliga livsprocesserna” bestäms av produktionsförhållandena. Kort sagt har vi här i botten de materiella produktivkrafterna eller teknologin. Produktionsförhållandena eller den

¹ Dialektisk materialism är en term som, särskilt i dagens läge betecknar hela den filosofi eller världsåskådning av vilken den historiska materialismen är en del, den samhällspolitiska delen.

² Till kritiken av den politiska ekonomien, s. 9.

ekonomiska strukturen växer fram ur och bestäms av dem, och är i sin tur grunden för och bestämmer hela samhällssystemets uppbyggnad.

Många frågor uppenbarar sig nu. Exakt hur och hur bokstavigt menar Marx vad som här antyds? Menar Marx att den ekonomiska strukturen orsakar de övriga samhällsföreteelserna? Menar han att det enda sättet att förklara samhällsföreteelserna är att sätta dem i samband med den ekonomiska strukturen? Gäller denna bedömning alla samhällsföreteelser som till exempel religion och konst? Svaret tycks i alla dessa fall otvetydigt vara jakande.³

Exempelvis finner man att Engels i definitionen av den ”materialistiska historieuppfattningen” säger, att den ”utgår från den satsen, att produktionen och därefter produktutbytet är *grundvalen* för all samhällsordning; *i varje historiskt givet* samhälle bestäms produkternas fördelning och därmed den sociala uppdelningen i klasser och stånd av vad som produceras, hur det produceras och av sättet för produkternas utbyte”.⁴

Engels säger vidare: ”Samhällets ekonomiska struktur var blottlagd som den faktiska grundval, ur vilken *hela överbyggnaden* av rättsliga och politiska institutioner lika väl som de *religiösa, filosofiska* och övriga föreställningarna under varje historisk epok i sista hand måste förklaras”.⁵

De anser alltså att denna grundval är kausal, att den är allestädes närvarande i samhället, att den ständigt är i funktion och att den är den enda utgångspunkten för att förstå samhällsstrukturen.

Med dessa synpunkter i minnet bör man lägga märke till hur Marx utvecklar sin uppfattning:

”På ett visst stadium av sin utveckling råkar samhällets materiella produktivkrafter i motsättning till de rådande produktionsförhållandena, eller, vad som bara är ett juridiskt uttryck för detta, med de egendomsförhållandena, inom vilka dessa produktivkrafter hittills rört sig. Från att ha varit utvecklingsformer för produktivkrafterna förvandlas dessa förhållanden till fjättrar för desamma. Då inträder en period av social revolution. Med förändrandet av den ekonomiska grundvalen genomgår hela den oerhörda överbyggnaden en mer eller mindre snabb omvälvning. Då man betraktar sådana omvälvningar måste man ständigt skilja mellan den materiella omvälvningen i de ekonomiska produktionsbetingelserna, vilka kan naturvetenskapligt exakt konstateras, och de juridiska, politiska, religiösa, konstnärliga eller filosofiska, kort sagt ideologiska former, i vilka människorna blir medvetna om denna konflikt och utkämpar den”.⁶

Här får vi vidare detaljer som rör utvecklingsprocessen. Man bör lägga märke till att den inte utesluter revolutioner utan ser dessa som ett av sina medel. Sociala revolutioner äger rum därför att förändringarna i de juridisk-ekonomiska förhållandena inte tillåts hålla jämna steg med förändringarna av de materiella produktivkrafterna. Då dessa revolutioner inträffar och förändringarna av förhållandena slutligen sker, så att de ekonomiska förhållandena bringas i harmoni med den teknologiska utvecklingen, förändras också samhällets ”juridiska, politiska, religiösa, konstnärliga eller filosofiska” överbyggnad.

2. Element från Bacon och Hegel i dialektisk och historisk materialism

Materialismen är i grund och botten en ontologisk lära. Den sysslar med frågan om verklighetens natur. Den anser att verkligheten är materiell och hävdar att materien logiskt och

³ Detta svar utesluter inte, som vi senare kommer att finna, en ömsesidig påverkan mellan de ekonomiska och de icke-ekonomiska faktorerna. Det viktiga är vilken av dessa ömsesidiga påverkningar som på det hela taget är starkast och mest grundläggande.

⁴ ”Anti-Dühring”, s. 367. Vår kursivering.

⁵ *ibid.*, s. 38.

⁶ ”Till kritiken av den politiska ekonomin”, s. 9.

tidsmässigt är primär i förhållande till idéerna. Den står i motsats till idealismen som anser att verkligheten är andlig eller ideell och hävdar att idéerna logiskt och tidsmässigt är primära i förhållande till materien. Ordet ”historisk” å andra sidan tycks vara en metodisk snarare än en ontologisk term. Vi förbinder den inte så mycket med en ontologisk lärosats som med ett tillvägagångssätt. Det var så Marx såg det. Som vi tidigare sett kallar han sin metod dialektisk eller historisk — ”min dialektiska metod”⁷ — och materialismen *grundvalen* för sin metod — ”den materialistiska grundvalen för min metod”⁸.

Det är fullt tänkbart att vara exempelvis dialektisk idealist (som Hegel) eller icke-dialektisk materialist (som Hobbes eller Bacon). Även om Marx i viktiga avseenden anser sig vara lärjunge till dessa tänkare, är han en lärjunge som förbättrar mästarens läror och korrigerar dem. Marx ansåg att det var hans uppgift att föra Hegels historiska metod och Bacons materialism ett steg framåt. Låt oss försöka ytterligare belysa hans ställning genom att undersöka hans syn på dessa två tänkare.

Marx hade stor respekt för Bacon. Efter att ha talat om att ”Materialismen är en boren son av Storbritannien”, fortsätter han:

”Den engelska materialismens verkliga stamfader är Bacon. Naturvetenskapen gäller för honom som den sanna vetenskapen och den sinnliga fysiken som naturvetenskapens förnämsta del. Anaxagoras med sina homoiomerier* och Demokritos med sina atomer är ofta hans auktoriteter. Enligt hans lära är sinnena ofelbara och källan till allt vetande. Vetenskapen är erfarenhetsvetenskap och består i att använda en rationell metod på det för sinnena givna. Induktion, analys, jämförelse, iakttagelse, experiment är huvudbetingelserna för en rationell metod. Bland de egenskaper som är materien medfödda är rörelsen den första och förnämsta, inte blott som mekanisk och matematisk rörelse, utan än mer som materiens drift, livskänsla, spänning ...

Hos Bacon, såsom dess förste skapare, döljer materialismen ännu naivt fröet till en allsidig utveckling. Materien ler i poetiskt sinnlig glans mot människan. Den aforistiska doktrinen själv vimlar däremot ännu av teologiska inkonsekvenser”⁹.

Detta stycke innehåller en förvånansvärd mängd felaktigheter om Bacon, felaktiga fakta snarare än felaktiga tolkningar. För Bacon var ”naturvetenskapen” långt ifrån ”den enda sanna vetenskapen”. Ett sådant uttalande bortser helt från den mycket viktiga plats som teologisk filosofi eller naturteologi och även gudomligheter eller inspirerad teologi intog i hans system.¹⁰ Vidare säger Marx ”och fysiken . . . (är) naturvetenskapens förnämsta del”. Tvärtom är metafysiken den främsta delen av naturfilosofin som är delad i två delar, ”fysik” och ”metafysik”, varav den senare och inte den förra söker upptäcka ”former” eller naturlagar, som är det viktigaste av allt inom naturfilosofin. ”Det är alltid så att den kunskap har störst värde som är enklast, den som tycks vara metafysisk ...”¹¹ Bacon avvisar atomläran, trots att han är vänligt inställd mot Demokritos.¹² Då Marx i fråga om Bacon säger: ”Enligt hans lära är sinnena ofelbara”, förvränger han på ett bedrägligt sätt Bacon. Helt visst är det ett felaktigt uttalande att göra om en tänkare som skriver: ”Sinnena felar på två sätt. Ibland ger de ingen information, ibland ger de felaktig information . . . det är helt fel att hävda att sinnena är

⁷ ”Kapitalet”, volym I, s. 13.

⁸ *ibid.*, s. 12.

* av lika delar bestående grundämnen.

⁹ ”Die heilige Familie”, s. 201-2. Citerat i Engels’: ”Socialismens utveckling från utopi till vetenskap”

(Arbetarkultur, Sthlm 1938), s. 76-77. Som innehållsförteckningen till ”Die heilige Familie” (till vilken både Marx och Engels står som författare) visar, skrevs det avsnitt, varifrån detta citat hämtats, av Marx.

¹⁰ Jämför den uppbyggnad och kunskapsuppdelning som är genomgående i Bacons ”Advancement of Learning”.

¹¹ Bacon: ”Advancement of Learning”, ”Works”, vol. 6, s. 222, Spedding, Ellis och Heath.

¹² ”Novum Organum”, I, LXVI.

måttstocken på tingen”.¹³

Men trots dessa formella fel innehåller detta stycke en riktig kärna. Det finns en anledning till varför Marx skulle känt en viss släktskap med Bacon. Båda dessa män var missnöjda med de traditionella metoderna för problembehandling och båda närmade sig sina respektive områden på ett nytt sätt. Marx, som levde nästan två århundraden efter Bacon, ansåg att han kunde använda sig av en del av dennes arbeten. I synnerhet ansåg han, som det citerade stycket visar, att det som han kallade modern ”materialism” hade sitt verkliga ursprung i Bacons arbeten. Även om det var så att den antika grekiska filosofin gav grunderna både för materialism och dialektik, betecknade han sådana arbeten som ”ursprungliga” och ”naiva”.¹⁴ Bacon står för den första verkliga utvecklingen av materialismen i modern tid, medan Hegel, som vi strax skall se, står för den moderna utvecklingen av dialektiken.

Bacons arbete fördes i visst avseende vidare av Hobbes, Locke och sjuttonhundratalets franska materialister, men inte dialektiskt utan på det ”metafysiska” sätt, som vi tidigare granskat. Vad som behövdes var en förening med dialektiken. En sådan förening kunde inte ha kommit till stånd utan Hegels arbeten, en man som Marx respekterade i hela sitt liv.

1873, vid publiceringen av andra upplagan av första delen av ”Kapitalet”, berättar Marx hur en viss grupp i Tyskland, som Marx karaktäriserar som ”retsamt arroganta och medelmåttiga”, ”just medan jag höll på att utarbeta ”Kapitalets” första band” började ”behandla Hegel . . . som 'en död hund' ”. Marx fortsätter:

”Jag bekände mig därför öppet som lärjunge till denne store tänkare och koketterade t.o.m. här och där i kapitlet om värdeteorin med det för honom säregna uttryckssättet. Trots att dialektiken i Hegels händer blir mystifierad, så är det inte desto mindre han, som först har framställt dess allmänna rörelseformer på ett uttömmande och medvetet sätt”.¹⁵

Men i vad består den mystifiering som Marx i samma stycke säger att han ”kritiserade ... för nära 30 år sedan, vid en tid då den ännu var modet för dagen?” Marx svarar: ”För Hegel är tankeprocessen, vilken han rentav personifierar under namn av Idén, verklighetens demiurg och verkligheten endast dess yttre gestalt. För mig är tvärtom det ideella ingenting annat än det materiella, omsatt och översatt i människans hjärna”.¹⁶

Följaktligen: ”Den står hos honom på huvudet. Man måste ställa den på fötterna för att bakom det mystiska höljet upptäcka den rationella kärnan”.¹⁷

Men att ge Hegels dialektiska metod en ny materialistisk grund betydde en omarbetning inte bara av dialektiken utan också av materialismen. Engels säger:

”Insikten om den dittillsvarande tyska idealismens ohållbarhet förde med nödvändighet till materialism, men väl att märka inte den metafysiska och rent mekaniska materialism som härskat under 1700-talet. Medan denna i sin naivt-revolutionära inställning helt enkelt förkastade all tidigare historia, så ser den moderna materialismen i historien mänsklighetens utvecklingsprocess, vars rörelselagar det är dess uppgift att upptäcka ... Den moderna materialismen bygger på naturvetenskapens nyare framsteg, som lär oss att även naturen har sin historia i tiden . . . Detta sätt att se är helt igenom dialektiskt ...”¹⁸

3. Tillämpningar av den historiska materialismen

Vi kommer nu till frågan: vilka metoder använder Marx i sina försök att tillämpa och bekräfta

¹³ *ibid.*, s. 43-4, ”The Great Instauration”.

¹⁴ ”Anti-Dühring”, s. 30.

¹⁵ ”Kapitalet”, volym I, s. 13.

¹⁶ *ibid.*, s. 13.

¹⁷ *ibid.*, s. 13.

¹⁸ ”Anti-Dühring”, s. 36-37.

läran om den historiska materialismen inom ett konkret område och i förhållande till verkliga problem? Marx författade arbeten av två olika slag, som är av intresse i detta sammanhang. För det första ett antal historiska arbeten som behandlar en viss relativt begränsad situation eller frågeställning. Här finner vi ”Klasstriderna i Frankrike 1848-1850”,¹⁹ ”Revolution and Counter-Revolution or Germany in 1848”, ”Louis Bonapartes 18. Brumaire”, ”Der Bürgerkrieg in Frankreich” (eller ”Pariskommunen” — arbetet förekommer under båda dessa titlar), ”Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century” och ”The Life of Lord Palmerston”. Till denna grupp kan man också räkna delar av ”Kommunistiska manifestet”, samt uppsatser som ”Kritik der hegelschen Rechtsphilosophie” och ”Die Judenfrage”.²⁰

Till den andra gruppen hör arbeten som mera exakt och direkt behandlar den politiska ekonomins problem, som ”Till kritiken av den politiska ekonomin”, ”Lön, pris och profit” och ”Kapitalet”. Låt oss först se på några av de historiska arbetena.

Syftet med dessa formuleras mycket klart i inledningen till ”Revolution and Counter-Revolution, or Germany in 1848”. Vid denna tid (1851) gavs det enligt Marx ett utmärkt tillfälle att utföra ”ett ytterst angeläget arbete: att studera de orsaker som *nödvändigjorde* både det sena utbrottet och dess bekämpande, orsaker som inte står att finna i några av ledarnas tillfälliga ansträngningar, talanger, fel, misstag och förräderier, utan i det allmänna samhällstillståndet och existensförhållandena i var och en av de stater där omvälvningarna skedde. Att de plötsliga händelserna i februari och mars 1848 inte var ett verk av enskilda personer utan spontana, oemotståndliga manifesteringar av nationernas inre kris, som talrika klasser i varje land endast delvis kunde förstå men mycket klart kände, är ett faktum som är allmänt erkänt. Men om man börjar fråga efter orsakerna till de kontrarevolutionära framgångarna möts man överallt av det stående svaret att det var herr Si eller medborgare Så som ”förrådde” folket. Detta svar kan vara riktigt eller oriktigt under vissa förhållanden, men i inget fall förklarar det någonting — inte ens hur det kom sig att ”folket” självt lät sig förrådas. Och vilka dåliga utsikter har inte ett politiskt parti vars enda utrustning består av vetskapen om att medborgaren den och den inte är pålitlig”.²¹

Problemet är här främst en fråga om orsakssammanhang. Vi har resultaten i form av ”historiska” händelser och vi vill få fram de underliggande orsakerna till dessa händelser. Hypotesen är att dessa underliggande orsaker är av ekonomisk natur. Denna betoning av orsakssammanhangen som det grundläggande i problemställningen återspeglas mycket klart av Engels, som i ”Inledning' till Marx' ”Klasstriderna i Frankrike 1848-1850”, ett arbete som behandlar den franska situationen under samma tid, skriver följande:

”Det härmed på nytt utgivna arbetet var Marx' första försök att på grundval av sin materialistiska uppfattning förklara ett stycke samtidshistoria ur det föreliggande ekonomiska läget. I ”Kommunistiska manifestet” hade teorin i stora drag tillämpats på hela den nyare tidens

¹⁹ De artiklar som utgör denna bok publicerades först i ”januari—mars”- och ”maj—oktober”-numren av ”Neue Rheinische Zeitung, Politisk-ekonomisk revy, Hamburg, 1850”. (Sv.uppl., Gidlunds förlag, 1971).

²⁰ Dessa två uppsatser publicerades ursprungligen i ”Deutsch-Französische Jahrbücher”, 1844.

²¹ Karl Marx: ”Revolution and Counter-Revolution, or Germany in 1848”, s. 2.-3. Vår kursivering. 1933 utgav International Publishers, New York en ny upplaga av detta verk under titeln ”Germany: revolution and counter-revolution” och angav därvid Engels som ende författare. Förordet till detta arbete uppger: ”Marx ombads sommaren 1851 skriva en serie artiklar för ”New York Daily Tribune” om den tyska revolutionen. Denna begäran kom från Dana, en utlandsredaktör, som träffat Marx i Köln under revolutionen. ... Marx var vid denna tid upptagen med sin bok ”Till kritiken av den politiska ekonomin” och bad Engels skriva dem för honom. Dessutom kunde han vid denna tid mycket lite engelska.

Engels samtyckte, skrev artiklarna i Manchester och sände dem vidare till Marx som redigerade dem och sände dem till New York. Även om Engels därför rätteligen måste anses vara författaren, tog också Marx stor del i förberedelserna och i den nästan dagliga brevväxlingen diskuterade de sinsemellan noggrant de viktigaste punkterna. Samarbetet i ”The New York Tribune”, som på detta sätt påbörjats, fortsatte till 1863 och även om Marx själv skrev de flesta artiklarna efter slutet av år 1852, då hans språkkunskaper tillät det, fortsatte Engels att hjälpa till och bidrog med en rad ovärderliga artiklar i politiska och militära frågor.”

historia ... Här är det däremot fråga om att påvisa det inre orsakssammanhanget i en för hela Europa både kritisk och typisk, mångårig utveckling, alltså att i författarens andemening karaktärisera de politiska händelserna såsom verkningar av i sista hand ekonomiska orsaker”.²²

Detta är problemet. I sina försök att lösa det finner man att Marx använder sig av flera olika tillvägagångssätt. Ibland pekar han ut de ekonomiska orsakernas direkta verkningar på politiska och andra sociala företeelser, som då han beskriver följderna av regeringsmedlemmarnas börsspekulationer med statsobligationer — hur sådan spekulation påverkar deras lagstiftningsåtgärder och politik. Ibland ägnar han sig åt att kartlägga den ekonomiska historien och sammanbinda den med allmän social och politisk historia och visar deras ömsesidiga inflytande. I denna typ av tillvägagångssätt slår han inte fast några avgränsade orsakssammanhang. Han visar helt enkelt på de förefintliga ekonomiska förhållandena och visar att de hade en viss betydelse. Vid andra tillfällen förbinder Marx först någon allmänt känd person eller grupp med någon viss ekonomisk klass eller del av klass och därpå dikar alla handlingar av denna person eller grupp som uttryck för det klassintresse med vilken han eller den identifierats. Var och en av dessa typer har sina egna metodiska problem.

Marx står på mycket fast grund då han kartlägger de omedelbara ekonomiska orsakernas direkta verkningar på politiska företeelser. Här finns minst av allt utrymme för ogrundade åsikter och godtyckliga tolkningar, även om det i viss mån kan förekomma. Till exempel utvecklar Marx på följande sätt några av de politiska och sociala följderna av en sådan ekonomisk företeelse som vinskatten:

”När den franske bonden målar fan på väggen, målar han honom i skatteindrivarens skepnad.... 'Farbroderns brorson' (Louis Bonaparte) var inte den förste i familjen som blev slagen av vinskatten, denna skatt som enligt Montalembert hade förebådat revolutionsovädret. Den verkliga, den store Napoleon förklarade på St Helena, att vinskattens återinförande hade bidragit mera till hans fall än något annat, ty den hade fjärmat bönderna i Sydfrankrike från honom. Redan under Louis XIV var denna skatt folkhatets främsta objekt (se Boisguilleberts och Vaubans skrifter). Den avskaffades av den första revolutionen, men Napoleon återinförde den i modifierad form år 1808. Då restaurationen drog in i Frankrike var ... dess förtrupp ... löftena om att vinskatten skulle avskaffas. ... Julirevolutionen 1830 lovade vinskattens avskaffande. Det var inte dess maner att göra vad den sade och säga vad den gjorde. Februari-revolutionen 1848 lovade vinskattens avskaffande, som den lovade allt. Konstituerande församlingen, slutligen, som ingenting lovade, antog som nämnts en testamentarisk förordning om att vinskatten skulle försvinna den 1 januari 1850. Men precis 10 dagar före detta datum bestämde den lagstiftande församlingen att den skulle vara kvar. Det franska folket jagade ständigt denna lag, men när det hade vräkt ut den genom dörren såg det den komma tillbaka in genom fönstret.

Det allmänna hatet mot vinskatten kan förklaras av att den i sig förenar hela det franska skattesystemets djävulskheter. Metoden för dess indrivande är förhatlig och den fördelas på ett sätt som gynnar aristokratin. Med tio procent på alla viner, både de enklaste och de dyrbaraste, får man ett geometriskt förhållande där skatten ökar i samma mån som konsumentens betalningsförmåga avtar, en omvänt progressiv skatt. Den provocerar också direkt till förgiftning av den arbetande klassen, eftersom den verkar som en premie på förfalskade och plagierade viner. Den minskar konsumtionen, eftersom den leder till att tullstationer finns vid portarna till alla städer med mer än 4 000 invånare. Den förvandlar sålunda varje stad till ett främmande land med skyddstullar mot det franska vinet. De stora vinhandlarna och ännu mer de små krögarna, vilkas inkomster är direkt beroende av vinförbrukningen, är alla uttryckliga motståndare till vinskatten. Och slutligen inskränker vinskatten, genom att minska för-

---

²² s. 36.

brukningen, avsättningsmarknaden för produktionen. . . Och Frankrike har en vinodlande befolkning på ungefär 12 miljoner. Därför förstår man det allmänna folkhatet och man förstår särskilt odlarnas fanatism gentemot vinskatten. Dessutom såg de i dess återinförande inte någon enstaka mer eller mindre tillfällig händelse. Bönderna har sitt eget sätt att historiskt överleva, som ärvs från far till son, och i denna historiska skola viskas det att varje regering lovar att avskaffa vinskatten, så länge den vill bedra bönderna, och bibehåller eller återinför den, när den har bedragit bönderna. Med vinskatten prövar bonden regeringens bouquet, dess tendens. Vinskattens återinförande den 20 december betydde: Louis Bonaparte är som de andra ...”²³

I ett fall som detta bör man först av allt lägga märke till att det är hypotesens karaktär (historisk materialism) som gör att man uppmärksammar en sådan företeelse som vinskatten som ett viktigt föremål för samhällsforskning. Man upptäcker därefter olika orsaker och verkningar som är förbundna med vinskatten. Om denna skatt ses som en orsak, blir några av dess verkningar förfalskning av vin, nedgång i vinkonsumtionen, nedgång i vinproduktionen. Eftersom skatteprocenten är lika för alla slag av vin är den särskilt betungande för småhandlare och småodlare som finns i tiotals minskning och som huvudsakligen handlar med de billigare vinerna. Därför tjänar de vidare verkningarna av denna skatt till att i mycket hög grad göra dessa klasser förbittrade. Denna förbittring kan genom vissa kända författare spåras tillbaka till Ludvig XIV:s tid och man finner att själve Napoleon I lägger en stor del av skulden till sitt eget misslyckande på återinförandet av denna skatt. Således växer förbittringen och även idag (1850) ser bönderna behandlingen av vinskatten som en barometer på varje ny regerings inställning gentemot dem.

I detta slags analys är orsakssammanhanget relativt direkt och påtagligt. De stödjande bevisen hämtas i allmänhet inte från nyupptäckta fakta utan från en ny organisering och sammanställning av redan kända fakta. Så snart hypotesen själv inriktar uppmärksamheten på ekonomiska fakta, gäller det här att få fram så mycket som möjligt ur dessa kända fakta med hypotesen som grund.

Men kartläggning av de direkta ekonomiska orsakerna är inte den metod man oftast träffar på. Oftast tycks Marx använda sig av ett slags sammanflätning av ekonomiska och andra sociala faktorer på ett sätt som visar de allmänna ömsesidiga påverkningarna, ett förfarande som påminner oss om att Marx' teori inte går ut på en enkelriktad orsaksrörelse från det ekonomiska till det samhälleliga. Även om den rörelsen är den viktigaste, gäller orsakssammanhanget även omvänt, från det sociala eller icke-ekonomiska till det ekonomiska.

Ett exempel på en av de icke-ekonomiska faktorernas verkningar — den individuella personligheten eller karaktären — finns i ”Pariskommunen”.

”I varje revolution tränger sig, utom revolutionens verkliga representanter, folk av en annan prägel fram. Somliga är överlevande från tidigare revolutioner, med vilka de är sammanväxta, utan insikt i den samtida rörelsen men fortfarande i besittning av stort inflytande på folket genom sitt kända mod och sin karaktär eller också på grund av blotta traditionen. Andra är rena skrikhalsar, som genom att år efter år upprepa ständigt samma deklamationer mot dagens regering hade fått rykte om sig att vara revolutionärer av renaste vatten. Även efter den 18 mars framträdde sådana typer och spelade i några fall t.o.m. en framstående roll. Så långt deras makt räckte hämmade de arbetarklassens verkliga aktion liksom de hämmat varje tidigare revolutions fulla utveckling. Det utgör ett oundvikligt ont. Med tiden skakar man dem av sig. Men kommunen fick aldrig tid till det”.²⁴

Ur metodisk synvinkel är den tredje av de tre metoder vi funnit i de historiska broschyrerna

²³ ”Klasstriderna i Frankrike 1848-1850”, s. 167-169.

²⁴ ”Pariskommunen”, (Arbetarkultur, Sthlm 1969) s. 81-82.

den mest intressanta. I denna identifieras en maktägande individ eller grupp av individer med vissa ekonomiska klassintressen och därpå granskas varje viktig handling eller åtgärd, som denna person eller dessa personer vidtar, med avseende på klassintresset.²⁵ Detta förfaringssätt kan tyckas vara den naturliga följd av den grundläggande hypotesen och det är den metod som lovar mest i det avseendet att den, om den används framgångsrikt, kan tillämpas på företeelserna i bredast tänkbara omfattning. Ett bra exempel på detta tillvägagångssätt finns i "Louis Bonapartes 18. Brumaire":

"Legitimister och orleanister bildade som sagt ordningspartiets två stora fraktioner. Vad var det som kom dessa fraktioner att hålla fast vid sina pretender och ömsesidigt skilde dem från varandra? Var det inget annat än liljan och trikoloren, huset Bourbon och huset Orleans, olika schatteringar av rojalism, var det överhuvudtaget den rojalistiska trosbekännelsen? Under bourbonerna hade storgodsägarna regerat med sina svartrockar och lakejer, under orleanerna var det storfinansen, storindustrin, storhandeln d.v.s. *kapitalet* med dess följe av advokater, professorer och frasmakare. Det legitima kungadömet var blott det politiska uttrycket för jord- och markägarnas nedärvda herrvälde, liksom julimonarkin blott var det politiska uttrycket för de borgerliga uppkomlingarnas usurperade herravälde. Det som alltså skilde dessa fraktioner från varandra var inga s.k. principer, det var deras materiella existensbetingelser, två skilda slag av egendom, det var den gamla motsättningen mellan stad och land, rivaliteten mellan kapital och jordegendom. Att samtidigt gamla minnen, personlig fiendskap, farhågor och förhoppningar, fördomar och illusioner, sympatier och antipatier, övertygelser, trosartiklar och principer band dem vid det ena eller andra kungahuset, vem förnekar det? På grundvalen av de olika egendomsformerna, på grundvalen av de sociala existensbetingelserna reser sig en hel överbyggnad av olika och egendomligt utformade förmimmelser, illusioner, tänkesätt och livsåskådningar. Hela klassen skapar och utformar dem med utgångspunkt från sina materiella grundvalar och de motsvarande samhällsliga förhållandena. Den enskilda individen, som får dem inympade genom tradition och uppfostran, kan inbilla sig, att de utgör de egentliga avgörande motiven och utgångspunkten för hans handlande".²⁶

Det är viktigt att lägga märke till att Marx inte förnekar att "personlig fiendskap, farhågor och förhoppningar fördomar och illusioner, sympatier och antipatier övertygelser, trosartiklar och principer" har betydelse vid avgörandet av politisk tillhörighet. Han hävdar bara att dessa företeelser själva ytterst avgörs av materiella intressen. Dessa företeelser framstår för individen som grunden till hans handlingar. Han "kan inbilla sig" att dessa saker "utgör de egentliga avgörande motiven och utgångspunkten för hans handlande". Men i så fall är han helt enkelt lurad. "De egentliga, avgörande motiven" står att finna annorstädes, i de materiella förhållandena.

På samma sätt identifieras i "Klasstriderna i Frankrike" Ledru Rollin med småborgarna, Fould och Changarnier med storfinansen och storbourgeoisin, den grupp i parlamentet som kallas "Berg" huvudsakligen med småbourgeoisin, republiken i allmänhet med borgarklassen i allmänhet. I "Revolution and Counter-Revolution" urskiljs sex olika grupperingar på vilka termen klass tillämpas: feodaladeln, storbourgeoisin, småbourgeoisin, småbönderna, proletariet och lantarbetarna.²⁷ Naturligtvis är det ingenting som hindrar en individ eller grupp från att "förråda" sin klass. Sålunda övergav Louis Bonaparte slutligen småbönderna, vars intressen han kom till makten som representant för, och "Berg", som ursprungligen

²⁵ Man kan lägga märke till vilken stor försiktighet i ljuset av denna princip som måste iaktas för att undvika det fel som sovjetiska tänkare nyligen diskuterat med stor noggrannhet, nämligen "vulgärsocialism". Den består huvudsakligen i att man låter klassetiketten "förklara" företeelserna istället för att låta företeelsernas verkliga innehåll avgöra den klassmässiga innebörden.

²⁶ "Louis Bonapartes 18. Brumaire", (Arbetarkultur, Sthlm 1971), s. 69-70.

²⁷ s. 4-10. "Klassen" av småbönder sönderföll (s. 10) i två ytterligare "klasser": fria bönder och adelns bönder.

representerade proletariatet, degenererade till småborgerlighet.

Marx kommer med en nödvändig varning vid användandet av denna del av hans metod.

”Man bör bara inte göra sig den bornerade föreställningen, att småborgerskapet principiellt vill genomdriva ett egoistiskt klassintresse. De tror snarare, att de speciella betingelserna för dess befrielse är de allmänna betingelser, inom vilka ensamt det moderna samhället kan räddas och klasskamperna undvikas. Lika lite bör man inbilla sig, att alla de demokratiska representanterna är shopkeepers (småhandlare) eller svärmar för sådana. Till sin bildning och personliga ställning kan de vara himmelsvitt skilda från dessa. Vad som gör dem till representanter för småborgaren är, att de i sin tankevärld inte kommer utanför de skrankor som småborgaren i det praktiska livet aldrig kommer utanför, att de därför teoretiskt drives till samma uppgifter och lösningar, som småborgaren praktiskt drives till av sitt materiella intresse och sin ställning i samhället. Detta är överhuvud taget förhållandet mellan en klass' *politiska och litterära representanter* och den klass de representerar”.²⁸

För det första är det alltså inte nödvändigtvis själviskhet (även om det finns gott om sådan) utan kanske okunnighet eller till och med malplacerad moralisk idealism som får varje människa att påtvinga samhället i allmänhet sin egen klass' intressen. Endast arbetaren, proletären, har socialt sett rätt att göra detta eftersom, som man hävdar, endast i hans fall de särskilda villkoren för hans egen frigörelse sammanfaller med de allmänna villkoren för social frigörelse. Synpunkten är här att de övriga klasserna möjligen kan klara sig ganska bra inom det kapitalistiska systemet medan proletariatet lider. Proletariatet däremot kan endast uppnå en människovärdig tillvaro (dvs. avskaffa sig själv som klass) genom att upprätta ett klasslöst samhällssystem, där alla har en människovärdig tillvaro.

För det andra behöver inte en person utföra de ekonomiska funktionerna för en given klass för att placeras i denna klass, även om det i de flesta fallen är anledningen till att han placerats där. Men vare sig han utför dess ekonomiska funktioner eller ej, om han ”teoretiskt drives till samma uppgifter och lösningar” som en viss klass ”praktiskt drives till av sitt materiella intresse och sin ställning i samhället” tillhör han den klassen. Det är på detta sätt som Marx, som kom från en småborgerlig familj, och Engels, som var fabriksägare, kan identifieras med proletariatet, medan en utsugen fabriksarbetare ibland kan identifiera sig med kapitalismens sak.

Det är uppenbart att begreppet klass är ett nyckelbegrepp i denna del av Marx' metod liksom i hela hans tanke-system.

”Vad är det som bildar en klass? Och detta framgår då av sig själv ur svaret på den andra frågan: Vad är det som gör att lönearbetare, kapitalister, jordägare bildar de tre stora samhällsklasserna?

Vid första anblicken det faktum att i varje klass inkomster och inkomstkällor sammanfaller. Det finns tre stora samhällsgrupper, vilkas komponenter, de individer som bilda dem, leva av arbetslön, profit respektive jordränta, av att utnyttja sin arbetskraft, sitt kapital och sin jordegendom.

Emellertid skulle utifrån denna ståndpunkt t. ex. läkare och tjänstemän också bilda två klasser, ty de tillhöra två åtskilda samhällsgrupper, i vilka gruppmedlemmarnas inkomster flyter ur samma källa. Detsamma skulle gälla för den oändliga splittring av intressen och ställningar, vari den samhälleliga arbetsdelningen klyver arbetare liksom kapitalister och jordägare — de sistnämnda t. ex. i vinbergs-ägare och åkerjordsägare, skogsägare, gruvägare, fiskeriägare. (Här avbryts manuskriptet)”.²⁹

²⁸ ”Louis Bonapartes 18. Brumaire”, s. 73-74. Originallets kursivering.

²⁹ ”Kapitalet”, volym III, s 835-36. Övers. korrigerad.

Det är inte inkomstkällan utan ett visst förhållande till produktionsmedlen som är avgörande för klassbildningen.

Om de engelska samhällsklasserna skriver Marx:

”Ändock framträder denna klassuppdelning t.o.m. här icke rent. Mellanstadier och övergångsformer suddas även här (ehuru på landsbygden ojämförligt mindre än i städerna) överallt bort gränsbestämningarna. Emellertid är detta likgiltigt för vår undersökning. Vi har sett att det är det kapitalistiska produktionsättets ständiga tendens och utvecklingslag att mer och mer skilja produktionsmedlen från arbetet och mer och mer koncentrera de splittrade produktionsmedlen i stora grupper, alltså att förvandla arbetet i lönearbete och produktionsmedlen i kapital. Och mot denna tendens svarar å andra sidan den självständiga utsöndringen av jordegendom från kapital och arbete eller förvandlingen av all jordegendom i den det kapitalistiska produktionsättet motsvarande formen av jordegendom”.³⁰

Sålunda ligger betoningen i egentlig mening på förhållandet till produktionsmedlen. En klass utgörs av en grupp människor som står i samma (ekonomiska) förhållande till produktionsmedlen, ett förhållande som driver den att kämpa mot andra klasser. I ett tidigt arbete, ”Die heilige Familie”, skriver Marx:

”Proletariatet och rikedom är motsatser. ... Privategendomen är tvungen att som privategendom, som rikedom, vidmakthålla sin egen existens och därmed även sin motsats existens, proletariatet. ... Proletariatet å andra sidan måste som proletariat sträva efter att utplåna sig själv och därmed även privategendomen, dess motsats som bestämt dess egen existens, som gjort det till ett proletariat. ... Ägarklassen och proletärklassen representerar samma alienation från det mänskliga jaget. Men den förstnämnda klassen känner sig nöjd och trygg i denna alienation, ser den som sin egen makt och äger i den något som liknar en mänsklig tillvaro, den senare känner sig tillintetgjord i verklighetens omänskliga tillvaro”.³¹

Marx är böjd att anse att det inte spelar någon större roll om definitiva klassgränser kan upprättas eller ej, bara vi vet att lönearbetarklassen å ena sidan och kapitalistklassen och även jordägarklassen (om dess egendom förvandlas till ”den det kapitalistiska produktionsättet, motsvarande formen av jordegendom”) å andra sidan tenderar att uppsluka mellanliggande grupper och bli de dominerande klasserna. Vad som också är lika viktigt, eller kanske ännu viktigare, är det faktum att vi, för att kunna behandla hela den historiska situation som leder fram till ett fåtal klasser i skarp motsättning mot varandra, måste använda oss av klassbegreppet och klasskampen på det sätt vi just sett, alltså genom att identifiera grupper eller individer med vissa ekonomiska klasser och därpå förklara eller förstå deras handlingar i enlighet därmed. För att göra detta måste vi som vi tidigare sett ibland använda oss av fyra, fem och sex eller fler klasser inom samma historiska situation. Det antal klasser eller delklasser som urskiljes, tycks bero på undersökningens avsikt och omfattning.

³⁰ *ibid.*, s. 835.

³¹ Citerat s. 81 i Otto Rale: ”Karl Marx”, London: Allen & Unwin, 1929.

III. Metoden i Kapitalet

1. Grundläggande problem och begrepp

”Kapitalet” är en bok på totalt omkring 2 500 sidor. Den allmänna titeln på dess tre volymer är ”Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin”. Uppenbarligen avsåg Marx, att boken genom ett historiskt perspektiv och en realistisk behandling skulle revolutionera hela den existerande ekonomiska vetenskapen. Den första volymen har undertiteln ”Kapitalets produktionsprocess”, den andra ”Kapitalets cirkulationsprocess” och den tredje ”Totalprocessens utformning”. En fjärde volym om ”mervärde-teorins historia”¹ planerades ursprungligen men slutfördes aldrig av vare sig Marx eller Engels.

De faktiska samhällsföreteelser som behandlas avser nästan uteslutande England. Marx försvarar detta förfarande och belyser samtidigt sin uppfattning om bokens grundläggande problem då han skriver:

”I detta verk är det min uppgift att utforska det kapitalistiska produktionssättet och de däremot svarande produktions- och utbytesförhållandena. Dess klassiska miljö har hittills varit England. Detta är orsaken till att detta land får tjäna som huvudillustration till mina teoretiska resonemang. Dock: om den tyske läsaren fariseiskt skulle rycka på axlarna åt de engelska industri- och jordbruksarbetarnas förhållanden eller optimistiskt lugna sig med att i Tyskland står det ännu inte på långt när så illa till, så måste jag säga honom: *De te Tabula narratur!* (Det är om dig som det berättas här).

I och för sig är det här inte fråga om den högre eller lägre utvecklingsgraden av de samhälleliga motsättningar, som har sin upprinnelse i den kapitalistiska produktionens naturlagar. Det är fråga om själva dessa lagar, om dessa påträngande tendenser, som verkar med järnhård nödvändighet. Det industriellt mera utvecklade landet visar det mindre utvecklade endast bilden av dess egen framtid”.²

Fremst söker vi alltså ”lagar” — ”den kapitalistiska produktionens naturlagar” — lagar som kommer att blottlägga ”dessa påträngande tendenser som verkar med järnhård nödvändighet”.

Vilka särskilda problem och frågor diskuteras i detta arbete? Det främsta problemet, som ägnas mest utrymme och som ses som det centrala problemet i all politisk ekonomi, är värdeproblemet — ”bytesvärde” och ”mervärde”. Problemet här var att förklara vad det egentligen är som utgör detta värde. Varför har varorna det bytesvärde de har? Detta var den grundläggande frågan som skulle besvaras.

Marx diskuterar även pengarnas roll. Vad är pengar? Vad ger dem deras värde? Vad avgör ett visst cirkulationsmedels ändamålsenlighet? Vad lär oss historien om detta? I samband med löneproblem och frågor om produktionen av bytesvärde diskuterar Marx arbetsdagens längd och arbetsförhållandena. Vad bestämmer löner och arbetsförhållanden? Hur har löner, arbetstid och arbetsförhållanden utvecklats från förkapitalistisk tid till nuvarande tid? Dagens lönearbetare har inte alltid funnits och inte heller dagens industrikapitalist. Hur uppstod dessa två ekonomiska typer i historien?

Här finns diskussioner om den ekonomiska ”cirkulationen”, som särskiljs från ”produktionen”. Kapitalet kartläggs genom sina olika ”metamorfoser” och ”cykler” i vilka det antar formen av pengar och av varor. Cirkulerande kapital skiljs från fast kapital, liksom det

¹ Engels' förord, volym II, s. VIII. Denna volym skulle blivit den fjärde enligt Engels' sätt att redigera den andra och tredje volymen. Enligt Marx' uttalande (volym I, s. 6) avsåg han att dela andra volymen i två delar och ägna den tredje volymen åt en historia över dessa teorier. Engels överlämnade materialet till denna volym åt Karl Kautsky som publicerade det i tre volymer som ”Theorien über den Mehrwert”.

² *ibid.*, volym I, s. 4.

variabla skiljs från det konstanta. Dessa distinktioner avser att förklara sådana företeelser som penningackumulation, årsomsättning, kapitalets reproduktion, reservfonder, omsättningshastighet, lagerkostnader, transporter, försäljning och liknande.

Det finns också diskussioner av profitkvoten. Vad avgör den? Har den historiskt sett stigit eller sjunkit? I vilket förhållande står räntan till profiten? Vilka historiska förhållanden har orsakat ränta? Liknande frågor diskuteras i fråga om arrenden — olika slag av arrenden, deras historiska uppkomst, deras förhållande till andra ekonomiska företeelser.

Det är vårt mål att klargöra vilka metoder Marx använder då han behandlar dessa problem. Här bör vi ta hänsyn till fr.a. två ting: de grundbegrepp som Marx använder och hans grundläggande tillvägagångssätt, de empiriska, de deduktiva och de historiska. Låt oss ta det i tur och ordning. Vissa upprepningar i behandlingen av dem kan inte undvikas då de är så nära förbundna med varandra.

Vilka grundbegrepp använder Marx i behandlingen av sitt material? Här följer en lång men ofullständig lista på de tekniska termer som är av stor betydelse i Marx' diskussioner: vara, bruksvärde, bytesvärde, mervärde (relativt och absolut), arbete, arbetskraft, kapital, fast kapital, cirkulerande kapital, konstant kapital, variabelt kapital, penningkapital, produktionskapital, handelskapital, finanskapital, räntebärande kapital, fiktivt kapital, utsugning, fabrikkssystem, industriell reservvarme, klass, bourgeoisie, proletariat, kapitalist, godsägare, industrikapitalist, enkel reproduktion, profit, genomsnittsprofit, handelsprofit, jordränta, absolut jordränta, differentialränta, arbetsränta, produktränta, penningränta.

Marx har övertagit de flesta begreppen i denna lista från tidigare nationalekonomiska diskussioner och därpå på grundval av sin egen forskning modifierat dem i större eller mindre grad. Han avsåg inte att starta från noll, inte att avfärda eller inte bry sig om tidigare ekonomers forskningsarbete. Ständigt ser han sin egen diskussion i förhållande till traditionen. Inte bara i fråga om begrepp, terminologi och problem utan också i fråga om slutsatser och läror finner man att han godtog många av forskningsresultaten från ekonomer som Ricardo och Adam Smith.

2. Värdebegreppen

Låt oss analysera de begrepp som hänger samman med värdeteorin. Däri ingår bytesvärde, bruksvärde, mervärde, arbete, arbetskraft och många andra.

Värdeproblemet ansåg Marx vara det centrala problemet inom all politisk ekonomi. Engels förbinder Marx' lösning av detta problem med den historiska materialismen, vilka utgör de två grunderna för vetenskaplig socialism.

”Det är *Marx* som vi har att tacka för dessa båda stora upptäckter: den materialistiska historieuppfattningen och avslöjandet av den kapitalistiska produktionens hemlighet medelst mervärdet. Med dem blev socialismen en vetenskap ...”³

För att kunna nå fram till det slutliga begreppet mervärde börjar vi med att skilja på bruksvärde och bytesvärde. Bruksvärde är helt enkelt den förmåga föremål har för att tillfredsställa mänskliga behov. ”Ett tings användbarhet gör det till ett bruksvärde”.⁴

Hur stort bruksvärde ett föremål har för mig är en fråga om hur mycket av mina behov det tillfredsställer om jag behåller det. Bytesvärde å andra sidan är den förmåga ett föremål har att ge andra saker i utbyte för det. Hur stort bytesvärde ett föremål har är en fråga om hur mycket jag kan få om jag lämnar det ifrån mig.

Det problem som den politiska ekonomin har att lösa är problemet med bytesvärde, inte

³ ”Anti-Dühring”, s. 39. Originalets kursivering.

⁴ ”Kapitalet”, volym 1, s. 32.

bruksvärde. Det senare är ett problem för varukunskapen, psykologin och historien.⁵ För dagens människor väcks frågan om bytesvärdet ur det faktum att varor säljs till ett pris — olika priser för olika varor. Hur kan dessa skillnader förklaras? Vad är det egentligen som byts då varor köps och säljs? Då en vara kostar tio dollar och en annan en dollar borde vi kunna hitta något i den förra som finns i tio gånger så stor kvantitet som i den senare. Då vi klarlagt vad detta något är, har vi besvarat den ekonomiska frågan: vad är bytesvärde? "... (man) reducerar ... varornas bytesvärde till något gemensamt, varav de representerar ett mer eller ett mindre".⁶

Marx granskar vissa svar som givits på denna fråga. Somliga förvärrar problemet genom att säga att det är just bruksvärdet man byter. Även om detta i viss mån är riktigt, förklarar det inte bytesvärdet i sig. Detta innebär, att även om allting måste ha ett bruksvärde innan det kan få ett bytesvärde, kan inte graden av bytesvärde mätas genom dess användbarhet. Vissa av de mest användbara och nödvändiga tingen hör till de billigaste och det är tänkbart att vissa användbara ting — som luft — under normala förhållanden inte har något bytesvärde. Ett annat svar är att konkurrensen ger allting ett bytesvärde. Detta svar anser Marx vara ytligt. Han vill förklara varför bytesvärdet på en viss vara stannar i ett visst läge då konkurrensen spelat ut sin roll. Lika ytlig är den förklaring, som säger att bytesvärdet avgörs av vilken sida som har de slugaste förhandlarna med de listigaste knepen. Detta är överhuvudtaget ingen ekonomisk förklaring. Slughet och listiga knep har en viss begränsad verkan. Det som vi måste förklara är det bytesvärde som en vara genomsnittligt har över en längre period. Sedan kan vi förklara avvikelserna från detta genomsnitt, vilka enligt problemets natur, utgör undantagsfall. Men om vi inte kan förklara det genomsnittliga bytesvärdet, kan vi endast förklara undantagen men inte den allmänna regel från vilken de utgör undantag.

Det finns endast en förklaring på bytesvärdet, som uppfyller de nödvändiga villkoren, säger Marx. Den är att bytesvärdet bestäms av arbetstiden. Vad innebär detta påstående? Det innebär att, då två varor byts, är det egentligen kristalliserad eller frusen arbetstid som byts. En vara kostar (i genomsnitt) mer än en annan i samma grad som det åtgår mer arbetstid att framställa den. "Bortser man nu från varukroppars bruksvärde, så återstår dem endast en egenskap, nämligen den att vara arbetsprodukter. ... Såsom kristaller av denna för dem alla gemensamma, samhällliga substans utgör de värden — varuvärden".⁷ Detta värde får sitt exakta uttryck (i genomsnitt) i priset. "... pris är bytesvärde . uttryckt i pengar".⁸

I anslutning till denna princip väcks vissa frågor omedelbart. Premierar den inte lättjan i det att en varas värde skulle stiga, om mer tid användes för att framställa den? Marx svarar nej, eftersom vi måste uppfatta "arbetstid" som den tid som är "samhälleligt nödvändig" för att framställa ifrågavarande vara. "Samhälleligt nödvändig arbetstid är den arbetstid, som behövs för att framställa ett bruksvärde under föreliggande, samhällligt normala produktionsbetingelser och med samhällligt genomsnittsgrad av skicklighet och intensitet i arbetet."⁹

Dessutom är det fullt möjligt att använda muskelenergi och ändå inte producera något bruks- eller bytesvärde, samt "Ett ting kan vara bruksvärde utan att vara värde".¹⁰ Men "... inget ting kan ha värde utan att vara bruksföremål".¹¹

Tar denna lära hänsyn till skillnaden mellan olika slags arbete, som till exempel skillnaden mellan en yrkesskicklig urmakares och en kvarndrängs arbete?

⁵ jfr "Kapitalet", volym I, s. 32.

⁶ *ibid.*, s. 33.

⁷ *ibid.*, s. 33-34. Denna teori har naturligtvis en lång historia inom den politiska ekonomin och Marx använde sig medvetet av den. Se "Theorien über den Mehrwert", red. av Kautsky.

⁸ "Lön, pris och profit", Göteborg 1969, s. 30. Samma tanke uttrycks i "Kapitalet", jfr vol I, s. 76.

⁹ "Kapitalet", volym I, s. 34-35.

¹⁰ *ibid.*, s. 36.

¹¹ *ibid.*, s. 36

Det gör den, säger Marx, eftersom allt arbete kan reduceras till sin minsta gemensamma nämnare, vare sig det är ”outbildat”, ”genomsnittligt”, ”enkelt”, ”homogent” eller ”abstrakt” arbete. ”Komplicerat arbete betecknar endast potentiellt eller snarare multiplicerat enkelt arbete, sålunda att ett mindre kvantum komplicerat arbete är lika med ett större kvantum enkelt arbete. Att denna reduktion ständigt försiggår, visar erfarenheten. ... De olika proportioner i vilka olika slags arbete reduceras till enkelt arbete som måttsenhet, fastställs genom en konventionell process bakom producenternas rygg och förefaller dem därför bestämda av sedvänja.”¹² Med hjälp av en sådan reduktion kan man kalla den grundläggande typen av arbete ”homogen” eller ”abstrakt”.

På vilket sätt förklarar denna lära att arbetet i sig har ett visst bestämt bytesvärde? Reducerar ir te detta teorin till en absurditet: om värdemängden är lika med arbetsmängden, blir värdet av en viss mängd arbete lika med just den mängden arbete. Då har en timmes arbete bytesvärdet, låt oss säga en dollar, bara därför att det är en timmes arbete! Vi reducerar det till denna absurditet, säger Marx, om vi inte gör en mycket viktig distinktion — skillnaden mellan arbete och arbetskraft. Det som har bytesvärde, det som arbetaren säljer till arbetsgivaren, är arbetskraft. Arbetsgivaren förvärvar rätten att använda arbetarens arbetskraft under en viss tid och därigenom rätten att begagna sig av allt arbetaren kan producera under denna tid.

Nu kan vi återigen tillämpa vår värdeteori. En viss sorts arbetarens arbetskraft har ett visst bytesvärde som grundas på den samhälleligt nödvändiga arbetstid som åtgår för att producera denna arbetskraft. Med andra ord kommer arbetarens lön (i genomsnitt) att vara den lön som erfordras för att bibehålla honom som arbetare — i form av mat, kläder och bostad — samt för att ge honom möjlighet att reproducera sig, vilket är nödvändigt för arbetarstammens fortbestånd.

Detta ger förklaringen till mervärdets uppkomst. Under arbetsdagen producerar arbetaren mera värde än den summa, som är nödvändig för hans uppehälle, som beskrivits ovan. Med andra ord skapar han mer värde än han erhåller i lön. Om han exempelvis behöver två dollar om dagen för att fungera som arbetare och om han skapar värden för två dollar på låt oss säga två timmar, är resten av arbetsdagen merarbete, som skapar mervärde. Mervärdet är det ”överskott” som skapas av arbetaren förutom och utöver det han behöver och får för egen del, för sina behov som arbetare. ”Merarbete överhuvud, såsom ett arbete utöver de givna behovens mått, måste alltid kvarstå”,¹³ säger Marx.

3. Empiriska element

Vi har redan granskat vissa problem som rör det empiriska tillvägagångssättet i Marx' historiska skrifter. Vi vill nu undersöka de empiriska faktorerna i de ekonomiska arbetena — främst i ”Kapitalet”. Empirisk är ett dubbeltydigt ord, men det förefaller vara det bästa för detta ändamål. De frågor, som vi är intresserade av, är: Vilka slags fakta använde Marx i sitt arbete och på vilket sätt använde han dem? Vilka källor utnyttjade han? Utförde han några egna systematiska iakttagelser eller faktainsamlingar? Vilka metoder använde han härvid?¹⁴

I ”Kapitalet” finns en rikedom av empiriska fakta från olika områden. Men man finner att

¹² *ibid.*, s. 39.

¹³ ”Kapitalet”, volym III, s. 773. Det är välkänt att Marx godtar Ricardos allmänna ”existenslöneteori” för att förklara den lön som betalas ut, alltså under det *kapitalistiska* systemet.

¹⁴ Det kan inte undvikas att behandlingen av ämnet i detta avsnitt och det nästa om ”historiska metoder” i viss mån sammanfaller. Genom att behandla de historiska metoderna i ett annat avsnitt än de empiriska (och i ett annat än de deduktiva) påstår vi inte att historiska metoder inte innehåller empiriska eller deduktiva element. Bådadera finns. Men de historiska metoderna kommer på grund av sin historiska karaktär att visa sig innehålla vissa element och problem som åtminstone i fråga om Marx' arbeten är av tillräcklig betydelse och intresse för att motivera en särskild behandling.

uppgifterna på ett område, nämligen om arbetarnas förhållanden, är betydligt fler och slagkraftigare än andra. Marx ger rikliga fakta om arbetsförhållandena för män, kvinnor och barn i fråga om löner, arbetstid, sanitära förhållanden, föda, olycksfall, utbildning, hälsa, moral. Marx ger inte endast fakta om arbetsförhållandena utan undersöker också noggrant övriga villkor för proletariatet. Det finns omfattande uppgifter om bostäder (rummens antal, storlek och form, sanitära anordningar, hyra, antal boende per rum), näringsmängd, hälsa, dödlighetsprocent. Förutom arbets- och levnadsförhållandena skildrar Marx med många faktauppgifter proletariatets arbetslöshetsförhållanden, dvs. arbetslöshetens omfattning, dess periodiska växlingar och dess konsekvenser för arbetarklassens hemliv och familj. Både jordbruks- och industriarbetarnas situation behandlas i sådana uppgifter.¹⁵

Uppgifter om arbetarnas förhållanden finns i större mängd än den sammanlagda mängden empiriska fakta från övriga områden. Marx' tillvägagångssätt i detta avseende reser ibland frågan om lämpligheten och relevansen av många av hans uppgifter i ett arbete om politisk ekonomi. Det tycks som om Marx ansåg, att alla kapitalismens resultat och följder för arbetarna var relevanta. Hans egen syn på den mycket omfattande grupp samhällsföreteelser, som orsakades av den teknologiska och ekonomiska strukturen, ledde till att detta slags effekter fick stort utrymme, i synnerhet som Marx inte tycktes anse att det fanns någon plats för en sociologisk vetenskap vid sidan av den politiska ekonomin.

De återstående empiriska uppgifterna i "Kapitalet" kan inordnas under någon av följande rubriker: teknologi, kriser, förmögenhetsfördelning, import och export, bankväsen och finanser, priser. Största delen av det empiriska materialet i "Kapitalet" finns i volym I. Volym II har nästan inget, medan volym III intar en mellanställning.

Hur används dessa uppgifter? Vilken roll spelar de? Vilka slutsatser dras av dem? Marx är mycket försiktig när han använder dessa uppgifter. I allmänhet försöker han inte få dem att uppbära en tyngre beviskedja än de förmår. I de flesta fallen kommer inte statistiken och andra uppgifter in i resonemanget för att lösa något visst bestämt problem, utan för att på ett kraftfullt sätt belysa den allmänna bilden av de verkligt existerande förhållandena för de olika klasser (särskilt arbetarklassen) som samhället består av. Till exempel löser Marx inte med de omfattande uppgifterna om arbetstid, löner och arbetsförhållanden för arbetarna, inberäknat kvinnor och barn, något speciellt problem, som hör samman med dessa företeelser, utan påvisar endast några faktiska förhållanden. Man kan inte anklaga Marx för att denna statistik inte täcker alla yrken, alla arbetare eller alla länder, ty Marx använder dem inte för att dra statistiskt representativa slutsatser. Hans omedelbara slutsats är helt enkelt: dessa förhållanden råder; och genom uppgifternas natur har denna slutsats mestadels en mycket kraftig effekt på läsaren. Denna effekt påminner mycket om vad vi skulle erfara vid läsningen av en väldokumenterad skildring av vad som hände ett par tusen unga män under ett krig. Antag att de utgör en grupp som sårats, stympats, gasats, blivit vansinniga eller dödats. Efter att ha läst om deras fall, deras olika lidanden och tragedier, skulle vi kanske fråga oss exakt i vilken utsträckning de var representativa för alla män som deltog i kriget. Det skulle naturligtvis öka vår kunskap en hel del, om denna fråga besvarades. Men även utan svar skulle vi, helt enkelt på grundval av de fakta vi fått, tycka att vi hade fått betydelsefulla kunskaper om det krig det gällde i och med slutsatsen att dessa företeelser förekom. På grundval av det vidare resonemanget ansåg Marx, som vi vet, att de arbetarförhållanden, som hans uppgifter påvisar, är en karaktäristisk och nödvändig del av kapitalismen, att de alstras av detta produktionssystem speciella natur och rörelselagar och att liknande förhållanden i allmänhet står att finna överallt där ett sådant system råder.

För att lättare bestämma dessa uppgifters metodiska status, kan vi ställa frågan om vilka åsikter de vederlägger. De syftar till att vederlägga sådana åsikter som att fabrikslagarna

¹⁵ De flesta av dessa uppgifter finns i del III och del IV av volym I.

efterföljs väl, att barn får den utbildning lagen ämnat åt dem, även om de arbetar i fabriker, att industriarbete är lika hälsosamt som utomhusarbete, att det finns föga eller ingen arbetslöshet, att extrem nöd och svält inte förekommer bland proletariatet, att kvinnornas fabriksarbete inte påverkar barnafödelse och barnuppfostran, att arbetarnas säkerhet inte satts på spel i den tekniska utvecklingen och liknande åsikter.

Förutom som bevis används dessa uppgifter även på ett annat sätt i denna metod. De används för att utforma den konkreta grunden för en frågeställning: nämligen om orsaken till dessa företeelser. Även om Marx har en lösning på detta problem (eller snarare grupp av problem) och även om andra uppgifter också bygger under denna slutsats, bör man skilja mellan uppgifter som utgör ett problem och sådana som utgör en lösning.

Man bör inte få intrycket av att det som gäller för Marx' uppgifter om arbetarnas förhållanden, nödvändigtvis gäller för alla empiriska fakta i "Kapitalet". Ibland löser faktauppgifterna vissa problem, såsom i fråga om export- och importrörelserna, om guldreserven, om ökningen av kapitalvärden, om ackumulering och ökande koncentration av kapitalet, om verkningarna inom vissa yrkesgrenar av införandet av vissa maskiner och liknande. De flesta av dessa speciella problem, som löses helt eller delvis med hjälp av faktauppgifter, är av historisk natur och kommer att behandlas i nästa avdelning.

Även om Marx främst använde sig av fakta som samlats in av andra, var han vanligen mycket noga med att hämta dessa uppgifter från så pålitliga källor som möjligt. Tydligt insåg han att andra genast skulle angripa alla fakta han anförde som ensidiga och överdrivna, eftersom de kom från en som ville förändra det rådande styrelseskicket. Det ligger något av taktisk genialitet i det sätt på vilket Marx löser detta problem. Till största delen använder han sig av uppgifter från regeringsrepresentanter och -tjänstemän. De flesta uppgifter som rör arbetarnas förhållanden är hämtade från statliga rapporter från fabriksinspektörer, statliga läkare, olika departements- och parlamentsundersökningar. Marx litade mycket på de engelska yrkesinspektörerna. På tal om möjligheten att få reda på verkliga ekonomiska och sociala förhållandena i Tyskland, säger han om dem:

"Vi skulle bli förskräckta över tillståndet i vårt land, om våra regeringar och parlament såsom i England utsåge periodiska undersökningskommissioner för de ekonomiska förhållandena, om dessa kommissioner för att utforska sanningen utrustades med samma maktfullkomlighet som i England, om det lyckades att för detta ändamål finna lika sakkunniga, opartiska och respektlösa män som Englands fabriksinspektörer, dess medicinska rapportörer för folkhälsan, dess undersökningskommissarier för exploateringen av kvinnor och barn, och för bostads- och näringsförhållanden osv."¹⁶

Marx använder mycket effektivt bankirers uttalanden om bankerna, fabriksägares om fabriker, arbetsgivares om arbetssituationen. Han använder sig också av offentliga räkenskaper och rapporter från olika firmor och handelshus och visar i allmänhet stor skicklighet i att låta folk fördöma sig själva.

Andra källor till Marx' empiriska fakta är också imponerande i fråga om omfattning, korrekthet och pålitlighet. Marx' beläsenhet var ovanligt stor och hans uppgifter är väl dokumenterade. I slutet av detta kapitel finns en lista över de flesta av de bevarade källor från vilka Marx hämtade sitt empiriska material till "Kapitalet".¹⁷

I Marx' "Lön, pris och profit", ett postumt utgivet föredrag som utmärker sig för sin kortfattade och samtidigt klara och kraftfulla framställning, finns en intressant behandling av empiriska fakta. Föredraget inleds med en vederläggning av vissa åsikter som uttryckts i ett

¹⁶ *ibid.*, volym I, förordet, s. 4-5.

¹⁷ I slutet av volym I av "Kapitalet" finns en allmän förteckning över "Verk och författare citerade i 'Kapitalet'". Denna lista gäller dock endast första volymen och är inte fullständig

föredrag av en mr Weston. Tydligt hävdade Weston att man inte vann något genom att agitera för en höjning av arbetarnas löner, eftersom den nationella produktionens storlek var fast och den andel av denna produktion som tilldelats arbetarna i form av löner också var fast. Detta ledde helt enkelt till att varje lönehöjning följdes av en proportionell prisstegring så att ingen verklig höjning av köpkraften skedde. Marx vederlägger först de teoretiska grunderna för detta argument och därefter, vilket är av särskilt intresse i detta sammanhang, kritiserar han det genom att undersöka fakta. Han visar, att lönerna för fabriksarbetare verkligen höjdes i England under perioden 1849 till 1859 som ett resultat av tiotimmarslagen (och annat). Han fortsätter med att visa, att samtidigt med denna ökning varupriserna sjönk och en dittills okänd ökning av produktionsvolymen inträdde. Marx påpekar också att "... genomsnittslönkvoten för lantarbetarlönerna i Storbritannien från 1849 till 1859 höjts med ungefär 40 procent. Jag skulle kunna anföra ett överflöd på detaljer för att bevisa mitt påstående, men för det föreliggande syftet anser jag det nog att hänvisa er till det samvetsgranna och kritiska föredrag, som den nu avlidne herr John C. Morton år 1860 höll i Londons Society of Art om: 'De i lantbruket utnyttjade krafterna'. ... Under samma tid ... föll genomsnittspriset för vete — den engelska lantushållningens förnämsta produkt — från omkring 3 pund per quarter under åren 1838 — 1848 till ungefär 2 pund 10 shilling per quarter för åren 1849-1859. Detta betyder ett prisfall för vete på mer än 16 procent med en samtidig genomsnittlig höjning av lantarbetarlönerna på 40 procent".¹⁸

Omvänt visar Marx också att när lönerna sjunker följer inte nödvändigtvis priserna med. Han citerar fallet med den engelska bomullsindustrin under det amerikanska inbördeskriget. På grund av detta krig minskades lönerna 1861 till en fjärdedel av vad de var 1860. Denna minskning berörde direkt eller indirekt ett antal arbetare som "med ungefär hälften översteg antalet lantarbetare. Föll nu vetepriset? Det steg från ett årligt genomsnittspris av 47 shilling 8 penny per quarter under de tre åren 1858 till 1860 och till ett årligt genomsnittspris av 55 shilling 10 penny per quarter under de tre åren 1861 till 1863".¹⁹

Till Westons påstående, att mängden betalningsmedel skulle öka, då löner och priser steg, fogade Marx: "Vad betalningsmedlen angår så präglades år 1861 i mynt 8 673 232 pund mot 3 378 792 pund år 1860". Vidare "var cirkulationsmedlens totalsummor år 1862 och 1842 ungefär lika stora . . .", trots "det oerhört ökade värdet och den oerhört ökade mängden varor som befann sig i omlopp". Till exempel uppgick "det kapital som 1862 i vanliga transaktioner inbetalades för aktier, lån osv. i järnvägarna i England och Wales till 320 000 000 pund, en summa som skulle ha förefallit sagolik år 1842."²⁰

Vid detta tillvägagångssätt är de empiriska uppgifterna naturligtvis själva kärnpunkten, den avgörande faktorn i bevisföringen.

4. Historiska metoder

Låt oss undersöka de historiska elementen i metodiken i Marx' ekonomiska arbeten på samma sätt som vi tidigare undersökt de empiriska elementen. Vilket slags historiskt material använder Marx? Hur använder han detta material? Vilken betydelse har det för utformningen av de grundläggande slutsatserna? Vilka är hans källor?

Det historiska materialet i "Kapitalet" kan grupperas under ungefär samma rubriker som det empiriska. Åter finner vi, att största delen rör arbetarnas förhållanden. Arbetsdagen behandlas i detalj, dess gradvisa förlängning under tiden från 1350 till 1700, dess begränsning i lag, 1833-1864.²¹ Detta material är mycket imponerande liksom det som ägnas åt exproprieringen

¹⁸ s. 18-19. Originalen kursivering.

¹⁹ *ibid.*, e. 24.

²⁰ *ibid.*, s. 24-25.

²¹ volym I, 8. 198-261.

av jordbruksbefolkningen från trettonhundratalet och framåt och den ”blodiga lagstiftningen” mot dessa exproprierade från och med 1600.²² Under denna rubrik behandlar Marx också ökningen av den offentligt registrerade fattigdomen, lagstiftningen för att tvinga ner lönerna och framväxten av en ”industriell reservarme”.²³

Vi finner ett slags historiska fakta som registrerar sambandet mellan teknologisk utveckling och arbetarnas förhållanden i Marx' behandling av ”Kampen mellan arbetare och maskin”²⁴ och ”Maskindriftens direkta verkningar på arbetaren”.²⁵

Teknologin som sådan behandlas kortfattat genom fabriksstillverkningens och arbetsfördelningens framväxt och maskinernas utveckling. Ökningen av antalet fabriker och av produktionsvolymen behandlas.

Tillväxten av kapitalet, dess ökade koncentration, uppkomsten av handelskapital och jordränta behandlas ganska kortfattat men kraftfullt.²⁶

Liksom i fråga om de empiriska uppgifterna finns det mesta av det historiska materialet i första volymen av ”Kapitalet”, volym III har mindre, volym II minst.

Den historia som hittills behandlats har gällt objektiva sociala företeelser. Det finns ett överflöd av historiskt material av ett annat slag i ”Kapitalet”. Det är material om den ekonomiska teorins historia. Marx' beläsenhet på detta område var ovanligt omfattande och han avsåg uppenbarligen att diskutera synpunkterna hos praktiskt taget alla som bidragit till den, från Aristoteles till John Stuart Mill. Dessa synpunkter tas fram av olika anledningar — vederläggning, bekräftelse, analys, historisk belysning. Hur revolutionerande hans egna teorier än var, utförde Marx sitt arbete i alla avseende starkt medveten om sina föregångare. Sålunda visar han på förhållandet mellan sina egna åsikter och de som framförts av Ricardo, Smith, Say, Proudhon, Sismondi, Ramsay, Storch, Cherbuliez, Destutt de Tracy, Petty, Locke, Turgot, Quesnay, Bentham, Blanqui, Mac Culloch, Franklin, Hobbes, Le Trosne, Malthus, Molinari, Platon, Owen, Senior, Ure, Young och andra.

Detta är huvudtyperna av historiskt material i ”Kapitalet”. Dessutom finns många historiska referenser av mer eller mindre isolerad art, som ger glimtar av den historiska bakgrunden och tjänar att påminna läsaren om det historiska perspektiv i vilket Marx avsåg att infoga hela diskussionen.

Den fråga vi nu kan ställa oss är hur Marx använder detta material? Vilken roll spelar det i uppbyggandet av hans slutsatser? De spelar en mycket viktig roll. Marx lägger i bevisningen större vikt vid detta historiska material än vid de empiriska fakta vi granskat tidigare. Arten av hans avhandling är faktiskt sådan att det inte finns någon annan typ av bevis, som betyder mer i hans arbeten.

Marx använder historiska fakta på två sätt: för det första för att belägga den allmänna slutsatsen, att det moderna ”kapitalistiska” samhällets struktur inte alltid varit det mänskliga samhällets ekonomiska struktur. Det historiska materialet visar konkret på många betydelsefulla skillnader mellan våra ekonomiska seder och bruk och gångna tiders — Egyptens, Roms, Greklands, Asiens, Europas under medeltiden. Den kontinuerliga anhopningen av bevis och fakta tvingar läsaren att se sitt eget ekonomiska samhällssystem ur ett relativistiskt och historiskt perspektiv. Detta syfte realiserar också. Kärnpunkten bevisas till fullo.

För det andra avser de historiska uppgifterna att bevisa olika specifika punkter rörande specifika problem. Här måste det historiska materialet naturligtvis uppfattas i sitt totala

²² *ibid.*, s. 631-654.

²³ *ibid.*, s. 555-565.

²⁴ *ibid.*, s. 372-380.

²⁵ *ibid.*, s. 342-362.

²⁶ *ibid.*, kap XXV till volymens slut.

organiska sammanhang med empiriska fakta av det slag vi granskat ovan och med de deduktiva metoder som kommer att behandlas nedan.

Det sätt på vilket detta material oftast används då det rör specifika problem kan snarare sägas vara för att belysa dem än för att bevisa dem. Detta tillvägagångssätt är följande. Marx lägger fram en tes som är helt eller delvis historisk och avser ett givet ekonomiskt problem. En sådan tes förutsätter att en hel grupp fakta existerar. Marx citerar några av de kända fakta ur denna grupp. Fakta av detta slag är inte i sig själva tillräckliga bevis, även om de bidrar till att bevisa tesen, vilket Marx antagligen skulle hålla med om. De är snarast till för att klargöra och exemplifiera tesen. Marx skriver till exempel: ”Tidigare sålde arbetaren sin egen arbetskraft, som han förfogade över såsom formellt fri person. Nu säljer han hustru och barn. Han blir slavhandlare. Efterfrågan på barnarbete får också till formen likheter med den efterfrågan på negerslavar, som man är van att se i amerikanska tidningsannonser. En engelsk fabriksinspektör säger t.ex.: 'Min uppmärksamhet riktades på en annons i ortstidningen i en av de största manufakturstäderna i mitt distrikt, en annons som hade följande text: Önskas 12 till 20 pojkar, inte yngre än att de kan gälla för 13 år. Lön 4 sh. per vecka.’”²⁷ Uppgiften att det är en sådan efterfrågan på barnarbete och uppgiften om att en sådan annons förekom är fakta som står i överensstämmelse med tesen att arbetaren har blivit slavhandlare och nu säljer hustru och barn. Men deras existens vederlägger inte i tillräckligt hög grad andra teser och bevisar inte den föreliggande tesen.²⁸

Även om detta är det vanligaste sättet varpå Marx använder det historiska materialet i fråga om specifika problem, är det inte det enda. Det finns andra fall, exempelvis lantarbetarnas expropriering från jorden och utvecklingen av den lagstiftning som genomfördes mot dem, där det historiska materialet talar för sig självt.

Vilka var källorna till Marx' historiska material? I vissa fall hämtade han dem från gamla författningar, vittnesbörd och bevis som avgivits i parlamentsundersökningar, de berömda ”blå-böckerna” som innehöll regeringsrapporter och statistik över olika samhällsfrågor, information i tidningar och tidskrifter. Men till största delen använde han sig av fakta och material som hämtats från avhandlingar av andra auktoriteter på dessa frågor. En förteckning finns i slutet av detta kapitel över de flesta av dessa arbeten.

5. Deduktiva metoder

Volym II av ”Kapitalet” om ”Kapitalets cirkulationsprocess” kännetecknas särskilt av att Marx där använder sig av deduktiva metoder. Marx talar i början av volymen om att vissa ”former utgöra nu det närmaste föremålet för undersökningen”.²⁹ Dessa är ”de olika former vari kapitalet kläder sig i sina olika stadier och som det vid upprepat kretslopp än antar, än avlägger”.³⁰ Detta studium visar sig omfatta behandlingen av ämnen som penningkapitalets kretslopp, det produktiva kapitalets kretslopp, penningackumulation, reservfonder, varukapitalets kretslopp, omloppstid, cirkulationskostnader, bokföring, lagringskostnader, transportkostnader, omslagstal och omslagstid, omslagstidens verkan på kapitaltillskottets storlek, mervärdets årskvot, det variabla kapitalets omslag, ackumulation och reproduktion.

Behandlingen av dessa ämnen består i huvudsak i att med definitioner utmärka olika stadier, upp- rätta en terminologi och visa hur man gör beräkningar och använder denna terminologi och hur en hel del hypotetiska fenomen skall behandlas med utgångspunkt från de föreslagna

²⁷ ”Kapitalet”, volym I, s. 343-44.

²⁸ Det bör observeras här att vårt eget tillvägagångssätt i mycket liknar den metod vi analyserar. Det finns dock en skillnad: en fullständig verifiering av den tes på vilken vi har givit ett belysande exempel är relativt enkel. Dvs. dess enda referensområde är ett visst bestämt material, som samlats i en viss bestämd bok, ”Kapitalet”

²⁹ s. 4

³⁰ s. 4

stadierna, terminologin, definitionerna och beräkningsmetoderna. Denna volym överflödar av formler, ekvationer och omfattande matematiska bearbetningar av fakta som antagits och förenklats för detta ändamål, för att klarlägga olika hypoteser och delar av tillvägagångssättet.

Diskussionen av ”mervärdets årskvot”³¹ till exempel börjar på detta sätt:

”Vi förutsätta ett cirkulerande kapital om 2 500 £, $4/5 = 2\ 000$ konstant kapital (produktionsämnen) och $1/5 = 500$ variabelt, i arbetslön utlagt kapital.

Omslagsperioden är lika med 5 veckor; arbetsperioden = 4 veckor, cirkulationsperioden = 1 vecka”.³² Från denna punkt rör diskussionen helt och hållet vad som skulle ske om dessa förutsättningar uppfylldes.

På samma sätt börjar Marx en diskussion om ”Verkan av prisförändringar”:³³

”Vi har just förutsatt oförändrade priser, oförändrad produktionsskala på den ena sidan, kontraktion eller expansion av cirkulationstiden på den andra. Låt oss nu däremot förutsätta oförändrad storlek av omslagsperioden, oförändrad produktionsskala men å andra sidan prisförändring, dvs. fallande eller stigande priser på råvaror, hjälpämnen och arbete eller de bägge första av dessa element. Antag att priset på rå- och hjälpämnen, liksom arbetslönen, faller med hälften”.³⁴ Följderna av denna situation härleds därpå utan någon direkt hänvisning till något verkligt fall av prisfall.

Även om detta är det vanligaste förfaringssättet i volym II, måste vi hålla i minnet att det i denna volym finns vissa samband med den första och den tredje volymen. Man skulle kunna säga, att den empiriska och historiska bakgrunden till de problem som behandlas i volym II finns i volym I och att volym III är en empirisk eller historisk verifiering av hypoteser som deduktivt behandlas i volym II. Men man finner om man undersöker saken, att denna syn är berättigad endast i begränsad utsträckning. Som vi har sett i undersökningen av de historiska och de empiriska elementen ställs tillräckligt många problem i första och tredje volymen för att motivera de empiriska och historiska fakta de innehåller. De flesta av de ämnen som tas upp i volym II behandlas där systematiskt för första gången.

I tredje volymen av ”Kapitalet” behandlar del III ”Lagen om profitkvotens tendentiella fall”. På de femtiofem sidor, som denna del utgör, får vi ett intressant exempel på deduktiv behandling som förbinds med empiriska och historiska faktorer. Först kommer ett kapitel om ”Lagen som sådan”, som är en deduktiv utveckling av hypotetiska fakta på det sätt som är så karaktäristiskt för volym II. Men i detta fall följs den deduktiva utvecklingen omedelbart av ett kapitel med titeln ”Motverkande orsaker”, som tar upp vissa empiriska och historiska företeelser som har samband med lagens reella verkningar.

Dessa tre slag av metoder som vi behandlat, den empiriska, den historiska och den deduktiva tycks alla i lika hög grad vara delar, av Marx' metod. Ingen av dem kan sägas vara avgjort förhärskande så att de övriga skulle komma att betraktas som underordnade. Både första och tredje volymen av ”Kapitalet” tycks innehålla empiriskt och historiskt material (så som vi här definierat sådant material) i ungefär lika stora proportioner och den andra volymen kännetecknas nästan uteslutande av deduktiva operationer.

6. Marx' materialistiska dialektik

I efterskriften till andra upplagan av volym I av ”Kapitalet” tar Marx tillfället i akt till att göra en av sina få kommentarer till metoden i detta arbete. Han säger:

---

³¹ s. 255-268

³² s. 255

³³ s. 247-254

³⁴ s. 247

”Den metod som har använts i ”Kapitalet”, har blivit föga förstådd, något som framgår redan av de inbördes motstridiga uppfattningarna av densamma.

... prof. Sieber anmärker: 'Såvida det är fråga om den egentliga teorin, är Marx' metod samma deduktiva metod som kännetecknar hela den engelska skolan, och vars brister och förtjänster är gemensamma för de bästa teoretiska ekonomerna'. M. Block — i ”Les Théoriciens du Socialisme en Allemagne” juli och aug. 1872 — upptäcker, att min metod är analytisk, och säger bl.a.: 'Med detta verk placerar sig herr Marx bland de mest framstående analytikerna'. De tyska recensenterna skriker naturligtvis om hegeliansk sofistisk. Petersburgstidskriften 'Vjestnik Jevropi' (Europa-Kuriren) behandlar i en artikel (majnumret 1872, s. 427-436) uteslutande metoden i ”Kapitalet” och finner min forskningsmetod vara strängt realistisk men framställningssättet olyckligtvis tysk-dialektiskt.”³⁵

Kanske ligger dessa kommentatorers misstag i att de försöker karaktärisera Marx' metod med ett enda ord, trots att metoden i sig innehåller alltför många element för att ett sådant förfarande skall vara tillfredsställande. Samtidigt har de alla rätt i ett avseende och det är om man inte ser deras enskilda kommentarer som uttömmande. För som vi har sett finns det både deduktiva, analytiska, realistiska och tysk-dialektiska element i Marx' arbeten. Av denna anledning är den sistnämnda kommentaren den mest tillfredsställande. Marx själv ansåg tydligen också det, för han citerar ett längre stycke ur denna skribents artikel och kommenterar den därpå på ett positivt sätt. I en del av det avsnitt som Marx citerar, skriver den ryske kommentatorn följande:

”I enlighet därmed bemödar sig Marx endast om ett: att genom noggrann vetenskaplig undersökning påvisa nödvändigheten av en bestämd ordning i de sociala förhållandena och så korrekt som möjligt verifiera de fakta som tjäna honom till utgångs- och stödjepunkter. Härvid är det alldeles tillräckligt, om han tillika med nuvarande ordnings nödvändighet påvisar nödvändigheten av en annan ordning, vari den första oundvikligen måste övergå, likgiltigt om människorna tror det eller inte, om de är medvetna därom eller inte. Marx betraktar samhällsutvecklingen som en naturhistorisk process, styrd av lagar som inte endast är oberoende av människornas vilja, medvetande och avsikter utan tvärtom själva bestämmer deras vilja, medvetande och avsikter. ... Med ett ord: det ekonomiska livet uppvisar fenomen, analoga med utvecklingshistorien på andra biologiska områden .. . De äldre ekonomerna ringaktade de ekonomiska lagarnas natur, då de jämförde dem med fysiska och kemiska lagar ... En djupare analys av företeelserna har visat, att sociala organismer skiljer sig från varandra lika grundligt som växt- och djurorganismer. ... Med produktivkraftens olika utveckling ändras förhållandena och de lagar, som reglerar dem.”³⁶

Till denna analys gör Marx följande kommentar:

”När författaren så träffande — och vad min personliga användning av densamma angår, därtill så välvilligt — skildrar, vad han kallar min verkliga metod, vad annat har han beskrivit än den dialektiska metoden?

Visserligen måste framställningssättet formellt skilja sig från forskningsmetoden. Forskningen har att i detalj tillägna sig stoffet, analysera dess olika utvecklingsformer och uppsåra det inre sambandet. Först sedan detta arbete är fullbordat, kan den verkliga rörelsen tillfredsställande beskrivas. Lyckas detta, så att stoffets eget liv abstrakt återspeglas i framställningen, kan det komma att se ut, som om man hade att göra med en konstruktion a priori.”³⁷

I vår undersökning har vi intresserat oss såväl för de metodiska forskningsproblemen som för framställningssättet. Eftersom vi måste behandla dessa problem i detalj för att komma i nära

³⁵ s. 11

³⁶ s. 12-13.

³⁷ s. 13.

kontakt med deras rika och sammansatta innehåll, står det klart (och det gjorde det verkligen för Marx) att det inte är tillräckligt att blott och bart förse dem med etiketter. Då man läser en etikett på ett paket kan man inte vara alltför säker på innehållet, särskilt om paketet är mycket stort och etiketten mycket liten och (för att förvärma det hela) skriven på ett något ovanligt språk. Men vi kan inte klara oss utan etiketter och det primära kommer alltid att vara problemet med vad de betyder.

Det tycks vara helt klart att den dialektiska metoden för Marx framför allt innebar en metod genom vilken undersökningsobjektets tillväxt och förändringar skulle kunna behandlas synnerligen allsidigt. Det var en metod som var inriktad på rörelse, utveckling, förvandling. Det sista ordet är viktigt eftersom uppfattningen om rörelsen, som var det viktigaste i metoden inte bara var kvantitativ utan också kvalitativ. Förändringen som bor i allting kan inte längre ses som mekaniskt bunden inom vissa oföränderliga ramar och gränser. På samma sätt som Darwin visade att biologisk förändring inte kom till stånd inom de fasta gränserna för oföränderliga arter, utan att arterna själva förändrades, bör man på det sociala och på alla andra områden närma sig problemen med metodiska instrument, som uppmuntrar en att söka efter även de mest grundläggande förändringarna, och som genom sin begreppsapparat och sitt tillvägagångssätt gör det lättare att finna dessa.

Sida vid sida med denna betoning av alltings rörelse och rörelsen i allting, och just som en nödvändig följd därav, betonade Marx den ömsesidiga interdependensen ”Zusammenheit”. Om tingen i universum (och särskilt i samhället) inte är ett antal vattentätt isolerade fenomen, som är oberoende av och skilda från varandra, utan utgör ett system av ting, som står i ett visst inbördes förhållande till varandra och genomtränger varandra, måste vi medvetet utforma begrepp och metoder, som är lämpade att utforska denna ömsesidiga påverkan. Man får inte motarbeta sitt eget syfte genom att hålla fast vid uppfattningen om isolerade ämnesområden utan inbördes samband eller isolerade forskningsområden, som står fria från yttre påverkan.

7. Marx' lagar

Eftersom uppfattningen om lagar är central för nästan alla metoder som säger sig vara vetenskapliga, kan man ställa frågan: vilken var Marx' syn på vetenskapliga lagar? Vi finner som vanligt att han har föga allmänt att säga om detta. Vi finner ingen definition av lagar, ingen allmän diskussion om lagarnas plats i vetenskapen som helhet eller speciellt inom samhällsvetenskapen. Trots denna avsaknad av abstrakt diskussion, råder det, då man analyserar hans arbeten i politisk ekonomi, inget tvivel om att han ansåg det vara en huvudfråga att upptäcka lagar. Vi har redan sett hur han i ”Kapitalet” ställde sig den särskilda uppgiften att upptäcka och analysera de ”kapitalistiska produktionens naturlagar ... som verkar med järnhård nödvändighet”.³⁸ Låt oss undersöka Marx' lära för att se vilken form hans ”lagar” har. I en sådan undersökning är det inte vår uppgift att förklara att Marx' lagar är sanna eller falska — vår uppgift är snarare att här undersöka vad han ansåg vara en lag och vilken betydelse denna uppfattning har för den samhällsvetenskapliga metoden.

Redan i början av ”Kapitalet” finner vi följande betydelsefulla uttalande:

”Den lag, som vi här ovan har påvisat, får alltså denna form: Vid givet värde och lika exploateringsgrad av arbetskraften förhåller sig de av olika kapital producerade mängderna värde och mervärde direkt som storleken av dessa kapitals variabla beståndsdelar, dvs. deras i levande arbetskraft omsatta delar”.³⁹

Dessa ”variabla beståndsdelar” som Marx talar om är med andra ord arbetare i motsats till de

³⁸ Förordet, volym I, s. 4.

³⁹ volym I, s. 265.

övriga (konstanta) beståndsdelarna av kapitalet, de tekniska produktionsinstrumenten. Är ett sådant uttalande förenligt med gängse krav på en vetenskaplig lag? Vilken typ av lag kan den sägas exemplifiera? Innan vi försöker besvara dessa frågor, ska vi se på andra av Marx' lagar. I avsnittet om "Den ständiga ökningen av en relativ överbefolkning eller en industrins reservarmé" finns följande uttalande:

"Samtidigt som arbetarklassen genom sitt eget arbete producerar det ständigt växande kapitalet, frambringar den alltså även i ökande omfattning de medel, som gör arbetarna själva överflödiga. Detta är den kapitalistiska produktionens egenartade befolkningslag ..."⁴⁰

Marx säger vidare "... liksom i själva verket varje särskilt historiskt produktionssätt har sina särskilda historiskt giltiga befolkningslagar. Abstrakta befolkningslagar existerar endast för växter och djur, försåvitt människan inte ingriper i deras utveckling".⁴¹

Marx formulerar en annan lag på detta område då han säger:

"Industrins reservarme eller den relativa överbefolkningen växer med den samhällliga rikedom, med det fungerande kapitalets storlek och tillväxt, alltså även med proletarietets absoluta storlek och dess arbetes produktivkraft. Den disponibla arbetskraften utvecklas av samma orsaker som kapitalets expansionskraft. Ju snabbare rikedomsutvecklingen pågår, desto fortare växer också den industriella reservarméns relativa storlek. Men ju större reservarmén är i förhållande till den aktiva arbetarmén, desto talrikare är också den överbefolkning, vars elände står i omvänd proportion till dess arbetsbörda. Ju talrikare detta Lazarusskikt av arbetarklassen och industrins reservarmé är, desto större är också den officiella, av myndigheterna godkända fattigdomen. *Detta är den kapitalistiska ackumulationens absoluta, allmänna lag.* Liksom alla andra lagar modifieras den i sitt förverkligande genom mångahanda omständigheter, vilkas analys inte hör hit. ...

På grund av det samhällliga arbetets ständigt stigande produktivitet bearbetas en oavbrutet växande mängd produktionsmedel med hjälp av en ständigt avtagande mängd arbetskraft. I det kapitalistiska samhället, där arbetaren inte använder arbetsmedlen utan tvärtom arbetsmedlen använder arbetaren, medför denna lag, att ju större arbetets produktivitet är, desto hårdare är arbetarnas inbördes konkurrens om produktionsmedlen och desto osäkrare är också grundvalen för deras tillvaro: försäljningen av egen arbetskraft för ökning av främmande rikedom eller ökning av kapital."⁴²

"Det just citerade uttalandet kan identifieras som en mera utförlig formulering av den tidigare nämnda lagen. Marx' nästa lag är nära förbunden med båda de föregående lagarna. Vi har redan tidigare haft anledning att notera att del III i tredje volymen av *Kapitalet*" behandlar "Lagen om profitkvotens tendentiella fall". Rörande det kapitalistiska systemet säger Marx där:

"Nu har det emellertid visat sig som en det kapitalistiska produktionssättets lag, att med dess utveckling försiggår ett relativt avtagande av det variabla kapitalet i förhållande till det konstanta. . . . Den omedelbara följderna är att mervärdets kvot vid konstant ... exploateringsgrad av arbetet uttrycker sig i en beständigt sjunkande allmän profitkvot. ... Den allmänna profitkvotens progressiva tendens till sjunkande är alltså blott ett för det kapitalistiska produktionssättet egendomligt uttryck för den fortskridande utvecklingen av arbetets samhällliga produktivkraft".⁴³

Marx värderade uppenbarligen denna lag högt: "Hur enkel lagen än förefaller efter de hittillsvarande undersökningarna, så föga har det lyckats all hittillsvarande ekonomi att

⁴⁰ *ibid.*, s. 557-558.

⁴¹ *ibid.*, s. 558.

⁴² *ibid.*, s. 569-70. Originalets kursivering.

⁴³ s. 182-3.

upptäcka den, såsom man skall se av ett senare avsnitt.... Men i betraktande av den stora vikt, som denna lag har för den kapitalistiska produktionen, kan man säga, att den bildar det mysterium, kring vars lösning hela den politiska ekonomin sedan Adam Smith roterar”.⁴⁴

Sålunda tycks Marx uppfattning om en ekonomisk lag kunna uttryckas som ett påstående att stora och betydelsefulla grupper av ekonomiska fenomen kommer att bete sig på ett bestämt sätt under vissa förhållanden. Det är av betydelse att lägga märke till att de lagar han själv formulerar hävdas på rent empiriska grunder och inte a priori. De termer som ingår är i de flesta fall klart definierade och empiriskt lätt identifierbara. Det viktigaste från vetenskapligt metodisk synvinkel är kanske, att Marx' lagar är sådana att förutsägelser kan göras med utgångspunkt från dem och dessa förutsägelser kan prövas med utgångspunkt från de faktiska händelserna. Med andra ord tillåter de objektiv och vetenskaplig verifiering eller vederläggning i ljuset av de fakta som framkommer. För att det inte ska tyckas märkligt att jag uppehåller mig vid detta drag, kan det påpekas att det är betydligt sällsyntare inom samhällsvetenskapen än man vanligen antar.

Appendix till kapitel III

De främsta källorna till Marx' empiriska material i ”Kapitalet” utöver de källor som nämnts i sektion 3:

A

C. Babbage, ”On the Economy of Machinery”; George Campbell, ”Modern India”; H. Carey, ”Essay on the Rate of Wages”; M. Ducpétiaux (Försteinspektör för belgiska fängelser och välgörenhetsinstitutioner), ”Budgets économiques des classes ouvrières de la Belgique”; T. J. Dunning, ”Trades Unions and Strikes”; Sir F. M. Eden, ”The State of the Poor, or a History of the Labouring Class in England”; Friedrich Engels, ”Condition of the Working Classes in England, 1844”; H. Fawcett, ”The Economic Position of the British Laborer”; J. Fielden (som själv var fabrikör), ”The Curse of the Factory System”; P. Gaskell, ”The Manufacturing Population of England”; (1833); T. H. Hodgskin, ”Popular Political Economy”; Kirchhoff, ”Handbuch der landwirtschaftlichen Betriebslehre”; Liebig, ”Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur”; Martin Luther, ”An die Pfarherrn, wider den Wucher zu predigen”; Harriet Martineau, ”The Manchester Strike” (1842); Murphy, ”Ireland, Industrial, Political, Social”; Richard Price, ”Observations on Reversionary Payments”; T. H. Raffles, ”The History of Java”; George Read, ”The History of Baking”; James E. Thorold Rogers, ”A History of Agriculture and Prices in England”; R. Torrens, ”On wages and Combination”; Von Reden, ”Vergleichende Kulturstatistik”, Sir Edvard West, ”Essay on the Application of Capital to Land” (”By a Fellow of the University College of Oxford”); Mark Wilks, ”Historical Sketch of the South of India”; Arthur Young, ”Tour through Ireland”.

B

Huvudkällor till Marx historiska material i ”Kapitalet”:

Aikin, ”Description of the Country from Thirty to Forty Miles round Manchester”; Anderson, ”History of Commerce”; Appian, ”De bellis Civilibus”; Aristoteles, ”De Republica”; Augier, ”Du crédit public”; Bacon, ”Life of Henry VII”; Bellers, ”Essay about the Poor” (1699); Blakey, ”The History of Political Literature”; Blanqui, ”Des Classes Ouvrières en France pendant l'année 1848”; Boileau, ”Livres des Métiers”; Boisguillebert, ”Dissertation sur la nature des richesses”; Brougham, ”An Inquiry into the Colonial Policy of the European Powers”; Buchanan, ”Inquiry into the Taxation and Commercial Policy of Great Britain”; Büsch, ”Theoretisch-praktische Darstellung der Handlung”; Cairnes, ”The Slave Power”; Cobbett, ”A history of the Protestant Reformation”; Corbet, ”An Inquiry into the Causes and

⁴⁴ *ibid.*, s. 183.

Modes of Wealth of Individuals"; Diodorus Siculus, "Bibliotheca Historica"; Eden, "The State of

the Poor"; Engels, "Condition of the Working Classes in England, 1844"; Ensor, "An Inquiry concerning the Population of Nations"; Ferguson, "A History of Civil Society"; Forster, "An enquiry into the causes of the present high price of Provisions" (1773); Francis, "History of the Bank of England"; Fullarton, "Regulation of Currencies"; Gilbart, "History and Principles of Banking"; Gisbourne, "Enquiry into the Duties of Man"; Hardcastle, "Banks and Bankers"; Hollinshed, "Description of England"; Homeros, "Odysseus", "Iliad"; Houghton, "Husbandry and Trade Improved"; Howitt, "Colonization and Christianity"; International Statistic Congress — *Compte rendu*; Isokrates, "Orations et Epistolae"; J. W. Johnston, "Notes on North America"; Kiesselbach, "Der Gang des Welthandels im Mittelalter"; Lavergne, "Essai sur l'economie rurale de l'Angleterre"; Leatham, "Letters on the Currency"; Lusac, "Hollands Rykdom"; Luther, "Bücher von Kaufhandel und Wucher"; Macaulay, "History of England"; Maclaren, "History of the Currency"; Macmillan's Magazine; Mommsen, "Römische Geschichte"; Monteil, "Histoire des manuscrits"; Murray and Wilson, "Historic and Descriptive Account of British India"; Niebuhr, "Römische Geschichte"; North, "Discourses upon Trade"; Olmsted, "Seaboard Slave States"; Petty, "Treatise on Taxes and Contributions"; Read, "History of Baking"; Skarbek, "Theories des Richesses Sociales"; Smith, "Wealth of Nations"; "Social Science Review"; Stewart (Dugald), "Works"; Strype, "Annals of the Reformation"; Thucydides, "De Bello Peloponnesiaco"; Tooke, "History of Prices"; Tuckett, "A History of the Past and Present State of the Laboring Population"; Turgot, "Reflexions sur la formation et la distribution des richesses"; Vissering, "Handboek van praktische Staatshuishoudkunde"; Wade, "History of the Middle and Working Classes"; Walton, "History of the Land Tenures of Great Britain and Ireland"; Ward, "History of the Borough of Stoke-upon-Trent"; Wilks, "Historical Sketches of the South of India"; Xenophon, "Cyropaedia"; anonyma skrifter, "The Case of Our English Wool", London, 1685, "Discourse on the Necessity of Encouraging Mechanick Industry", London, 1690, "Essay on Credit and the Bankrupt Act", London 1707, "An Essay upon Public Credit", London, 1710, "The Theory of the Exchanges", London, 1864.

IV. Praktisk metod

1. Metod för att överta makten

De praktiska metoder som vi här skall undersöka är de som är avsedda att uppnå de praktiska mål som redan diskuterats. Som vi såg var det främsta praktiska målet för allt Marx' arbete en ekonomisk omvälvning av samhället till ett klasslöst, kommunistiskt samhälle.

Det teoretiska arbete, som Marx utförde, står naturligtvis inte på något sätt skilt från detta praktiska mål. Som vi tidigare har haft anledning att observera, blir det teoretiska arbetet, uppfyllandet av det teoretiska målet, en del av den praktiska metoden. Det är ett av stegen på vägen mot fullföljandet av det praktiska målet. Det är särskilt viktigt att lägga märke till detta förhållande i fråga om Marx, eftersom han så nära förband sina teoretiska och praktiska mål. Ett stadium i hans praktiska målsättning var till exempel att ena och leda in arbetarrörelsen på en "vetenskaplig" snarare än en "utopisk" grund. Detta mål innebar att han önskade se sina egna skrifter som ledstjärna för arbetarna och deras olika organisationer, partier och representanter. Den praktiska, empiriska förändring, som detta mål innefattade, innebar även en förändring av det "språk" som arbetarrörelsen använde, en förändring av det material de läste och den typ av propaganda de använde.

Då det gäller Marx' praktiska mål är det uppenbart hur stor del, som av den praktiska metoden för att uppnå dem består just i att utarbeta den teoretiska grundvalen. Men naturligtvis behövs vanligen något mera än en teoretisk utveckling av en lära för att uppnå praktiska mål, för att praktiska förändringar ska kunna genomföras. Det finns något annat vi särskilt vill diskutera i detta sammanhang. Man finner oftast att filosofiska samhällssystem består av ett visst program för samhällseliga åtgärder gentemot vissa institutioner, grupper och individer.

Den kommunistiska omdaning av samhället, som vi har betecknat som Marx' grundläggande praktiska mål, sönderfaller egentligen i två delar: den första gäller uppnåendet av absolut politisk och social makt och den andra utövandet av denna makt på ett visst sätt. Följaktligen måste man skilja mellan två typer av praktisk metod: en metod för att erövra makten och en metod för att lösa de praktiska samhällsproblemen efter det att makten erövrats. Den senare typen av praktisk metod rör alltså frågan om vilka konkreta lagar, regler, institutioner och metoder den kommunistiska rörelsen kommer att tillämpa efter att den har fått den politiska makten.

I fråga om maktövertagandet innehåller Marx' praktiska metod tre huvudsteg: klasskampen, världsrevolutionen och proletariats diktatur. Dessa tre steg har nära samband med varandra. Världsrevolutionen är det yttersta uttrycket för klasskampen och proletariats diktatur är en övergående samhällsordning som följer på denna revolution för att fylla luckan mellan den och kommunismens verkliga genomförande. Marx ser inte dessa steg bara som riktiga politiska och moraliska åtgärder utan han ser dem också som historiskt nödvändiga steg som arbetarna tvingas ta. Denna "historiskt nödvändiga" utveckling betraktar Marx som ett komplex av ekonomiska faktorer, sociala betingelser och våldsåtgärder från andra klasser och grupper mot arbetarna. De steg som de senare tar innebär inga "initiativ". Om en konflikt uppstår har arbetarna enligt Marx' åsikt inte provocerat den och inte slagit första slaget — de skulle med glädje undvika att ta dessa steg men de tillåts inte göra det.

Samtidigt som Marx utarbetar metoder och ger råd om hur dessa mål på ett bra sätt ska kunna genomföras, är han helt övertygad om att de historiska krafternas oemotståndliga rörelse leder fram till arbetarklassens slutliga seger. Frågan om huruvida det finns någon inkonsekvens eller motsägelse i detta, skall vi återvända till senare. Låt oss först se på de metoder han lägger fram, och behandla de tre stegen i tur och ordning.

A. Klasskampen

”Historien om alla hittillsvarande samhällen¹ är historien om klasskamp” säger ”Kommunistiska manifestet”. Marx såg inte denna kamp bara i tidigare samhällen, han såg den i praktiskt taget varje skede av och varje företeelse i det samtida samhällets utveckling. Han ville organisera arbetarklassen i denna kamp för att förbereda och stärka den för de slutliga avgörande striderna som den skulle tvingas utkämpa. Marx ansåg att denna organisering skulle äga rum på många olika områden — inom industrin, politiken, utbildningen och litteraturen. Fackföreningar, politiska partier, skolor, tidningar skulle alla enligt Marx' mening sträva efter att för det första få proletariatet att inse att det var ett proletariat, för det andra att de var invecklade i kamp mot bourgeoisin och för det tredje att enighet ger styrka.

Genom nästan hela sitt vuxna liv upprätthöll Marx mycket nära förbindelser med fackföreningarna. Många av de ledande personerna inom den brittiska fackföreningsrörelsen kom att se Marx som sin främste rådgivare i alla frågor och som ett veritabelt upplag av politisk och oratorisk ammunition. Men den organisation som Marx ägnade mest uppmärksamhet var Internationella Arbetarassociationen. Från dess grundande 1864 till dess upplösning 1876 var Marx dess ledande gestalt, även om han valde att till största delen hålla sig undan rampljuset. Det sägs att han aldrig missade något möte med dess generalråd². Han innehade posten som generalsekreterare.

Associationen, som allmänt ansågs vara ett återupplivande av det Kommunisternas förbund, för vilket Marx och Engels skrev ”Kommunistiska manifestet” 1848, försökte att i största möjliga utsträckning upprätthålla sin internationella karaktär. Redan dess första Allmänna råd kunde skryta med representanter från sex länder: det bestod av 10 tyskar, 9 fransmän, 6 italienare, 2 polacker, 2 schweizare och 21 engelsmän.

Grunden för Marx' politik i denna liksom i den tidigare organisationen, var att så mycket som möjligt öppet föra ut rörelsens mål och avsikter, dess agitation och allmänna verksamhet. Det fanns alltid sådana som föredrog att agera i en atmosfär av konspiration och hemlighetsfullhet. Marx ansåg att man hade mer att förlora än att vinna genom en sådan taktik. Det fanns två faror som han alltid rådde arbetarna att försöka undvika och som han själv alltid bekämpade — ”utopisterna” representerade den ena ytterligheten och ”kuppmakarna” den andra. Utopisterna var de som drömde vackra drömmar om bättre förhållanden för arbetarna i framtiden, men som inte ville erkänna att dyrköpta segrar i den obarmhärtiga klasskampen var ett första villkor för att uppnå något av dessa mål. Kuppmakarna å andra sidan var de som ständigt förespråkade en statskupp. I deras romantiska hjärnor fanns det ingen annan tid än den innevarande, hur den än var. För dem var järnet alltid hett, liksom deras egna sinnen. Enligt Marx hade de ingen uppfattning om de intellektuella och materiella förutsättningarna för en social revolution. Hela deras uppfattning om den var att en plötslig resning skulle äga rum, varefter arbetarna levde lyckliga i alla sina dagar. Marx försökte att hos arbetarna inskräpa nödvändigheten av att inta en realistisk och militant, men samtidigt vetenskaplig hållning. Om de gjorde det skulle de enligt hans mening förstå att kampen var nödvändig, men att den måste ses i förhållande till den bakomliggande ekonomiska och sociala situationen, vars historiska utveckling utlovade slutlig seger men vars särskilda förhållanden avgjorde

¹ Engels tillägger i en betydelsefull fotnot till den tyska upplagan 1890: ”Det vill säga, noga talat, den *skriftligt* bevarade historien. År 1847 var samhällets förhistoria, den samhällseliga organisation, som föregick all nedskrivna historia, ännu så gott som okänd. . . . Slutligen blev den inre organisationen av detta primitiva kommunistiska samhälle i dess typiska form blottad genom Morgans glansfulla upptäckt av gensens natur och dess ställning i *stammen*. Med upplösningen av detta ursprungliga byalag börjar splittringen i särskilda och slutligen varandra motsatta klasser. Jag har försökt att härleda denna upplösningsprocess i ”Familjens, statens och privategendomens uppkomst”.” Originalets kursiveringar. Engels byggde också i stor utsträckning på Haxthausens och Maurers arbeten.

² ”Karl Marx, A Symposium”. Se uppsatsen av Friedrich Lessner, ”A Worker's Memories of Karl Marx”.

resultatet för varje enskild resning.

Sålunda skrev Marx som kritik mot vissa arbetarledare:

”Majoriteten har låtit den dogmatiska andan ersätta den kritiska, den idealistiska tolkningen av verkligheten ersätta den materialistiska. Enkel viljestyrka istället för de faktiska förhållandena har blivit den pådrivande kraften för revolutionen.

Liksom demokraterna gjorde ordet 'folket' till ett slags fetisch, har ni gjort ordet 'proletariat' till en sådan. Liksom de ersätter ni den revolutionära utvecklingen med revolutionära fraser”.³

Följaktligen betonade Marx starkt vikten av att skola arbetarna. Han lade själv ner mycket arbete på föredrag för arbetarpublik och uppmanade alla sina kollegor att studera vidare och att flitigt bevista vetenskapliga föreläsningar.

Marx understödde det som har kommit att bli det vanliga programmet för arbetarrörelsens agitation: allmänna massmöten, petitioner, stöd åt strejker, stöd åt de radikalare politiska kandidaterna och liknande. I hela sitt liv upprätthöll Marx nära förbindelser med politiska rörelser i de viktigaste europeiska länderna.

I kritiken av Gotha-programmet ger Marx en varning om politiska program:

”Varje steg av verklig rörelse är viktigare än ett dussin program. Kunde man alltså icke — och tidsomständigheterna tillät det ej — komma utöver Eisenach-programmet, så hade man helt enkelt bort ingå en överenskommelse om aktion mot den gemensamma fienden. Men om man gör principprogram (i st. f. att skjuta upp detta till en tid, då sådant förberetts genom längre gemensam verksamhet), så upprättar man inför hela världen milstenar, efter vilka partirörelsens höjd mätes”.⁴

Då det amerikanska inbördeskriget bröt ut stödde Marx helhjärtat Lincoln och nordstaterna. Stora massmöten med brittiska arbetare hölls i industriområdena. Protestresolutioner mot regeringens ständigt uttalade sympatier för sydstaterna antogs. Vissa av dessa möten anordnades på uppmaning av Marx och han hade utan tvivel del i utformningen av de resolutioner som antogs. Genom denna verksamhet blev Marx en av de främsta tillskyndarna till omsvängningen till nordstaternas fördel, både i den brittiska allmänna opinionen och i regeringspolitiken.⁵

Som vi redan tidigare sett skrev Marx i hela sitt liv för arbetartidningarna. Men klasskampen kunde inte utkämpas enbart genom att starta radikala tidskrifter, kampen måste också föras på filosofins och vetenskapens område, i dess mest fundamentala delar. Vi ser här en dialektisk sammanflätning av praktiska och teoretiska element.

”Liksom ekonomerna är borgarklassens vetenskapliga företrädare, är socialisterna och kommunisterna proletariatets teoretiker. Så länge proletariatet inte är tillräckligt utvecklat för att konstituera sig som klass och dess kamp mot bourgeoisin därför inte har någon politisk karaktär, så länge produktivkrafterna inte är tillräckligt utvecklade i det borgerliga samhällets eget sköte för att låta de materiella betingelser skynta igenom, som är nödvändiga för

³ Citerat i Spargo, op. cit., s. 176.

⁴ ”Till kritiken av det socialdemokratiska Gotha-programmet”, (Frams förlag, Sthlm 1970), Marx' brev till Bracke, s. 5-6.

⁵ Se John Spargo, ”Karl Marx: His Life and Work”, s. 221, Spargo skriver: ”Det är troligt att det tal som Lincoln höll i Kongressen i början av december 1861 hade mycket att göra med den beundran och uppskattning som Marx hyste för honom. I detta tal förklarade Lincoln att 'arbete kommer före och är självständigt gentemot kapitalet. Kapitalet är endast frukten av arbetet och kunde aldrig ha existerat om inte arbetet först funnits. Arbetet är överlägset kapitalet och förtjänar en mycket högre uppskattning” (s. 225). Då Internationella Arbetarssociationens Allmänna råd beslutade om att sända en lyckönskan till president Lincoln, skrev Marx hälsningen som skickades genom ambassadör Adams. ”Vi vet från en artikel skriven av Marx 1878 . . . att president Lincoln 'på ett mycket vänligt sätt' besvarade hälsningen”. (s. 270).

proletariatets befrielse och upprättandet av ett nytt samhälle, så länge är dessa teoretiker endast utopister, som för att avhjälpa de undertryckta klassernas behov funderar ut system och söker efter en pånyttfödande vetenskap”.⁶

Vad innebär det då att vara ”teoretiker” åt en klass? Det tycks för det första innebära att närma sig den undersökta företeelsen med utgångspunkt från dess följder för den berörda klassen. Problemet är här att komma underfund med vad som händer proletariatet i det moderna livets ekonomiska utveckling. Det är inte tillräckligt ansåg Marx att vara medveten om vad som händer utan det är också nödvändigt att förstå varför det händer. För det andra tycks det innebära att undervisa, lugna och stödja klassen genom att påvisa dessa orsakssammanhang. Och för det tredje innebär det att förse klassen med intellektuell ammunition som kan användas både i nedrivande och uppbyggande syfte. I klasskampen är klassteoretikerna därför långt ifrån endast propagandister och ännu mindre avsiktliga faktaförvanskare. De ägnar sig helt åt att undersöka områden som oftast försummas av teoretiker som tjänar andra klasser och de strävar efter att uppnå vissa praktiska reformer, som andra klasser antingen är fientligt inställda till eller likgiltiga för. I en tidigare generation hade som Marx säger proletariatets teoretiker tvingats vara ”utopister” som ”funderar ut system” och ”söker efter en pånyttfödande vetenskap”. Om Marx inte avsåg Auguste Comtes arbeten, syftade han antagligen på Saint Simon. Marx ansåg att dessa missledda personer fortfarande hoppades på att lejonet skulle sluta fred med lammen.

”Men i den mån historien framskrider och proletariatets kamp avtecknar sig tydligare behöver de inte längre söka vetenskapen i sitt eget huvud; de behöver endast göra klart för sig vad som äger rum framför deras ögon och göra sig till organ för detta. Så länge de söker vetenskapen men endast tillverkar system, så länge de blott står i kampens början, ser de i eländet endast elände, utan att däri se den revolutionära, omstörtande sidan, som kommer att kasta det gamla samhället över ända. Från detta ögonblick blir vetenskapen medvetet resultat av den historiska rörelsen. Den har upphört att vara doktrinär, den har blivit revolutionär”.⁷

Med andra ord skall proletariatets teoretiker för att i Marx' mening bli verkligt effektiva inte bli mindre utan snarare mer vetenskapliga. Å andra sidan innebär medvetandet om en sund historisk vetenskap för proletariatets del att det inte blir mindre utan snarare mer revolutionärt.

B. Världsrevolutionen

”Revolutionerna”, säger Marx, ”är historiens lokomotiv”.⁸ Han ansåg dem vara ett av de viktigaste uttrycken för klasskampen. Revolutionen var för honom ett utbrott vars underliggande orsaker växt fram under lång tid och genom detta utbrott kunde samhället, även om detta inte var en nödvändig följd, utvecklas mycket snabbt på kort tid. Denna tro på revolutionen betydde inte att Marx förnekade evolutionen. Han tycktes se revolutioner som episoder i evolutionen, episoder som var oundvikliga. Dialektik, särskilt i förhållande till samhället, innebar för honom båda dessa saker — evolution och revolution.

I den konkreta revolutionära situationen bör man hålla vissa grundregler i minnet:

”Men i en revolution liksom i ett krig är det alltid nödvändigt att visa upp en stark front och den anfallande parten har alltid det bästa utgångsläget. I en revolution liksom i ett krig är det av största vikt att man satsar allt på det avgörande ögonblicket, även om utsikterna kan tyckas ringa. Det finns inte en enda framgångsrik revolution i historien som inte bevisar sanningen

⁶ ”Filosofins elände”, s. 133.

⁷ *ibid.*, s. 133.

⁸ ”Klasstriderna i Frankrike 1848-1850”, s. 173.

av dessa axiom”.⁹

Ett annat axiom:

”Ett väl utkämpat nederlag är av lika stor revolutionär betydelse som en lättvunnen seger ... en önskan om hämnd . . . är i en revolutionär situation ett av de starkaste pådrivande medlen för energisk och lidelsefull handling . . .

I en revolution förtjänar den, som håller en ställning av strategisk betydelse och överger den istället för att tvinga fienden att försöka sig på ett anfall, undantagslöst att behandlas som en förrädare”.¹⁰

Även om dessa ”axiom” och de därav följande ”reglerna” utformades i det omedelbara ljuset av erfarenheterna från revolutionerna 1848, bygger de uppenbarligen på ett betydligt mer omfattande material och är självklart avsedda att kunna tillämpas på ett mycket större antal fall. Även om Marx studerade detta noga, hade Engels mera direkt kontakt med verkliga resningar. Det kan faktiskt ha varit Engels som först skrev dessa avsnitt.¹¹

”Uppror är en konst likaväl som krig eller något annat och är underställt vissa handlingsregler som om de försummas kommer att medföra undergång för den part som försummar att iaktta dem. Dessa regler som är logiska slutsatser byggda på iakttagelser av de ingående parterna och de faktiska omständigheter som man har att göra med i ett sådant fall, är så enkla och självklara att de korta erfarenheterna från 1848 har gjort tyskarna ganska väl bekanta med dem. För det första bör man aldrig leka med uppror om man inte är fullt beredd att ta konsekvenserna av en sådan lek. Uppror är en kalkyl med mycket obestämda storheter, vars värde kan förändras från dag till dag. Fiendens styrkor har övertaget i fråga om organisation, disciplin och djupt inrotad auktoritet — om man inte har starka odds mot dem är man förlorad och tillintetgjord. För det andra måste man så snart upproret inletts handla med största beslutshastighet och gå till offensiv. En defensiv inriktning betyder döden för varje väpnat uppror, slaget är förlorat redan före första sammandrabbningen med motståndarna. Övriga motståndarna medan deras styrkor är spridda, förbered nya framgångar som inte behöver vara stora, men dagliga, håll uppe den moraliska överlägsenhet som den första framgångsrika resningen givit, försök vinna över de vankelmodiga element som alltid följer de starkaste ingivelsen och som alltid söker sig till den säkraste sidan, tvinga fienden till reträtt innan de kan samla sina styrkor mot er — med Dantons ord, den största mästaren i revolutionär politik som hittills funnits, *de l'audace, de l'audace, encore de l'audace!*”¹²

Men man bör inte tro att Marx förespråkade ständiga resningar och var i varje ögonblick ivrig att rusa iväg i väpnat uppror. Tvärtom var det vanligare att han avrådde från förhastade steg som hade föga chans att lyckas, än han manade sina meningsfränder till väpnad revolt.

Den verkligt avgörande revolutionen ansåg Marx vara världsrevolutionen. Enligt honom var kommunismen empiriskt möjlig endast som något som alla ledande länder uppnådde gemensamt.¹³ Detta var ett av de skäl som ledde Marx till att betona den internationella inriktningen, både i praktisk handling och i de organisationer han arbetade för.

Marx föredrar uppenbarligen en fredlig revolution men efter att ha undersökt sin tids länder

⁹ Marx: ”Revolution and Counter Revolution”, (1852), s. 95.

¹⁰ *ibid.*, s. 96.

¹¹ Som vi tidigare påpekat tillskriver International Publishers upplaga Engels ”Revolution and Counter Revolution”.

¹² *ibid.*, s. 119-120. Originallets kursivering.

¹³ ”Der Kommunismus ist empirisch nur als die Tat der herrschenden Völker auf einmal und gleichzeitig möglich, was die universelle Entwicklung der Produktivkraft und den mit ihr zusammenhängenden Weltverkehr voraussetzt” — från ”Die deutsche Ideologie” (1845-46) i ”Karl Marx, Der historische Materialismus”, volym 2, s. 26-27. Jfr ”Gotha-programmet”, s. 15-17, där Marx skiljer mellan den ”första” och de ”högre” faserna av det kommunistiska samhället.

och förhållanden ansåg han det vara möjligt endast i England. Därför talar Engels om honom som ”en man vars hela tankebyggnad är resultatet av ett livslångt studium av Englands ekonomiska historia och ställning, en man, som genom detta studium kommit till den slutsatsen, att, åtminstone i Europa, England är det enda land, där den oundvikliga sociala revolutionen helt och hållet skulle kunna genomföras med fredliga medel.¹⁴ Engels fortsätter dock: ”Men förvisso har han inte glömt att tillägga, att han knappast väntar, att Englands härskande klasser utan 'proslavery rebellion' (slavägarrevolt) skall underkasta sig denna fredliga och lagliga revolution”.

C. Proletariatets diktatur

En av de mycket få kommentarer som Marx gör angående ”proletariatets diktatur” finns i hans kritik av det så kallade Gotha-programmet, det föreslagna principprogram som avsåg att ena Lasallegruppen med Eisenach-partiet i Tyskland 1875. Marx skriver:

”Mellan det kapitalistiska och det kommunistiska samhället ligger perioden för det enas omvandling i det andra. Mot den svarar också en politisk övergångsperiod, vars stat inte kan vara något annat än *proletariatets revolutionära diktatur*”.¹⁵

Marx talar inte om vilka praktiska åtgärder som bör vidtas under en sådan diktatur. Han försöker inte själv skapa något program. Som vi senare skall se hade han sina skäl för en sådan inställning i denna fråga. Man bör dock från början lägga märke till att Marx klart antyder att proletariatets diktatur är en övergångsföreteelse, som inte karaktäriserar den egentliga kommunismen, utan det samhälle som föregår den och som fortfarande har en stat.¹⁶

2. Problemet om den historiska nödvändigheten

I vilken utsträckning är denna del av den praktiska metoden grundad på den teoretiska lära vi redan undersökt? Den är ingalunda godtyckligt konstruerad. Hela programmet är nära förbundet med denna teori på två sätt: teorin bevisar riktigheten av denna praktiska taktik och visar också på att den är ett resultat av den historiska nödvändigheten. Det är en riktig taktik enligt Marx eftersom den tar läran om historien som klasskamp till utgångspunkt. I ljuset av denna lära kommer arbetarna att inse, liksom Patrick Henry, att ”herrarna ropar fred, fred, men det finns ingen fred”. I den utsträckning läran om det ständiga klasskriget är riktig, tycks den allmänna grunden för den praktiska metod vi undersökt vara berättigad.

Låt oss se på det andra sambandet mellan Marx' praktiska metod och hans teori, dvs. den omtvistade frågan om historisk nödvändighet. Då man undersöker Marx' lära som helhet och noggrant noterar för och emot, finns det föga tvivel om hans inställning på denna punkt. Vi har många gånger under den föregående diskussionen haft anledning att lägga märke till den betoning som Marx lägger vid orsak-verkan i alla sociala och ekonomiska företeelser och att det existerar i dem inneboende lagar ”. . . som verkar med järnhård nödvändighet”.¹⁷ Det finns föga tvivel om att denna ”järnhårda nödvändighet” innesluter kommunismens införande, eftersom Marx då han särskilt berör den senare eventualiteten är noga med att klargöra detta. Mot slutet av första volymen av ”Kapitalet” förklarar han:

”Förvandlingen av de splittrade privata egendomar som skapats genom individens eget arbete, till kapitalistisk privategendom är naturligtvis en betydligt hårdare, långvarigare och våldsam process än den motsatta, nämligen att förvandla den kapitalistiska privategendomen, som i verkligheten redan beror på samhällelig produktion, till samhällelig, gemensam

¹⁴ ”Kapitalet”, volym 1, s. 231. Redaktörens förord till fjärde engelska upplagan.

¹⁵ ”Gothaprogrammet”, s. 29. Originalets kursivering

¹⁶ Sovjetiska teoretiker betecknar detta slag av samhälle med ordet socialism och jämför det med dagens sovjetiska samhälle.

¹⁷ ”Kapitalet”, volym I, s. 4

egendom. I det ena fallet rörde det sig om en expropriation av folkets massa till fördel för ett fåtal expropriatörer, i det andra fallet handlar det om expropriation av några få exploatörer till fördel för folkets massa”.¹⁸

Första upplagan av denna volym av ”Kapitalet” trycktes 1867. Marx utgav en andra upplaga 1873. Sålunda tillhör det citerade uttalandet senare delen av Marx' liv. Liksom för att förstärka sin mening och för att visa att han även i sin ungdom hade denna inställning fogar Marx till ovan citerade avsnitt en fotnot med ett citat från ”Kommunistiska manifestet”. Denna fotnot innehåller uttalandet:

”Den (bourgeoisin) producerar framför allt sin egen dödgrävare. Dess undergång och proletariats seger är lika nödvändiga”.

Marx var inte endast beredd att själv utgå från detta antagande i sina egna studier och sitt eget arbete. Han uppmanade också andra att göra det och krävde att det skulle upptas i partiets program. Följaktligen finner han anledning att i sin mycket stränga kritik av Gotha-programmet att säga:

”Man borde alltså här . . . bestämt påvisa, hur i det nuvarande kapitalistiska samhället äntligen skapats de materiella etc. betingelser, som gör det möjligt för arbetarna och tvingar dem att bryta denna samhällsliga förbannelse”.¹⁹

Vi finner i detta stycke nyckeln till svaret på vår vidare fråga: hur förenar Marx sin egen verksamhet som agitator och sin uppmaning till andra att delta i denna verksamhet med denna tro på nödvändigheten av en avgörande revolution och på kommunismen?

”... de materiella etc. betingelser, som gör det möjligt för arbetarna och tvingar dem att bryta denna samhällsliga förbannelse” ”(har) äntligen skapats” — dessa betingelser som utgör grunden och bakgrunden till den revolutionära kommunismen, som inte bara möjliggör, inbjuder till och erbjuder en möjlighet till revolution, vilket de naturligtvis gör, men de gör mer än så: de driver på, framkallar, framtingar revolutionen. Marx anser alltså att han såväl som andra med all kraft strävar efter att genom sina praktiska handlingar genomföra kommunismen och att kommunismen utan dessa strävanden aldrig skulle komma till stånd. Samtidigt orsakas, avgörs, framtingas dessa strävanden i sin tur av de bakomliggande betingelserna som själva är ”nödvändiga” resultat av den ”obevekliga” historiska rörelsen.

Vi har alltså en dubbelriktad process: förhållandena påverkar människorna och människorna påverkar förhållandena. Marx kritiserar lärosatsen ”att människorna är produkter av omständigheter” så länge den förbiser att ”omständigheterna förändras just av människorna och att uppfostraren själv måste uppfostras”.²⁰

Säger Marx därför att världsrevolutionen och kommunismen måste komma vad som än händer?

Inte alls. Han säger att de måste komma just därför att vissa andra ting (som världshistorien fram till dags dato visar) har hänt och ytterligare andra ting, (såsom agitation bland arbetarna och bildandet av kommunistpartier) som oundvikligen uppstår som svar på dessa andra saker. Kan man då tänka sig att en proletär i enlighet med Marx' inställning säger, att eftersom revolutionen och kommunismen är oundvikliga, behöver jag inte bli klassmedveten, behöver jag inte kämpa, behöver jag inte propagera, inte aktivt stödja rörelsen utan jag kommer helt enkelt att lugnt invänta de oundvikliga händelserna? Om den enskilde proletären på grundval av Marx' lära kunde inta denna hållning skulle Marx' teoretiska ståndpunkt strida mot och stympa hela hans praktiska metod. Men är det berättigat att med utgångspunkt från Marx inta

¹⁸ *ibid.*, s. 671

¹⁹ ”Gothaprogrammet”, s. 10

²⁰ Engels: ”Ludwig Feuerbach”, (Arbetarkultur, Sthlm 1969), Marx' Teser om Feuerbach, s. 80.

denna hållning? Vad skulle Marx svara? Han skulle svara att det kapitalistiska systemet helt enkelt är ett system som inte *tillåter* arbetaren att sitta lugnt vid sidan om och inte ta aktiv del i kampen, att det kapitalistiska systemet gör arbetaren arbetslös — den ena dagen ger det honom hans dagliga bröd och nästa dag undanhåller det honom det eller rycker det ur hans händer. Det hyser inga skrupler för att köra iväg honom och hans familj från hus och hem, att jaga bort honom från hans jord och lämna honom och hans närmaste åt sitt öde. Under dessa omständigheter *kan inte* arbetarna (en klass som hela tiden växer) lugnt sitta vid sidan om, lika lite som en normal människa lugnt kan sitta på en het spis även om hon vare aldrig så säker på att allt till sist skulle sluta väl. Då en normal människa sitter på en het spis, kan vi vara helt säkra på att det skall sluta väl, därför att vi vet att en mänsklig varelse är så konstruerad att, då hon sitter på en het spis, gör hon något åt det.

Att vara människa medför vissa åtaganden: det finns ett visst pris som alla måste betala. Det är i grunden av denna anledning som Marx anser att arbetarna är tvingade att kämpa. Människor är så konstruerade att de har en viss förmåga till moralisk indignation, en viss känsla för sitt eget och sina närmastes välbefinnande och en viss benägenhet att slå tillbaka. Människor har inte dessa egenskaper endast om och när de vill ha dem. (Det skulle vara en märklig värld!) De kommer till uttryck antingen man vill eller ej och Marx räknar med dem. Då proletären säger, att eftersom kommunismen är oundviklig kommer jag inte att göra något för att genomföra den, glömmer han bort det kapitalistiska systemets natur och sina egna mänskliga egenskaper, lika säkert som den människa som sitter på en het spis och säger, att, eftersom jag i längden inte kommer att sitta kvar på denna spis, kommer jag bara att sitta lugnt kvar och inte göra något åt det.

Under dessa omständigheter skulle ingen vara benägen att anklaga någon för inkonsekvens om han å ena sidan sa, att en individ kan överleva om han sitter på en het spis endast om han gör något åt det, och å andra sidan fast trodde att han verkligen skulle göra något åt det. Man kan naturligtvis kritisera den valda liknelsen. För det första är den inte exakt, då det naturligtvis ligger mycket mer av automatisk reflex än av social revolt i att hoppa av en het spis. Den sociala revolten förutsätter propaganda, politisk uppfostran, ett parti och liknande aktiviteter. Men i båda fallen fungerar ett oundvikligt orsakssammanhang. I det första är det enkelt och direkt medan det i det andra inte bara är komplicerat utan också dubbelverkande, vilket innebär att agitationen är en följd av den grundläggande ekonomiska och sociala situationen och den i sin tur återverkar på situationen och utgör orsaken till den vidare utvecklingen, inberäknat social revolt. Även om denna dialektiska sammanflätning av ekonomiska och sociala faktorer är en ständigt pågående verklighet, kan man enligt Marx skilja mellan dess primära och sekundära faktorer, varav de ekonomiska är de primära. Man kan också anse att människan inte är så skapad att hon måste reagera på ett revolutionärt sätt mot det kapitalistiska systemets sociala företeelser. Sådana åsiktsskillnader är helt oväsentliga för oss här. Vad det gäller just nu är att, om Marx tror, vilket han verkligen tycks göra, på nödvändigheten av en revolution följd av kommunism, denna tro på inget sätt står i strid med det praktiska handlingsprogram, som han själv följer och uppmanar andra att följa.

Sådan tycks Marx' grundläggande inställning till dessa omstridda frågor vara. Det sägs ibland att han avvek från dessa åsikter och i det sammanhanget gör man ofta stort väsen av avsnitt som detta:

”Emellertid är motsättningen mellan proletariat och bourgeoisie en kamp mellan klass och klass, en kamp som i sitt högsta uttryck är en fullständig revolution. Behöver man för övrigt förundra sig över att ett på *klassmotsättningen* grundat samhälle leder till den brutala *motsägelsen*, till sammanstötningen man mot man som sista utväg?”²¹

Här skulle man kunna hävda att Marx visar på en möjlighet som arbetarna har, som ett av

²¹ ”Filosofins elände”, s. 188. Originalets kursivering.

alternativen i en given situation, en av dess möjligheter, som dock inte är en oundviklig följd. Se också på ett stycke som det som följer på det ovan citerade:

”Endast i en tingens ordning där det inte finns klasser och klassantagonism kommer de sociala revolutionerna att upphöra att vara politiska revolutioner. Till dess kommer den sociala vetenskapens sista ord före varje allmän nygestaltning av samhället alltid att lyda:

”Kamp eller död; blodigt krig eller tomma intet ...”²²

Det finns ett liknade stycke hos Engels.

”Med andra ord har det blivit så, att såväl det moderna kapitalistiska produktionssättets produktivkrafter som det fördelningssätt, som är baserat på det, står i skriande kontrast till själva produktionssättet i en sådan utsträckning att en revolution inom produktions- och fördelningssätt måste äga rum, en revolution som avskaffar alla klasskillnader — i annat fall kommer hela samhället att utplånas”.²³

I dessa två senare citat kan man hävda att ingenting sägs om att arbetarna verkligen kommer att revoltera, att resa sig till kamp. Det sägs att frågan gäller antingen det eller ”utplåning”. Det sägs inte heller att en nödvändig ”revolution inom produktions- och fördelningssätt” verkligen kommer att äga rum. Vi får veta att det helt enkelt är fråga om det eller annars ”kommer hela samhället att utplånas”.

Vi har sålunda två slags formuleringar. Det ena säger oss att det kapitalistiska systemets fall och kommunismens seger är oundvikliga och oövekliga. Det andra säger att det antingen är en fråga om att dessa saker händer eller att vissa andra saker sker — kaos eller utplåning. Från den första gruppen drar man slutsatsen att Marx trodde på det oundvikliga i kapitalismens fall och kommunismens införande. Från den andra gruppen, att Marx inte trodde på att dessa saker var oundvikliga. Men det är betydelsefullt att den första slutsatsen inte motsägs av den andra gruppen citat, medan den andra slutsatsen fullständigt motsägs av den första gruppen.

Med andra ord är det möjligt att godta den andra gruppen citat på grundval av att Marx ytterst avvisar det andra alternativet — det som innebär kaos och utplåning — och är övertygad om att de två andra nämnda alternativen, revolution och kommunism, med nödvändighet kommer att inträffa. En tolkning som är förenlig med båda dessa typer av citat förefaller vara den riktiga.

Det är viktigt att komma ihåg att, även om Marx hävdade den historiska nödvändigheten av en viss utveckling, fastslog han inte några definitiva tidsperioder inom vilka detta skulle ske. Inte heller ansåg Marx att varje nation nödvändigtvis måste genomgå samma stadier i den kapitalistiska utvecklingen. Han gör en betydelsefull anmärkning angående Ryssland i detta sammanhang:

”Om Ryssland fortsätter på den väg det slagit in på efter 1861 kommer det att förlora ett av de bästa tillfällen i historien som ett folk någonsin erbjöds — att undgå det kapitalistiska systemets alla kännetecken”.²⁴

Det är dock uppenbart att ett sådant uttalande inte strider mot hans tro på social nödvändighet. Denna uppenbara övertygelse hos Marx är inte på något sätt oförenlig med övriga delar av hans tänkande. Tvärtom. Att inte tro på social förutbestämelse skulle vara oförenligt med Marx' system som helhet. Det är just denna sociala nödvändighet som möjliggör den politisk-ekonomiska vetenskapen. Just detta accepterande av den sociala determinismen och dess följder (dess ”rationella” och inte dess ”vulgära” följder) skiljer den ”vetenskaplige” socialisten från ”utopisten” och ”kuppmakaren”. Marx försökte övertyga dessa senare skolor

²² *ibid.*, s. 188

²³ ”Landmarks of Scientific Socialism”, s. 183. Chicago: Kerr, 1907.

²⁴ Citerat i Spargo, ”Karl Marx: His Life and Work”, s. 245.

om att proletariatet verkligen skulle råka illa ut, om hela dess sak endast stöttades av en idealism och entusiasm som saknade grundval och berodde på slumpen. Marx satte värde på sådana saker som revolutionär entusiasm och moralisk idealism, men såg alltid bakom dem historiens obevekliga rörelse, som var dess upphov och som skulle bära frukt.

3. Metoder för maktutövningen

A. Samhälleliga institutioner

Låt oss nu se på det andra slaget av praktiska metoder, som vi tog fasta på i början av diskussionen, nämligen det praktiska handlingsprogram som den kommunistiska rörelsen skulle anta sedan den uppnått total samhällelig och politisk makt. Vad erbjuder Marx på detta område? Mycket få konkreta detaljer. Då han nämner dessa ting talar han oftast om en ”högre form” för de sociala institutionerna under kommunismen.

Om familjen skriver han:

”Hur ryslig och motbjudande upplösningen av de gamla familjeförhållandena inom det kapitalistiska systemet än kan te sig, så skapar dock storindustrin den nya ekonomiska grundvalen för en högre form av familjeliv och för ett bättre förhållande mellan könen, genom att den tilldelar kvinnor, barn och ungdomar avgörande roller i den samhälleliga produktionsprocessen utanför hemmet”.²⁵

I liknande ordalag skriver Marx om samhället i allmänhet. Han säger om kapitalisten att ”såsom personifierat kapital”, . . . tvingar han hänsynslöst mänskligheten att producera för produktionens egen skull och därmed också till att utvidga samhällets produktivkrafter och till att skapa de materiella produktionsbetingelser, som allena kan bilda det verkliga underlaget för en högre samhällsform, vars grundprincip är varje enskild människas fullständiga och fria utveckling”.²⁶

Vi finner ”produktionssättet” behandlat på samma vis:

”Utvecklingen av det samhälleliga arbetets produktivkrafter är kapitalets historiska uppgift och berättigande. Just därmed skapar det omedvetet de materiella betingelserna för en högre produktionsform”.²⁷

Vissa av särdragen i den högre produktions- och samhällsformen ges av Marx i hans kritik av ”Gotha-programmet” där han delar upp det kommunistiska samhället i två stadier. Han skriver:

”Vad vi här har att göra med” (i det första stadiet) ”är ett kommunistiskt samhälle, icke sådant det har utvecklat sig på sin egen grundval utan tvärtom som det just framgår ur det kapitalistiska samhället, alltså ett samhälle som i varje avseende, ekonomiskt, moraliskt, andligt, ännu är behäftat med födelsemärkena av det gamla samhälle, ur vars sköte det kommit”.²⁸

I detta stadium av kommunismen²⁹, vars statsapparat är proletariatets diktatur, får producenten enligt Marx en ekonomisk ersättning i förhållande till det arbete han utfört. Detta innebär att det inte finns någon utsugning, inget ”obetalt” beslagtagande av mervärdet som under kapitalismen. Följaktligen:

”Samma kvantum arbete som han har givit samhället i en form, får han tillbaka i den andra. ... I fråga om fördelningen ... bland de enskilda producenterna råder ... princip(en) ... lika mycket

²⁵ ”Kapitalet”, volym I, s. 427-28

²⁶ *ibid.*, s. 520-21.

²⁷ *ibid.*, volym 3, s. 228

²⁸ s. 15. Originalets kursivering.

²⁹ Sovjetiska teoretiker identifierar det med det samhällstyp som finns idag i USSR. Det kallas vanligen socialism, som anses vara det första eller lägre stadiet av kommunismen.

arbete i en form utbytes mot lika mycket arbete i en annan”.³⁰

I motsats till dessa förhållanden:

”I en högre fas av det kommunistiska samhället, sedan individernas förslavande underordning under arbetsfördelningen, och därmed även motsättningen mellan andligt och kroppsligt arbete, försvunnit; sedan arbetet blivit inte bara medlet till livet utan själva det första livsbehovet; sedan med individernas allsidiga utveckling även produktionskrafterna vuxit och alla den kooperativa rikedomens källflöden flyter fullare — först då kan den trånga borgerliga rättshorizonten helt överskridas och samhället skriva på sina fanor: Envar efter sin förmåga, åt envar efter hans behov!”³¹

Om utbildning säger Marx:

”Som Robert Owen redan utförligt har påvisat, lade fabrikssystemet grunden till framtidens barnuppfostran genom att för alla barn över en viss ålder kombinera produktivt arbete med undervisning och gymnastik, inte bara som en metod att stegra den samhällseliga produktionen utan även som den enda metoden att producera allsidigt utvecklade människor”.³²

Detta avsnitt är något mera konkret än de andra. Marx lägger till ytterligare en detalj då han längre fram säger:

”... det kan inte råda något som helst tvivel om att arbetarklassens ofrånkomliga erövring av den politiska makten skall leda till att teoretisk och praktisk yrkesundervisning erövrar sin plats i skolorna”.³³

Avsaknaden av ett detaljerat program för framtidens kommunistiska samhälle berodde inte på något förbiseende från Marx' sida. Det var uppenbarligen helt avsiktligt. Vi får veta lite om hans uppfattning i denna fråga i ”Pariskommunen” där han skriver:

”Arbetarklassen begär inga underverk av kommunen. Den har inte att genomföra några fixa och färdiga utopier genom folkbeslut. Arbetarklassen vet att den, för att framarbete sin egen befrielse och den högre livsform som det nuvarande samhället på grund av sin egen ekonomiska utveckling oemotståndligt motarbetar, måste genomgå långa strider, en hel serie historiska processer, varigenom människorna likaväl som omständigheterna helt och hållet kommer att förvandlas. Dess uppgift är inte att förverkliga några ideal. Den har blott att sätta det nya samhällets element i frihet, vilka har utvecklat sig redan i det sönderfallande bourgeoissamhällets sköte”.³⁴

Marx anslår samma ton då han i efterskriften till andra upplagan av första volymen av ”Kapitalet” skriver:

”Så förebrår mig ”Revue Positiviste” i Paris, å ena sidan att jag behandlar ekonomin metafysiskt, å andra sidan — gissa vad! — jo, att jag inskränker mig till att endast kritiskt analysera givna förhållanden i stället för att skriva ut recept (comtistiska?) för framtidens soppkök”.³⁵

Marx är beredd att lita på framtidens kockar och soppkök. De kommer antagligen att skriva sina egna recept. Ingen antydning görs om att det inte skulle behövas flera recept. Marx anser helt enkelt att framtidens kockar skall komma att vara vuxna sina egna problem. Varifrån kom denna känsla? Utan tvekan kom den delvis från hans åsikt att alla recept avgörs av de ekonomiska grundvalarna för kokkonstens system som helhet och att det var otänkbart att

³⁰ *ibid.*, s. 15-16

³¹ *ibid.*, s. 17-18

³² ”Kapitalet”, volym 1, s. 422.

³³ *ibid.*, s. 426.

³⁴ s. 74.

³⁵ S .11

han, som levde under ett sådant system, skulle göra upp recept för ett helt annat sådant.

Organisationen av det framtida samhället borde enligt Marx' mening bland annat medföra avskaffandet av ”arbetsfördelningen”, som för arbetarna innebär minutiös arbetspecialisering. Han ansåg, att teknologins ständiga utveckling gjorde den typ av arbetare, som hade god utbildning och erfarenhet, mer och mer nödvändig, eftersom endast han förmådde möta de problem som uppstod genom de snabba teknologiska förändringarna. Eftersom denna hela tiden allt snabbare teknologiska process för över i kommunismen och egentligen är den främsta avgörande faktorn i kommunismens historiska framväxt, följer därav, att arbetaren i denna framtida stat i motsvarande grad måste befrias från specialiseringens tröttsamma bojour. Sålunda:

”Det blir en fråga om liv och död att sätta människans absoluta användbarhet för skiftande arbetsuppgifter i stället för det ohyggliga tillståndet, att en arbetarbefolkning, nedtryckt i elände hålles i reserv för kapitalets skiftande exploateringsbehov. Det blir nödvändigt att ersätta specialindividen som bara har en samhällelig specialfunktion, med den fullt utvecklade totalindividen för vilken olika samhällelige funktioner är verksamhetsformer som avlöser varandra”.³⁶

B. Staten

Av alla samhällsföreteelser, som inte är av direkt ekonomisk natur, tycks staten vara den som behandlats mest detaljerat av Marx och Engels. Även om denna behandling inte är uttömmande har den orsakat omfattande diskussioner, varav de flesta utgått från Engels' berömda avsnitt om ”statens bortdöende”. Han skriver:

”Proletariatet sätter sig i besittning av statsmakten och förvandlar produktionsmedlen till att börja med till statsegendom. Men därmed upphäver det sig självt som proletariat, därmed upphäver det alla klasskillnader och klassmotsättningar och därmed också staten som stat. ... Staten var hela samhällets officiella representant, dess sammanfattning

i en synlig korporation, men den var det blott i den mån, som den var den klass' stat, vilken för sin tid ensam representerade hela samhället: under forntiden de slavägande stadsborgarnas stat, under medeltiden feodaladelns, i vår tid bourgeoisins. I det den till slut faktiskt blir hela samhällets representant, gör den sig själv överflödig”.³⁷

Svårigheten med tolkningen av detta stycke beror på den innebörd som Engels lägger i termen ”stat”. Vad han åsyftar är, säger han, ”en organisation . . . för att med våld hålla den utsugna klassen nere i de av det bestående produktionsättet givna betingelserna för undertryckandet (slaveri, livegenskap eller lönearbete)”.³⁸ Lite längre fram talar han om ”en särskild undertryckningsapparat, en stat”.³⁹ Detta uttryck ger oss Engels' exakta innebörd i ordet. Det var inte statsstyrelsen i allmänhet som skulle komma att dö ut, utan staten som ”undertryckningsapparat”, dvs. armen, polisen, arrester, fängelser och hela maskineriet för fysiskt tvång mot människor.

Denna tolkning förstärks av Engels då han fortsätter:

”En statsmakts ingripande i samhällelige förhållanden blir överflödigt på det ena området efter det andra och upphör då av sig själv. I stället för regerandet över personer kommer förvaltandet av ting och ledandet av produktionsprocesser”.⁴⁰

³⁶ ”Kapitalet”, volym I, s. 426.

³⁷ ”Socialismens utveckling från utopi till vetenskap”, s. 64-65.

³⁸ *ibid.*, s. 65.

³⁹ *ibid.*, s. 65

⁴⁰ *ibid.*, s. 65. Jfr ”Anti-Dühring”, s. 386-87. Dessa avsnitt har återgivits i det närmaste exakt likadant i de båda översättningarna. Engels avser utan tvekan kommunismens ”högre stadium” i världsomfattande skala. Som vi

Det som alltså kommer att fortsätta att vara nödvändigt även under kommunismen, är en slags administrativ och organiserande struktur, särskilt för den ekonomiska produktionen och kanske inte skild från den. Det som inte kommer att behövas under kommunismen är ett undertryckande maskineri, vars uppgift är att utöva fysiskt våld. Ett sådant maskineri behövs enligt detta sätt att se endast då en del av befolkningen ekonomisk behärskar en annan del. Enbart de icke-ekonomiska faktorerna är inte tillräckligt motiv för upprätthållandet av statsmakten enligt Marx och Engels. I alla frågor bygger deras åsikter som vi sett på antagandet att en rationell samhällsekonomi är förutsättningen för ett rationellt samhälle i alla andra avseenden.

Efterskrift

Litteraturen om marxismens metod är ständigt växande. Ett av de första bidragen till denna litteratur är John M. Somervilles, ”Methodology in social science: a critique of Marx and Engels”, som framlades som doktorsavhandling i filosofi vid Columbia-universitetet 1938.

Somerville är elev till John Dewey men var uppenbarligen marxist redan när han skrev denna avhandling. Hans mest kända böcker är ”Soviet Philosophy” (1946, även dansk upplaga), ”The communist trials and the american tradition” (1956) och ”The philosophy of marxism” (1967). Den andra av dessa böcker är en sammanfattning av hans inlägg vid häxprocesserna mot de amerikanska kommunisterna under McCarthytiden, då Somerville var försvarets expertvittne.

Somervilles bok om Marx' och Engels' samhällsvetenskapliga metod är en första introduktion i ämnet. Den har framför allt den fördelen, att den hela tiden utgår från vad Marx och Engels själva faktiskt skrivit och på ett enkelt sätt försöker förklara innebörden av det metodiska tillvägagångssätt Marx och Engels tillämpar. Medan nutidens självutnämnda marxologer ofta gör enkla saker svårare, gör Somerville de svåra sakerna enklare.

Det är på ytterst få punkter, som man känner sig frestad att vilja korrigera Somerville. Några av dem är följande:

1. Somerville likställer genomgående produktiv-krafter och teknik. Tekniken är en viktig del av produktivkrafterna men de sistnämnda omfattar även annat än teknik. Den viktigaste produktivkraften är människan själv.
2. Enligt Somerville skulle Ledru-Rollin ha representerat arbetarklassen i 1848 års revolution. Det är fel. Ledru-Rollin representerade småbourgeoisin (främst i Paris). Arbetarna representerades av Albert, Blanc, Blanqui m.fl. Av samma karaktär är Somervilles påstående, att Marx godtog Ricardos ”existenslöneteori”. Marx polemiserar tvärtom mot denna teori. Lassalle däremot godtog Ricardos teori.
3. Somerville understryker riktigt, att det hos Marx och Engels inte finns riktigt omfattande klarlägganden om innebörden av deras metod utan att detta måste dras fram ur deras konkreta tillämpningar av metoden. I det sammanhanget säger Somerville i diskussionen av begreppet vetenskaplig lag hos Marx, att det saknas hos den sistnämnde en abstrakt definition av begreppet. En sådan definition finns dock i avsnittet om profitkvotens fallande tendens i tredje bandet av ”Kapitalet”, där Marx definierar en lag som ”ett inre och nödvändigt samband” mellan företeelserna.
4. Somerville talar om avskaffandet av arbetsfördelningen i det framtida kommunistiska samhället på ett sätt som kanske kan misstolkas. Arbetsfördelningen kommer enligt Marx naturligtvis hela tiden att drivas allt längre, så att varje nyttighet kan framställas med minimal

---

sett antyder Marx i sin kritik av Gotha-programmet klart att staten kommer att bevaras så länge proletariats diktatur är nödvändig, under övergångsstadiet.

tidsåtgång. I den meningen kommer arbetsfördelningen hela tiden att fortsätta. Men det innebär samtidigt, att arbetsfördelningen upphäver sig själv såtillvida, att varje individ får alltmer tid över för andra aktiviteter än just den han specialiserat sig på. Dvs. ju mer han specialiserar sig på ett yrke, dvs. ju längre arbetsfördelningen drivs, desto mer tid får han över för andra yrken och sysselsättningar, dvs. ju mindre specialiserad blir han.

5. Frågan om världsrevolutionen blir alltför knapphändigt belyst av Somerville, som utgår från Marx' och Engels' uppfattning o. 1850. Då var den kapitalistiska världen relativt enhetlig till följd av Englands dominans. Marx och Engels räknade med att den socialistiska revolutionen skulle bryta ut i England och därifrån snabbt gripa över på fastlandet och därmed vara ett faktum i hela Europa. Det som kom att ändra denna uppfattning var imperialismen med dess ojämna (olikhänsiga) utveckling av kapitalismen i olika delar av världen. Därför brast "den svagaste länken" i kapitalismens kedja 1917 — nämligen Ryssland, vilket möjliggjorde uppbyggnaden av socialismen i ett land.

Somervilles bok fyller ett akut behov av en kort vetenskaplig presentation av Marx' och Engels' samhällsvetenskapliga metod. Den borde komma särskilt väl till pass i undervisningen i de samhällsvetenskapliga ämnena vid universitet och högskolor.

Bo Gustafsson